

ЎТМИШГА НАЗАР

3 СОН, 3 ЖИЛД

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

НОМЕР 3, ВЫПУСК 3

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 3

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Мургазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

"Ўтмишга назар" илмий журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала "Взгляд в прошлое"
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Кебадзе Мадонна

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия*

Бурдиашвили Майя

*Доктор исторических наук, Телавский
государственный университет, Грузия*

Кожакеева Ляззат Темировна

*тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети,
Қозоғистон Республикаси*

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич

*тарих фанлари доктори, профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети*

Бобожонова Дилором Бобожонова

*тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон
жаҳон тиллари университети*

Зияева Доно Хамидовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Аширов Адҳам Азимбаевич

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Агзамова Гулчехра Азизовна

*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Улжаева Шохистахон Мамажоновна

*тарих фанлари доктори, Тошкент
кимё - технология институти*

Эргашева Юлдуз Алимовна

*Тарих фанлари доктори, профессор
Қарши муҳандислик-иқтисодий институти*

Теймураз Ахалмосулишвили

*профессор, Телавский государственный
университет, Грузия*

Халикова Раҳбар Эргашевна

*тарих фанлари доктори, профессор, Тошкент
давлат техника университети*

Ишанходжаева Замира Райимовна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий Университети*

Кобзева Ольга Петровна

*тарих фанлари доктори, профессор в.б.,
Ўзбекистон Миллий университети*

Одилов Абдор Анварович

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Ерметов Аваз Абдуллаевич

*тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Саипова Камола Давляталиевна

*тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон
Миллий университети*

Джоробекова Айнур Эшимбековна

*тарих фанлари номзоди, профессор, Тошқи
ишлар вазирлиги қошидаги Дипломатия
академияси, Қозоғистон Республикаси*

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций научных журналов. tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot, город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА \ СОДЕРЖАНИЕ \ CONTENT

1.Арипджанов Отабек КУШОН БАҚТРИЯСИНИНГ СУЯК ЎЙМАКОРЛИГИДАГИ ТАСВИРЛАРНИНГ БАДИИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РАМЗЛАРИ.....	4
2.Абдураззоқов Сайдулло ЯНГИ ПЕДАГОГИК ВА ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ: ШАКЛЛАНИШ ТАРИХИ ВА МОҲИЯТИ.....	11
3.Икромов Нозим КАВИЙЛАР ТАСВИРЛАНГАН БАҚТРИЯ БУЛЛАСИ.....	19
4.Йўлдошева Зубайда, Боқиев Анвар ЁЗМА МАНБАЛАРНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ....	24
5.Носиров Бунёд, Носирова Феруза ЎЗБЕКИСТОНДА УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА УНГА АҲОЛИ ЭҲТИЁЖИНИНГ ОРТИБ БОРИШИ (СОВЕТ ҲУКУМАТИ ЙИЛЛАРИДА).....	32
6.Пардаев Тошкентбой, Бўронов Абдулҳаким ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОНДА ПАХТАЧИЛИК САНОАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ: НАТИЖАЛАР ВА МУАММОЛАР.....	41
7.Саматова Феруза, Қурбонов Бекжон ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА СЎҒДИЁННИНГ БУЮК ИПАК ЙЎЛИДА АМАЛГА ОШИРГАН МАДАНИЙ АЛОҚАЛАР ТАРИХИ.....	49
8.Толипов Файзулла, Ахророва Севара ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ВА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ХУСУСИДА.....	54
9.Тоғаев Мамаразок ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА ТИББИЁТ СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИ.....	63
10.Юлдашев Авазбек ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШ РАҲБАР КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОҲОТЛАР ХУСУСИДА.....	68
11.Қозоқов Тоҳиржон ХОНЗОДАБЕГИМ.....	76
12.Рискулов Шахжохон ЛОГОФЕТ ТАДҚИҚОТЛАРИДА РОССИЯ-АФҒОНИСТОН МУНОСАБАТЛАРИ.....	81

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Арипджанов Отабек,
Ўзбекистон тарихи давлат музейи
otabek_ar@hotmail.com

КУШОН БАҚТРИЯСИНИНГ СУЯК ЎЙМАКОРЛИГИДАГИ ТАСВИРЛАРНИНГ БАДИИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РАМЗЛАРИ

For citation: Aripdjanov Otabek. ARTISTIC FEATURES AND SYMBOLISM OF IMAGES IN THE BONE CARVING OF KUSHAN BACTRIA. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 4-10

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-1>

АННОТАЦИЯ

Мазкур илмий мақолада турли кундалик ашёлар ва заргарлик буюмларининг тарихий-бадий аҳамияти, жумладан декоратив безаклари таҳлили, зооморф, анропоморф, ўсимликсимон ва геометрик орнаментлари изоҳи, тасвирлардаги рамзийлиги ва бадий образларни тушунтириш асосида Бақтрия суюктарошлик санъати мактабининг ўзига хос жиҳатлари, унинг ҳинд, юнон-рим ва кўчманчилик маданияти билан алоқалари, услубларнинг ўзаро таъсири ўрганилди.

Калит сўзлар: Бақтрия, суюк ўймакорлиги, рамзийлик, безак, бадий тасвир.

Арипджанов Отабек,
Государственный музей истории Узбекистана
otabek_ar@hotmail.com

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ И СИМВОЛИКА ИЗОБРАЖЕНИЙ В КОСТОРЕЗНОМ ДЕЛЕ КУШАНСКОЙ БАКТРИИ

АННОТАЦИЯ

В данной научной статье на основе различных повседневных предметов, историко-художественного значения украшений, анализа их декоративного оформления, описания орнамента и художественных образов, символов изображений, определены своеобразные стороны Бактрийского косторезного искусства, его связи с индийской, греко-римской и кочевнической культурами, а также их взаимовлияние.

Ключевые слова: Бактрия, косторезное дело, символика, орнамент,

художественный образ.

Aripdjanov Otabek,
State Museum of History of Uzbekistan
otabek_ar@hotmail.com

ARTISTIC FEATURES AND SYMBOLISM OF IMAGES IN THE BONE CARVING OF KUSHAN BACTRIA

ABSTRACT

In this scientific article, on the basis of various everyday objects, historical and artistic significance of jewelry, analysis of their decorative design, description of ornament and artistic images, image symbols, the peculiar aspects of Bactrian bone carving art, its connection with Indian, Greco-Roman and nomadic cultures are identified, and also their mutual influence.

Index Terms: Bactria, bone carving, symbolism, ornament, artistic image.

Введение. Резьба по кости - один из древнейших видов декоративно-прикладного искусства, который развивался как самостоятельный тип ремесла, используя достижения других видов народного творчества. При изучении материалов косторезного искусства исследователи детально описывают декор изделия. Это необходимо для классификации предметов, определения их культурной принадлежности, семантической и культовой значимости. Систематизация орнаментальных мотивов, изучение способов их нанесения являются необходимой частью археологической реконструкции. В данной области исследований археологам нередко приходится прибегать к методам и терминологической базе искусствоведения и этнографии.

Методология:

В основе статьи лежат общепринятые исторические методы - исторический, сравнительно-логический анализ, последовательный, объективный.

Результаты исследования:

С древнейших времен бактрийская школа косторезного искусства развивалась под влиянием разных культур. Костяные изделия интересны для выявления оригинальных художественных школ и как памятники искусства в их особенном художественном значении [1, С. 268]. Большинство изделий из кости помимо эстетической нагрузки несет нагрузку семантическую, дополненную различного рода орнаментальными мотивами и изображениями.

Изучение художественных особенностей бактрийской резной кости, прежде всего, обусловлено наличием находок, имеющих геометрический, растительный, зооморфный, антропоморфный орнаменты, а также сюжетные изображения. В данной части работы автором будет рассмотрена семантика орнаментальных мотивов, исходя из вышеприведенных категорий изображений, что, в свою очередь, позволит определить их символику и культурную принадлежность.

Художественную резьбу по кости разделяют по технике обработки на объемную, рельефную и гравировку [2, С.97] (контурная резьба). Эти разновидности обработки кости и нанесение орнамента являются определяющим фактором при изучении разных типов декора косторезного искусства. Геометрический орнамент во многом является определяющим для костяных изделий. При его систематизации базовые элементы можно разделить на три основные группы: точечный, линейный и

циркульный орнамент [3, С. 156].

Для костяных изделий с территории Бактрии кушанского периода характерна такая техника резьбы, как гравировка. Изображения на основной части костяных предметов были нанесены именно этим методом. Кроме того, геометрический орнамент в виде ромба, насечки, "жемчужника" и др. также нанесен с использованием этого вида техники. Хотелось бы отметить, что вышеперечисленные группы орнаментов (точечный, линейный, циркульный) часто встречаются на костяных находках кушанской Бактрии. Однако превалирует здесь циркульная группа, которая наблюдается на многих изделиях, изготовленных из костей различных животных и слоновых бивней.

Циркулярный, или, как еще его называют, "глазковый" орнамент, не несет этнической окраски. Обычно он состоит из одной или двух, реже трех окружностей с точкой посередине. Необходимо отметить, что данный орнаментальный мотив является очень древним, он был распространен на территории Центральной Азии еще с эпохи бронзы [4, С. 165].

Циркулярный орнамент часто встречается на таких предметах кушанского периода, как игральные кости, разного рода пластины и другие предметы косторезного производства.

На поверхности изделий также часто встречаются орнаментальные пояски, состоящие из ритмично сменяющих друг друга изображений овалов и парных коротких вертикальных полос между ними. Этот вид орнамента - "жемчужник" - известен по гребню с городища Дальварзинтепа. В данном случае орнамент служит как бы разделительной линией между гравированной сценой с женщинами и рабочей частью гребня. Этот тип орнамента встречается на Беграмских пластинах [5, Р. 87-88, no. 329 [183b], fig. 175-176, 181-182.] в виде прямоугольной обрамляющей рамки.

Данный орнамент изначально широко применялся в архитектуре и деревообрабатывающем ремесле. Такие находки, как палочки "жемчужников" из дерева, украшавшие саркофаги с территории Северного Причерноморья [6, С. 194, табл. XXV, 2-3], наглядно показывают его трансформацию в косторезное искусство.

Как видим, и этот вид орнамента был имитацией античных деревянных "жемчужников", что было связано с влиянием эллинистической культуры на косторезное искусство кушанской Бактрии. Хотелось бы заметить, что этот вид орнамента, который мастера по дереву широко применяли в основном при оформлении деревянных дверей, сохранился и по сей день на территории Узбекистана.

Еще один обрамляющий орнамент состоит из полуовалов и примыкающих к ним уголков. Данный вид декора представлен на костяных пряжках со сценой сражения из Тилля-Булака, где он служит как орнаментальный бордюру гравированному изображению. Этот орнаментальный мотив восходит к классическому "киматию", в данном случае к тому его варианту, который называется ионическим [7, С. 189].

Растительные изображения представлены на навершиях костяных заколок-булавок в виде плода граната или мака. Подобные навершия были обнаружены в ходе археологических работ на городище Кампыртепа.

С древнейших времен существовали три символа, которыми люди украшали храмы и священную утварь. Таковыми были виноградная гроздь или листья

винограда (символ вина), листья или шишечки хмеля (пиво) и прекрасный цветок мака (символ сна и смерти). Древние греки считали мак атрибутом не только бога сна (Гипноса), но и бога смерти (Танатоса). Наркотических свойств сока мака древние не знали и употребляли его лишь в качестве болеутоляющего лечебного средства.

Гранат - символ согласия, плодородия, надежды, бессмертия, воскресения, любви, соединения, девственности, воплощение женского принципа. Гранатовое дерево - образец жизненной силы и выносливости, оно способно произрастать даже на безводной почве пустыни, что позволило растению распространиться по землям Востока, Азии и Африки. Появившись затем в западной Европе - в Испании при помощи мавров, гранат даже послужил названием целому городу - Гранаде.

Таким образом, изображение граната и мака на навершиях заколок-булавок имело культовый характер, со смысловым содержанием для своей хозяйки, символизируя любовь, соединение, плодородие и надежду.

Зооморфные изображения в косторезном искусстве кушанской Бактрии представлены несколькими видами птиц и животных: петух, гусь, павлин, голубь, конь, слон и бык-зебу.

Как видно, изображения птиц представлены более широко, чем животных. Они в основном изображены на навершиях заколок-булавок, игральных костях, гребне и костяной пластине.

Птица - воплощение как человеческого, так и космического духа. Это связано с их легкостью и скоростью передвижения, свободным парением и предполагаемой способностью достичь небес. Представление о птицах как о человеческих душах распространено по всему миру так же широко, как и мнение, что они - воплощенные божества предсказаний, бессмертия и радости [8, С. 49]. Следует заметить, что представления о душах-птицах существовали у многих народов.

Голубь - атрибут женского божества, гусь - бдительность, болтливость, любовь, счастье в браке, верность, павлин - сияющая слава, бессмертие, величие, неподкупность, гордость, петух - бдительность, храбрость, мужество, предвидение, надежность.

Конь - представлена на навершиях заколок с городища Аккурган и на костяных пластинах из Тахти-Сангин. Как известно, конюотводилось исключительно большое место среди изображений космического значения как у земледельческих, так и у степных племен и народов. Конь, хозяйственное освоение которого теряется в глубине веков, стал объектом культа еще в доскифское время [8, С.24-25].

Антропоморфные изображения в косторезном искусстве кушанской Бактрии имели особое место. Это видно не только по сюжетным изображениям на предметах, но и на ряде изделий, вырезанных из костей различных животных и слоновых бивней. Эти изображения наиболее часто встречаются на костяных заколках-булавках в виде человеческой фигуры, кисти руки и реже - на скульптурных изображениях.

Антропоморфные изображения на костяных заколках-булавках весьма разнообразны и представлены многочисленными находками. Антропоморфные изображения условно можно разделить на две группы: это человеческие изображения и кисти человеческих рук с различными жестами. Человеческие фигуры на навершиях представлены в виде сидящих и стоящих фигур в разных позах.

Все изображения человеческих фигур переданы в едином стиле и имеют общие

черты лица. Кроме того, прослеживается единый канон или мода, что видно не только в стиле изображенных человеческих фигур, но и в идентичных головных уборах и прическах.

Одно из часто встречающихся антропоморфных изображений на костяных изделиях - это кисти человеческих рук с различными жестами, которые имели не только культовое значение, но и несли определенную смысловую нагрузку. Так, в ювелирном искусстве изображение руки, скорее всего, было символом работоспособности. Верования в магические возможности руки сохранялись в суеверных представлениях о том, что та или иная комбинация пальцев противодействует "дурному глазу", раскрытая ладонь имела значение защиты, оберега [9, С. 154]. Навершие заколки-шпильки в виде кулака правой руки означало солнце, а левой - ночной месяц [10, С. 88]. В мусульманской традиции рука часто изображается на женских погребениях. Амулет в виде руки назывался у христиан "рукой Марии", у мусульман - "рукой Фатимы", у вавилонян - "рукой Иштар", у египтян - "рукой Исиды". Здесь уместно напомнить, что все эти мифологические персонажи генетически связаны с Великой богиней эпохи неолита [9, С. 154].

Сюжетный орнамент на изделиях косторезного искусства кушанской Бактрии представлен немногочисленными находками. Но именно эти находки наглядно демонстрируют многогранность и своеобразие косторезного искусства Бактрии кушанского периода. Эти изображения на костяных поделках дают нам информацию не только о содержании того или иного сюжета, но и о влиянии разных культур и традиций на формирование и развитие косторезного искусства. Изучение сюжетных изображений I в. до н.э. - III в.н. э. по большей части показывает влияние индийской, кочевнической и эллинистической культур на гравированные сюжеты.

Другим важным вопросом в изучении косторезного искусства кушанской Бактрии является происхождение большинства предметов, то есть, изготовлены ли они на территории Бактрии или являлись предметами импорта. За последние десятилетия у большинства исследователей сложилось мнение, что большая часть находок, в особенности изделия из слоновой кости, были предметами импорта с территории древней Индии или Египта. Однако некоторые исследователи придерживаются мнения, что большая часть находок была изготовлена местными мастерами.

Мы считаем, что основная часть костяных находок, обнаруженных на кушанских памятниках, безусловно, местного производства, в том числе и предметы из слоновой кости. Такого же мнения придерживается и Л. Неру [10, Р. 101-103], изучая сюжетные изображения на костяных изделиях. Она сопоставляет находки из Бактрии с изделиями из Беграма, Индии и Гандхары, считая, что бактрийская школа резьбы развивалась самостоятельно под влиянием индийской, греко-римской, местной и кочевнической художественных традиций. Кроме того, она предполагает, что некоторые предметы из Беграма были изготовлены бактрийскими мастерами [11, Р. 99-101, 103]. Схожую точку зрения высказывает С. Механдали [12], говоря, что дальварзинтепинские предметы из слоновой кости, скорее всего, были предметамиместного производства.

Безусловно, сюжетная схожесть с беграмскими пластинами налицо; в свою очередь, беграмские изделия из слоновой кости были изготовлены под влиянием индийской и гандхарской школ. Однако необходимо отметить видоизменения и трансформацию индийской и греко-римских канонов, которые имели место во

многих произведениях Беграма. Говоря о бактрийской школе косторезного искусства, необходимо отметить, что, по мнению Л. Неру, беграмские резные фигурки и пластины, вероятно, были сделаны бактрийскими мастерами. Изучение всего материала позволило ей заключить, что резная кость из Беграма отличается от серии Матхура (Индия), и, что еще более важно, она отражает сложную историческую и художественную ситуацию в Бактрии, - то есть смешение различных художественных традиций: индийской, греко-римской, местной и кочевнической, в отличие от более однородных художественных канонов ранних индийских центров, отраженных в серии Матхура [11, Р. 103].

Выводы:

Что касается бактрийской школы резной кости, необходимо упомянуть Тахтисангин, где было обнаружено несколько сотен предметов и поделок из костей различных животных и слоновых бивней. Некоторые ученые считают эти изделия привозными. Однако такое количество резной кости довольно редко встречается на археологических памятниках не только Азии, но и Европы. В этой связи необходимо продолжать археологические исследования на кушанских памятниках, что будет способствовать большему накоплению материалов, а также более глубокому изучению косторезного искусства кушанской Бактрии.

Иқтибослар/Сноски/References

[1] Пугаченкова Г. А., Ремпель Л. И. Очерки искусства Средней Азии. Древность и средневековье. - М., 1982. (Pugachenkova G. A., Rempel L. I. Essays on the art of Central Asia. Antiquity and the Middle Ages. - M., 1982.)

[2] Бородовский А.П. Древний резной рог Южной Сибири (эпоха палеометалла). - Новосибирск, 2007. (Borodovsky A.P. The ancient carved horn of Southern Siberia (the era of the paleometal). - Novosibirsk, 2007.)

[3] Маврина Е. А. Особенности орнаментации костяных изделий средневековых памятников Пермского Предуралья // Труды КАЭЭ ПГГПУ. Вып. 10. - Пермь, 2015. (Mavrina E. A. Features of ornamentation of bone products of medieval monuments of the Perm Cis-Urals // Transactions of KAEЕ PHGPU. Vol. 10. - Perm, 2015.)

[4] Хлопин И. Н. Геоксюрская группа поселений эпохи энеолита. - М.-Л., 1964. (Khlopin I. N. Geoksurskaya group of settlements of the Eneolithic era. - M.-L., 1964.)

[5] Hackin J., Hackin J.R. Recherches Arch?ologiques ? Begram // MDAFA. Chantier № 2 (1937). Т. IX. - Paris, 1939.

[6] Сокольский Н. И. Деревообрабатывающее ремесло в античных государствах Северного Причерноморья. -М., 1971. (Sokolsky N. I. Woodworking craft in the ancient states of the Northern Black Sea region. -M., 1971.)

[7] Ильясов Дж. Я., Каниут К., Грубер М. Тахтисангинские пластины - шкатулка или поясной набор? // Последний энциклопедист. КюбилеюсоднярожденияБ. А. Литвинского. - М., 2013. (Ilyasov J. Ya., Kanyut K., Gruber M. Takhtisanginsky plates - casket or belt set? // Last encyclopedist. On the anniversary of the birth of B.A. Litvinsky. - M., 2013.)

[8] Поздняков С. Н. Платон и древнеегипетские представления о бессмертии души: к проблеме влияния // Вестник русской христианской гуманитарной академии. Том 11. №3. - СПб., 2010. (Pozdnyakov S. N. Plato and ancient Egyptian ideas about the immortality of the soul: the problem of influence // Bulletin of the

Russian Christian Humanitarian Academy. Volume 11. No. 3. - SPb., 2010.)

[9] Голан А. Миф и символ. - М., 1993.(Golan A. Myth and symbol. - M., 1993.)

[10]Гринькова Н. Отражение производственной деятельности руки в русской орнаментике // СЭ. №1. - М.-Л., 1935.(Grinkova N. Reflection of the industrial activity of the hand in Russian ornamentation // SE. No. 1. - M.-L., 1935.)

[11] Nehru L. A Fresh Look at the Bone and Ivory Carving from Begram // Silk Road and Archaeology. No. 10. - Kamakura, 2004.

[12] Mehendale S. Begram Ivory and Bone Carvings. http://ecai.org/begramweb/docs/BegramChapter4_2.htm.

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Абдураззоқов Сайдулло,
Тошкент давлат техника университети
"Жисмоний тарбия" кафедраси
катта ўқитувчиси

ЯНГИ ПЕДАГОГИК ВА ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ: ШАКЛЛАНИШ ТАРИХИ ВА МОЎЯТИ

For citation: Abdurazzokov Saydullo. NEW PEDAGOGICAL AND INTERACTIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES: HISTORY AND ESSENCE OF FORMATION. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 11-18

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-2>

АННОТАЦИЯ

Мақолада педагогик таълим технологиялари тарихи, унинг шаклланиши ва ривожланиш босқичлари, моъияти ҳамда назарияси ёритилган. Унда педагогик таълим технологиялари хусусида гарб давлатлари ва маъаллий олимларнинг қарашлари ва интерфаол таълим технологияларининг ўзига хос жиҳатлари баён қилинган.

Калит сўзлар: таълим технологияси, назария, қарашлар, таълим техникаси, интерфаол таълим, тарих, Европа, гарб, педагогик технология, ахборот, ўқитувчи, ўқувчи, талаба.

Абдураззоқов Сайдулло,
старший преподаватель кафедры "Физической культуры"
Ташкентского государственного технического университета

НОВЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ИНТЕРАКТИВНЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ: ИСТОРИЯ, СУЩНОСТЬ И ФОРМИРОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье освещена история, этапы становления и развития педагогических образовательных технологий, сущность и его теория. В нем изложены подходы некоторых западных и отечественных учёных в области педагогических

образовательных технологий и методические аспекты интерактивных образовательных технологий.

Ключевые слова: образовательная технология, теория, взгляды, образовательная техника, интерактивное образование, история, запад, педагогика, технология, информация, преподаватель, ученик, студент.

Abdurazzokov Saydullo,

Senior Lecturer, Department of Physical Culture
Tashkent State Technical University

NEW PEDAGOGICAL AND INTERACTIVE EDUCATIONAL TECHNOLOGIES: HISTORY AND ESSENCE OF FORMATION

ANNOTATION

The article covers history, stages of formation and development of pedagogical educational technologies, essence and theory. It outlines approaches of some scientists and domestic scientists from Western countries in the field of pedagogical educational technologies and methodological aspects of interactive educational technologies.

Index Terms: educational technology, theory, views, educational technique, interactive education, history, west, pedagogy, technology, information, teacher, student.

Мавзунинг долзарблиги: Таълим тизимини янада такомиллаштириш, унинг самарадорлигини оширишда таълимнинг янги педагогик технологияларидан самарали фойдаланиш, тизимнинг шаклланиш тарихи, назарияси ҳамда моҳияти муҳим рол ўйнайди. Шу ўринда авваломбор, таълим технологиялари, янги педагогик технология тушунчалари, интерфаол таълим технологиясининг моҳияти, тарихи ва назарияси хусусида сўз юритиш муҳим аҳамиятга эга. Изланишлар шуни кўрсатдики, соҳага оид мавжуд адабиётларда "таълим техникаси" "таълим технологияси" тушунчалари ўқув жараёни ва ўқув машғулотларини аниқ ва самарали ташкил этишга кўмаклашувчи усул, воситалар йиғиндиси[1], дея талқин этилади.

Таълим самарадорлигини оширишга ёрдам берувчи етакчи омиллар сифатида, ўқув жараёнига янги педагогик технологияларнинг жорий қилиниши, ўқув ва лаборатория жиҳозларининг тадбиқ этилиши, улардан унумли ва самарали фойдаланиш, материаллар мазмунини кўرғазмали куроллар воситасида ўқувчи ва талабаларга етказиб бериш, кабилар қайд этилади. Аслида "Таълим технологияси" тушунчасининг маъноси - (инглизча "An educational technology") таълим жараёнини юксак маҳорат билан ташкил этиш тўғрисида маълумот берувчи фан, таълимот демакдир[2]. Айни вақтда мазкур тушунчанинг таърифи ҳамда унинг моҳияти борасида турлича ёндашувлар мавжуд. Шу билан бирга, янги педагогик технологиялар ва таълим технологияларининг ўзига хос шаклланиш тарихи ва ривожланиш босқичлари мавжуд бўлиб, уларни кенг қамровли тадқиқ этиш, педагогика фани тарихи ва назарияси олдида турган муҳим вазифалардан биридир.

Методлар:

Мақола тарих ва бошқа ижтимоий гуманитар фанларда қабул қилинган қиёсий таҳлил, объективлик, тарихий кетма-кетлик, изчиллик, қиёсий таққослашга мойиллари асосида ёритилди.

Тадқиқот натижалари:

Педагогик технологиянинг шаклланиш тарихига назар ташланса у, дастлаб Европа мамлакатларида "таълим технологияси" сифатида эътироф этилган назария бўлиб, унинг яратилиши тўғрисида турлича қарашлар мавжуд. Қатор манбаларни ўрганиш натижалари шуни кўрсатмоқдаки, таълим тизимини технологиялаштириш ғояси XX асрнинг бошларида Фарбий Европа ҳамда АҚШда таълим тизимини ислоҳ қилиш, таълим самарадорлигини ошириш, шахс ижтимоийлашувини таъминлаш ва бу борада муайян муваффақиятга эришиш борасидаги ижтимоий эҳтиёж натижасида вужудга келган. Ушбу ғоя XX асрнинг 30-йилларида таълим жараёнига "педагогик техника" ("таълим техникаси") тушунчасининг олиб кирилиши билан боғлиқ[3].

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, таълим технологиясига оид манба сифатида танланган мавжуд адабиётларнинг аксарияти педагогик технологиялар ва уларнинг моҳиятини очиб беришга қаратилгандир. Агар мазкур соҳа тарихи ва назариясига эътибор қаратилса, инглиз олимлари К. Томас ва Скиннерлар ўз тадқиқотларида аниқ дастур асосида таълимга педагогик технологияларни жорий қилиш тизими, уларнинг моҳияти, истиқболлари юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини билдириб, ўз ўрнида уларнинг афзалликларига ҳам тўхталиб ўтганлар. Улар дастурлаштирилган педагогик технологияларни жорий қилишнинг қуйидаги назарий ва амалий босқичларини қайд қиладилар:

-биринчи босқич, ўқув жараёнини (ўқув-методик ҳужжатлар, дарсни ташкил қилиш, ўқув манбалари, техник жиҳозлар) янги педагогик технологиялар дастури ва мазмунига мослаштириш. Бунда асосий урғу дарснинг сифати ва талабаларнинг материаллар мазмунини ўзлаштириш даражаларига қаратилади;

-иккинчи босқич, дарсда талабаларга бериладиган топшириқларнинг оддийдан мураккабга қараб боришини таъминлашга эришишни назарда тутати;

-учинчи босқич, муайян фан бўйича билимларни ўрганишда уларни мумкин қадар бир неча қисмларга бўлиш (бу талабаларнинг ўзлаштириш даражаларини осонлаштиришга хизмат қилади) га қаратилади;

-тўртинчи босқич, (жавобларни тезкор ва аниқ баҳолаш) талаба томонидан берилган жавобнинг ҳаққонийлигини аниқлаш ва тезкор баҳолаш бўлиб, бунда талабанинг жавоби ҳақиқий жавоб билан таққосланиб, зарур бўлса таҳлил қилинишига эришилади;

- бешинчи босқич, ўзлаштирилаётган назарий билим ва амалий кўникмаларни доимий равишда мустаҳкамлаб бориш, ўқув жараёнининг ҳар бир босқичи натижаларини умумлаштириш, натижаларни ўз вақтида текшириш, натижаларни изоҳлашга қаратилади.

Юқорида қайд қилинган олимларнинг таклифларидан ташқари инглиз олими Б. Блум таълим технологияси мазмунида таълим мақсадининг аниқ белгиланиши муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаган ҳолда, талабалар томонидан ўзлаштирилган назарий билимларни аниқлашда тест топшириқлари ёрдамида олинган билимларни ойдинлаштиришга хизмат қилувчи "Таксономия" методини ишлаб чиққан. Яъни, таксономия янги педагогик технологиялар асосида ва таълим жараёнида муайян билимларни уларнинг ўзаро боғланишлари асосида таснифлаш ва тизимлашдир. Олим томонидан асосланган таксономия методи, муайян фан ёки ўқув курсига оид билимларни ўзлаштириш бўйича мақсадни ойдинлаштиришга хизмат қилувчи айрим педагогик параметрлар бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

-билиш, тушуниш;

- анализ (таҳлил), қўллаш;
- синтез қилиш ва баҳолашдир.

Педагогик технологиялар тарихи ва назарияси тизимида яна қатор олимлар ўз илмий тадқиқотларини олиб борган бўлиб, ушбу соҳа тарихи ва назарияси ривожига ўз ҳиссаларини қўшганлар. Улар қаторида Д.Н.Узнадзе, Л.С.Виготский, А.Н.Монтъев, С.А.Шмаков, Г.К.Семько, П.Я.Гальперин, А.А.Вербицкий, А.С.Арбенъев ва А.Тюковлар томонидан олиб борилган илмий изланишларшулар жумласидандир[4].

Бу борада ўзбек педагогикаси тарихи ва назарияси бўйича илмий изланишлар олиб борган қатор олимлар фаолияти ҳам эътиборга молик бўлиб, улар томонидан ҳам қатор мақола, рисола ва қўлланмалар яратилиб, ушбу соҳа назарияси тараққиётига ўзига хос ҳисса қўшилганлиги соҳа ходимларига аён. Улар қаторида, М.Очилов, Н.Саидахмедов, Ў.Толиповларнинг изланишларини қайд этиш мумкин. Хусусан, педагог олим М.О.Очилов "Педагогик технология" тушунчасига, тизимли, технологик ёндашувлар асосида таълим шакллари қулайлаштириш, натижасини кафолатлаш ва объектив баҳолаш учун инсон салоҳияти ҳамда техник воситаларнинг ўзаро таъсирини инобатга олиб, таълим мақсадларини ойдинлаштириб, ўқитиш ва билим ўзлаштириш жараёнларида қўлланадиган усул ва методлар мажмуидир", дея таъриф беради. Н.Саидахмедов эса, "Педагогик технология бу ўқитувчи (тарбиячи) томонидан ўқитиш (тарбия) воситалари ёрдамида ўқувчиларга таъсир кўрсатиш ва бу фаолият маҳсули сифатида уларда олдиндан белгилаб олинган шахс сифатларини шакллантириш жараёни", - деган таърифни беради.Файласуф олимлар Б.Зиёмухаммедов ва Ш.Абдуллаевалар томонидан яратилган "Янги педагогик технология: назария ва амалиёт" номли китобда "Маънавий асослари" фанини янги технологик ёндашув асосида ташкил этиш масалалари очиб берилган бўлиб, бу борадаги бир қатор илмий ишланмалар олим ва мутахассислар ҳамда ўқувчилар эътиборига ҳавола этилган.

Юқорида келтирилган фикрлардан англашиниладики, "педагогик технология" тушунчаси ўзида таълим жараёнини ташкилий-методик мажмуалар ёрдамида ташкил этиш ва бу жараёнда муайян ютуқларга эришиш мумкинлигини ифодалайди. Педагогик технологиялар анъанавий таълим шакл ва методларидан фарқли равишда педагогик фаолиятни олдиндан лойиҳалаш, мақсад ва вазифаларни аниқ белгилаш, ўқувчи, талабалар томонидан ўзлаштирилиши назарда тутилаётган билим, кўникма ва малакалар даражасини ташхислаш, таълим самарадорлигини аниқлаш ва баҳолаш кабиларни амалга оширилишини тақозо этади.

Мамлакатимизда барча соҳалар қатори таълим тизимида амалга оширилаётган жадал ислохотлар олий таълим тизимини ҳам четлаб ўтгани йўқ, албатта. Шу боисдан олий ўқув юртлари ўқув фаолиятининг самарадорлигини ошириш таълим-тарбия жараёнини давр талаби даражасида янги педагогик технологиялар, интерфаол таълим технологиялари асосида ислоҳ қилиш вазифасини қўймоқда. Айниқса ўқув лабораториялари, амалиёт жараёнларини техник ҳамда замонавий ахборот воситалари билан қуроллантиришни тақозо этмоқда. Таълим тизимини технологиялаштириш мазкур жараённинг назарий-амалий жиҳатларини тадқиқ этиш, махсус назарий ишланмалар ва тавсияларни яратишни талаб этмоқда[5]. Ана шу эҳтиёждан келиб чиққан ҳолда янги педагогик технология назарияси, унинг моҳияти, таълим технологияларини ўқув муассасалари, шу жумладан, олий ўқув юртлари ўқув фаолиятига татбиқ этиш масаласининг қай даражада ўрганилганлигини тадқиқ этиш билан боғлиқ.

Шу ўринда педагогик технологияларни таълим тизимига ва таълим жараёнига қўллаш ва унинг самаралари ҳақида қайд этиш ҳам ўринли. Бизга яхши маълумки, таълим жараёни барча ўқув юртлари фаолиятининг асосий ва муҳим қисми ҳисобланади. Олий ўқув юртларининг мавқеи, ўқув жараёнининг юқори сифатга эга эканлигининг эътироф этилиши, энг аввало, мазкур ўқув юртида ташкил этилаётган таълим жараёни унинг сифати ва самарадорлигини кўрсатувчи далиллар асосида белгиланади. Бизнингча, қўйилган мақсад ва унга мувофиқ тарзда белгиланган вазифаларнинг ижобий ҳал этилиши ўқув жараёнида қуйидаги ташкилий шарт-шароитлар мавжуд бўлишини тақоза этади:

1. Ўқитувчиларига янги педагогик технологиялар ва уларнинг моҳияти юзасидан назарий ва амалий билимларни бериш борасидаги мақсаднинг қўйилганлиги ва амалга оширилиши натижалари;
2. Ўқитувчиларга таълим жараёнида педагогик технологиялардан самарали фойдаланишга йўналтирилган назария ва амалиёт бирлигига эришиш, машғулотлар жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг фаолликларини таъминлаш, улар эътиборига ҳавола этилаётган топшириқлар юзасидан талабаларнинг шахсий мулоҳазаларини тинглаш, ўз фикрларини тасдиқлаш ҳамда ҳимоя қилиш кўникмаларни шакллантириш зарурлиги;
3. Ташкил этилаётган дарслар, семинар ва тренинглар жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг фикрлари ҳамда шахсий ёндашувларини инобатга олиш, ташаббусларини қўллаб-қувватлашнинг муҳимлиги;
4. Машғулотлар жараёнида юзага келувчи баҳс, мунозаралар, ихтилофлар ва зиддиятларни бартараф этиш ва талабаларни холис баҳолаш лозимлиги;
5. Ўқув машғулотлари ва дарслар жараёнида кўргазмалиликка эришиш, техник, ахборот ҳамда инновационтехнологиялардан самарали фойдаланиш муҳимлиги, кабилар.

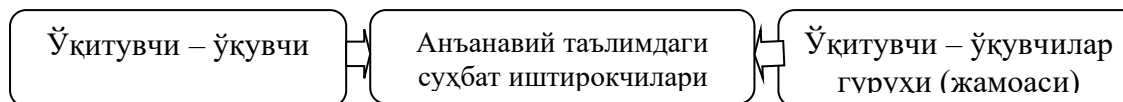
Шу ўринда янги педагогик технологиялардан самарали фойдаланиш замон талабига айланиб бораётган бугунги кунда таълим самарадорлигини оширишнинг энг мақбул йўли - бу машғулотларнинг "интерфаол" таълим методлари ёрдамида ташкил этишдир. Хўш, интерфаол таълим методининг ўзи нима? Улар қандай дидактик имкониятларга эга? Таълим жараёнида интерфаол методларнинг ўринли, мақсадга мувофиқ қўлланилиши қандай самараларни кафолатлайди?. Юқоридаги саволларга жавоб топишда энг асосий мақсад, таянч тушунча ҳисобланган, "интерфаол" атамасининг луғавий маъноси билан танишишдир.

“Интерфаол” тушунчаси инглиз тилида “interact”(рус тилида “интерактив”) ифодаланиб, луғавий нуқтаи назардан “inter” – ўзаро, икки тарафлама, “act” – ҳаракат қилмоқ, яъни икки томонлама, биргаликда иш кўрмоқ маъносида ишлатилади.

Интерфаол таълим – таълим жараёни иштирокчиларининг билим, кўникма, малака ҳамда муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлида биргаликда, ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракатни ташкил этишга асосланувчи таълимдир.

Интерфаоллик таълим жараёни иштирокчиларининг билим, кўникма, малака ҳамда муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлида биргаликда, ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракатни ташкил этиш лаёқатига эгаллигидир

Мантиқий нуқтаи назардан интерфаоллик, энг аввало, ижтимоий субъектларнинг суҳбат (диалог), ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракат, фаолиятнинг олиб боришларини ифодалайди. Таълим соҳасида фаолият юритаётган ҳар бир мутахассисга маълумки, анъанавий таълим кўпинча мулоқот, суҳбат (диалог) ва савол-жавобга асосланган. Буни биз оддигина қилиб, қуйидаги схемада акс эттирдик:

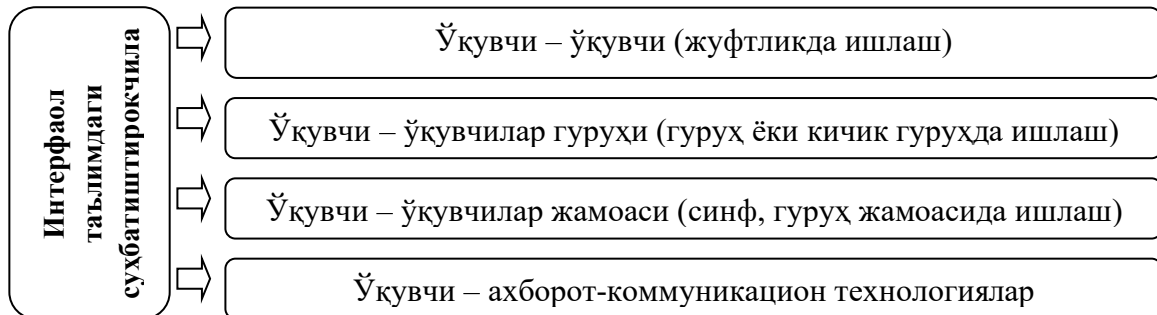
Албатта, интерфаол таълимдан фарқли равишда анъанавий таълимда маъруза, савол- жавоб ва суҳбат асосини кўпинча ахборотларни олиш, уларни ўзлаштириш ва етказиш ташкил этади[6]. Аммо ахборот узатишнинг асосий манбаи ўқитувчининг тажрибаси бўлиб, бу жараёнда у етакчилик, доминантлик қилиши, яъни у дарснинг асосий вақтида билимларни оғзаки тарзида ўқувчи, талабаларга етказиб беришга асосланади. Фаоллик кўрсатиш ўқитувчигагина хос бўлиб, ўқувчи ва талабалар бу вазиятда суст тингловчи бўлиб қолаверади.

Анъанавий таълимдаги бир томонламалик таълим тизимидаги фақат маъруза машғулотларида эмас, семинар дарсларида ҳам устуворлик қилади. Унга кўра, "етказиб берувчи" ролида энди ўқитувчи эмас, балки ўқувчи ёки, талаба намоён бўлади. Ўқувчи ёки талаба, асосан, ўзи ўзлаштирган билимларни намойиш этади, ўқитувчи эса унинг фикрларини тинглайди, зарур ўринларда саволлар билан муурожаат қилади. Ўқувчи ва талабалар гуруҳи бу вазиятда бутунлай суст иштирокчи, тингловчи бўлиб қолади. Бир қарашда ўқувчи ва талаба ёки ўқитувчи томонидан узатилаётган ахборотларнинг қабул қилиниши талабалар гуруҳи учун билимларни ўзлаштириш имкониятини яратаётгандек таассурот уйғотади. Бироқ, психологик тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, шу тарзда қабул қилинган билим, маълумотлар жуда тез унутилади.

Шу боисдан, кейинги йилларда таълимнинг интерфаол тизимига ўтиш, уни янада такомиллаштириш, унинг имкониятларидан самарали фойдаланишга алоҳида аҳамият қартилмоқда. Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, интерфаол таълимнинг имкониятлари олдинги, анъанавий таълим имкониятларидан кенгроқ. Яъни интерфаол таълимда нафақат гапириш, мулоқот ёки савол жавоб етакчилик қилади, балки ўқувчи ушбу жараённинг бевосита иштирокчисига айланади, жараённи ўз кўзи билан кўради, камчиликларини аниқлайди ҳамда зарур хулосалар чиқаради. Бир сўз билан айтганда ўқувчи таълим жараёнидаги асосий субъектга айланади. Хусусан, америкалик психолог олимлар Р.Карникау ва Ф.Макэлроунларнинг фикрича, шахснинг табиий физиологик-психологик имкониятлари муайян шаклларда ўзлаштирилган билимларни турли даражада сақлаб қолиш имконини беради. Яъни ўқувчикеракли манбани ўзи ўқиганида 10 %, ҳам ўқиб, ҳам эшитганида 20 %, шу эшитганлари асосида, содир бўлган воқеа, ҳодиса ёки жараённи ўз кўзи билан кўрганида 30 %, содир бўлган воқеа, ҳодиса ёки жараёнда иштирок этса, маълумотларнинг 50 % ни олар экан[7]. Агар ўша маълумотларни ўзи сўзлаб берса, камчиликларини аниқлаб, ўз билимларини намойиш этганида 80 % ни эгалласа, ўзлаштирилган билим ва ахборотларни ўз фаолиятига татбиқ этганда эса 90 % маълумотларни ёдда сақлаш имкониятига эга бўлар экан.

Асосийси интерфаол ўқитишда "таълим жараёнининг асосий иштирокчилари"

- ўқитувчи, ўқувчи ва ўқувчилар гуруҳи бўлиб, улар ўртасида юзага келадиган ҳамкорлик, қизғин баҳс-мунозалар, ўзаро фикр алмашишэса унинг асосий технологиясидир. Ушбу таълим технологияси орқали ўқувчиларда эркин фикрлаш, шахсий қарашларини иккиланмай баён этиш, муаммоли вазиятларда ечимларни биргаликда излаш имкониятлари пайдо бўлади. Ўқув материалларини ўзлаштиришда ўқувчиларнинг ўзаро яқинликларини юзага келтириш, "ўқитувчи - ўқувчи - ўқувчилар гуруҳи"нинг ўзаро бир-бирларини ҳурмат қилишлари, тушунишлари кабилар билан тавсифланади". Замонавий таълим, яъни унинг тобора оммалашиб бораётган шакли - интерфаол ўқитишда шахслар ўртасидаги суҳбат (диалог) қуйидагича ташкил этилади:

Хулосалар:

Умуман, янги педагогик ва интерфаол таълим технологияларининг ўзига хос шаклланиш тарихи, назарияси ҳамда моҳияти мавжуд бўлиб, улар дастлаб Фарбда шаклланган бўлсада, кейинчалик Шарқ мамалакатлари, хусусан Ўзбекистонда ҳам ўзига хос тарзда ривожланганлигига гувоҳ бўлдик. Муҳими, мазкур йўналиш ўз назарияси ва моҳиятига эга бўлиб, Ўзбекистонлик қатор педагог олимлар ҳам уларни янад ривожлантиришга ўз ҳиссаларини қўшганликларини кўриш мумкин. Албатта, янги педагогик ва интерфаол таълим технологияларини қўллаш орқали ўқитувчи таълим жараёнида ўқувчи ва талабаларнинг қобилиятларини ривожлантириш, мустақил фаолият юритишига кўмаклашиш, ўзини-ўзи бошқариш, самарали суҳбат олиб бориш, тенгдошлари билан ишлаш ҳамда танқидий фикрлаш каби сифатларни шакллантиришга муваффақ бўлади. Мазкур жиҳатлар ўз ўрнида таълим самарадорлигини оширишга ёрдам берувчи етакчи омиллар сифатида ўқув жараёнига янги технологияларни олиб кирилиши, улардан унумли фойдаланиш йўлларининг ишлаб чиқилиши, материаллар мазмунини кўрсатмали куроллар воситасида ўқувчиларга етказиб бериш кабиларда ўз ифодасини топади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Турдиев Н. Тадқиқотчилик компетенциясини шакллантириш. // Умумтаълим фанлари методикаси. Т., 2017. №4. (Turdiyev N. Formation of research competence. // Methodology of general education subjects. T. 2017. №4.)
2. Ўша жойда (In that place)
3. Толипов Ф, Исроилов Б ва бошқалар. Миллий ғоя: асосий тушунча ва тамойиллар.// Ўқув-услугий қўлланма.Т., 2017.(Tolipov F, Isroilov B and others. National Idea: Basic Concepts and Principles // Educational-methodicalprecept. T. 2017.)
4. Боймуродова З. Таълим сифати ва самарадорлиги. // Умумтаълим фанлари

методикаси. №5 2017. (Boymurodova Z. The quality and effectiveness of education. // Methodology of general education subjects. №5 2017.)

5. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Халқ сўзи. Т., 20017 йил 8 феврал. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan on the strategy of further development of the Republic of Uzbekistan. The people's word. Т., February 8, 2017.)

6. Фойибназаров И. Тарих фанини ўқитишда интерфаол усуллар. // Умумтаълим фанлари методикаси. 2016. №4 (Goyibnazarov I. Interactive methods in teaching history. // Methodology of general education subjects. 2016. № 4)

7. Маълумотлар Тошкент давлат техника университети талабалари орасида ўтказилган сўровномалар натижалари асосида тўпланди. (The data were collected based on the results of a survey of students of the Tashkent State Technical University.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Икромов Нозим Музрапович,
Термиз давлат университети
тарих факультети катта ўқитувчиси

КАВИЙЛАР ТАСВИРЛАНГАН БАҚТРИЯ БУЛЛАСИ

For citation: Ikromov Nozim Muzrapovich. KAVIES WHICH DESCRIBED IN THE BULLA OF BAQTYA. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 19-23

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-3>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Сурхондарё вилоятидан топилган булла тасвирланган ва тавсифланган. У Кучук III даврига оид бўлиб, унинг тасвири Қадимги Бақтрия кавийлари сифатида талқин этилган.

Калит сўзлар: Бақтрия, Персополь, булла, Кучук III, Қадимги Бақтрия кавийлари, Кавий Виштасп.

Икромов Нозим Музрапович,

Старший преподаватель исторического факультета Термезского государственного университета

БАКТРИЙСКИЕ БУЛЛИ В КОТОРОМ ИЗОБРЕЖЕНА КАВИЙЦЫ

АННОТАЦИЯ

В данной статье описывается и характеризуется булла, найденная из Сурхандарьинской области. Она датируется периодам Кучук III его изображения трактуется как древних бактрийских кавиев.

Ключевые слова: Бактрия, Персополь, Булла, Кучук III, Древнее Бактрийское Кавийство, Кави Виштасп

Ikromov Nozim Muzrapovich,
Senior Lecturer, Department of History,
Termez State University

KAVIES WHICH DESCRIBED IN THE BULLA OF BAQTYA

ANNOTATION

This article describes and characterizes the bulla, found from the Surkhandarya region. It is dated to the periods of Kuchuk III of its image treated as the ancient Bactrian Cavi.

Key words: Bactria, Persopolis, Bulla, Kuchuk III, Ancient Bactrian Cavis, CaviVishtasp.

Долзарблиги: Қадимги Бақтрия давлатида кечган тарихий ва маданий жараёнларни ёзма ва археологик манбалар асосида ёритиш, тарихчилар томонидан йўл қўйиб келинаётган айрим чалкаш фикрларга ва йўл қўйилган камчилликларга танқидий муносабатда бўлиш, Бақтрия тарихини мустақиллик талаби асосида холисона ёритиш, унинг Марказий Осиё халқлари маданий ҳаётида, этник тарихида тутган ўрнини манбалар асосида ёритишдан иборат.

Методлар: Тарихий хулосалар чиқаришда манбаларга танқидий назар билан ёндашилди. Фойдаланилган тарихий тадқиқот хулосаларининг қанчалик илмий асосланганлиги бош мезон қилиб белгиланди.

Тадқиқот натижалари:

Сурхондарё вилояти Узун тумани Жончекка қишлоғи ҳудудида жойлашган, собиқ Иттифоқ даврида тўлиқ бузиб ташланган, Аҳамонийлар ва антик даврларга оид бўлган ёдгорлик ўрнидан ясси - думалоқ шаклдаги булла топилди. Ёдгорликнинг географик координатаси: 38022'36.11"N, 6805'41.97" E.

Булла яхши қорилган лойдан ясалган. Лойга ҳеч қандай аралашма қўшилмаган ва хумдонда яхши, бир текис пиширилганлиги сабабли гишт рангига келиб қолган. Ёдгорлик устидан териб олинган сополлар мажмуаси ва булла Термиз археология музейига топширилди.

Мазкур булланинг диаметри 4-4,4 см бўлиб, юзаси текис, орқа томони қавариқ шаклда, қалинлиги 1,5 смгача боради. Текис юзага тасвир босма асбоб - тамға ёки муҳр ёрдамида, лойлик пайтида босилган. Тамға ёки муҳрнинг юзаси думалоқ шаклда бўлган, чеккаси бўйлаб чизиқ тортилган ва бу чизиқ буллага ҳам тушган. Доира шакли чизиқнинг қуйи қисмида "хонтахта" кўринишли "тахтиравоннинг" ён томонидан кўриниши икки оёғи бирла ифодаланган. Оёқлар балюстрада шаклида, суянгичларига ҳам безаклар берилган. Тахтиравоннинг оёқлари оралиғида, ерда ётган ҳолатда, кўкнори ўсимлигининг умумий кўриниши, яъни пояси, барглари ва кўсак-гули туширилган (1 расм).

Тахтиравоннинг устида илоҳиятга оид бўлган, ҳавода муаллақ учаётган учта одам тасвирининг уйғунлашган, саҳналаштирилган ифодаси берилган. "Учаётган" дейишга сабаб, одамлар тахтиравоннинг устида муаллақ ҳолатда ифодаланганлиги бўлса, иккинчидан марказда йирик қилиб "тритон" одам сифатида ифодаланган одамнинг бошидан, бўйниларидадан учиб турган лента шаклидаги рўмолларнинг, "юбка" шакли кийимининг ҳилпираб турган ҳолатда ифодаланиши фазода учаётган илоҳий одамлар саҳнасини берган (1 расм).

Боши ёнбош томони билан чизилган "тритон" одам, чап қўли билан коса шаклидаги алтарни кўтариб турибди ва бутун вужуди билан алтарга термулиб турган ҳолатда ифодаланган. Иккинчи, ўнг қўли эса белига қўйилган. Ушбу инсоннинг кўкрак қисми гавда баробар олд томони билан ифодаланганлиги

сахнадаги бош тасвирнинг гўёки тахтиравонда ўтирганлик маъносини ҳам англатган.

1a.

1б.

1-расм. Бақтрия булласи. Умумий кўриниши (1а), чизмаси (1б).

Илоҳий одамнинг белидан паст қисмининг тахтиравонни уст қисмида чизилиши, кийимнинг учаётган шаклда, тарам-тарам қилиб берилиши инсоннинг ҳукмдорлик белгисини ҳам англатади.

Бош сахнада ифодаланган одамнинг узун ва бақувват оёқлари чалкаштирилган ҳолатда ифодаланган ва бевосита учқур отнинг оёқларини эслатади. Бақтриялик мусаввир учаётган одамга "учқурот" оёқларини чизган ва тасвирланаётган одамга янада илоҳийлик маъносини бера олган.

Илоҳий ҳукмдорнинг чап томонида, яланғоч тарзда ифодаланган кичик одам тиззалаган, икки қўлини самога кўтариб, бутун вужуди билан ҳукмдор ва алтардан нажот кутиб, сажда қилиб турган ҳолатда ифодаланган.

Булладаги учинчи одам самода, илоҳий ҳукмдор одам тасвирининг боши ва оёқлари орасида чизилган. У ёнбоши билан, икки қўли пастда қилиб, чап қўлида камони билан, узун, халат кўринишли кийимда ифодаланган. Шунини алоҳида таъкидлаш зарурки, самода чизилган учинчи одамнинг узун халати орқали ушбу булланинг ясалган даврини аниқлаш мумкин. Негаки, у кийиниши ва кўриниши бўйича Персополь шаҳри ҳаробаларида ифодаланган, қадимги форс ҳукмдорларига совғалар ва солиқлар тортиқ қилаётган бақтрияликларнинг кийимларига айнан ўхшайди[8, Б.231].

Ёдгорлик устидан териб олинган, ҳар хил даврларга тегишли сополларнинг энг қадимгиси илк темир, археологик даврлаштириш бўйича Кучук III даврига тегишли[1, Б.139]. Улар 5 дона бўлиб, учтаси цилиндр шаклли хум ёки хумчаларнинг, иккитаси цилиндроконик идиш бўлақларидан иборат.

Ушбу сополлар тўпламини ишонч билан Кучук III даврига тегишли дейишга сабаб, А.А. Асқаров ва Л.И. Альбаумнинг Кучуктепа[1, Б.78-91], Ш.Б. Шайдуллаевнинг Талашқонтепа[2, Б.119] ёдгорликлари мисолида Бақтриянинг илк темир даври сополларимажмуасига кўра, биз топган цилиндр шаклли хум ва хумчаларда манжет шаклли гардиш ва унинг тагидан ўтувчи чуқурча кўринишли "безак"нинг бўлиши айнан Кучук III даврига хосдир.

Агар буллани мазкур ёдгорликдан топилган Кучук III даври сополлари мажмуаси билан хронологик бир давр деб ҳисоблайдиган бўлсак бу тарихий жиҳатдан Қадимги Бақтрия кавийлиги ҳукмронлиги даврига тўғри келади[3, Б.243-342]. Кейинги давр тадқиқотлари асосида Қадимги Бақтрия кавийларининг генеалогияси ва улар яшаган давр ҳам ойдинлашиб бормоқда[9, Б.13.132; 19.72], [10].

Кавий ҳукмдорлар дин раҳномалари сифатида ҳам маълум. Жумладан, Бақтрия кавийларидан бўлган Кавий Виштасп(а) Зардушт таълимотини қабул қилган

биринчи ҳукмдор ва уни тарғиб қилишда, энг асосийси дунё динлари даражасига кўтарилишда ҳизматлари каттадир[4, Б.147].

Шундай экан Бақтрия кавийларининг муҳр ва тамгаларда ифодаланиши табиий ҳолдир. Биз юқорида таъриф берган, Узун туманидан топилган буллада Бақтрия кавийлари ифодаланган деган илмий фаразни ўртага ташламоқдамиз ва ўз фикримизни қуйидагича асосламоқчимиз. Биринчидан, Бақтрия кавийлари диний ҳукмдорлар сифатида ҳам маълум[5, Б.79]. Тасвирда ифодаланган персонажларнинг фазода учган ҳолатдаифодаланиши бунга яққол мисол бўлади.

Иккинчидан, Бақтрия кавийлари дунёвий ҳукмдорлар тоифасига тааллуқли[4, Б.147]. Буллада тахтнинг ифодаланиши бу фикрни тўлиқ асослайди.

Учинчидан, булланинг Қадимги Бақтрия худудидан топилиши ва ёдгорликнинг Кучук III даврига ҳам оидлиги бизга шундай фикрга келишга асос бўлди.

Тўртинчидан, кавийларнинг энг аввал дин пешволари ва кейин дунёвий ҳукмдорга айланиши ёзма манбаларда сақланиб қолган[6, Б.9], бу ҳолатнинг археологик манба - буллада ҳам ифодаланиши ёзма ва археологик манбаларнинг уйғунлашиши деб ҳисоблаймиз.

Бешинчидан, буллада - фазода ифодаланган инсоннинг Персополда чизилган бақтрияликлар сингари кийимда ва алтар кўтариб турган ҳолатда ифодаланиши[8, Б.231] ушбу буллани Қадимги Бақтрия маданияти даври билан даврлаштиришга асос бўлади ва унда ишонч билан кавийлари ифодаланган деган фикрни айтиш мумкин.

Олтинчидан, кавийларнинг исмига кўп ҳолларда "асп" сўзи қўшилиши характерлидир. Масалан, Кавий Арватасп, Кавий Виштасп. Демак, уларда от илоҳийлашган ҳайвон ҳисобланган. Маълумки, от энг "учқур" ҳайвондир. Узундан топилган буллада, илоҳий, фазода учаётган марказий персонажда ифодаланган одам оёқларининг от оёқлари сингари бақувват қилиб чизилиши бежиз эмаслигини англатади.

Хулосалар:

Энди мазкур булла бўйича энг қийин саволга жавоб берсак, бу савол шундан иборатки Қадимги Бақтрия маданиятига оид Кучуктепа, Пшактепа, Таллашқон, Бандихон ёдгорликлари ўрганилган. Аммо, эслаб ўтилган ёдгорликларнинг бирортасидан муҳр ёки булла топилмаган. Нега энди маданий қатлами номаълум бўлган ёдгорликдан топилган буллани, тўртта синиқ сопол парчаси асосида Қадимги Бақтрия маданиятига, яъни кавийларга тегишли деган хулосага келинди? Бу саволга жавоб шундан иборатки, Қадимги Бақтрия маданиятига тенгдош бўлган, Эрон худудида жойлашган ёдгорликлардан, жумладан Суза, Персополь каби пойтахт шаҳар харобаларидан, қишлоқ типигаги ёдгорликлардан ҳам кўплаб буллалар ва муҳрлар ўрганилган. Ундан ташқари Оссурия подшолиги ёдгорликларидан ҳам муҳрлар топилган ва илмий муомалага киритилган.

Бақтрияшунос, қадимги санъат турлари бўйича ажойиб ғоялар муаллифи А.-П. Франкфорт Самарқанд шаҳрининг 2750 йиллигига бағишланган конференциясида Сўғднинг Аҳамонийлар ва Аҳамонийлар давригача бўлган глиптикасига бағишланган маърузасида Ўрта Осиё глиптикаси маҳаллий анъаналар асосида ривожланганлигини таъкидлаб ўтган эди [7, Б.42-48]. Демак, Қадимги Бақтрия маданияти ёдгорликларидан муҳр ва буллаларнинг топилиши узоқ йиллардан буён кутилаётган археологик артефактлардан биридир.

Иқтибослар/ Сноски/References:

1. Аскарлов А.А., Альбаум Л.И. Поселение Кучуктепа. - Тошкент, Фан, 1979. 139 с. (Askarov AA, Albaum L.I. Kuchuktepa Poselenie. - Tashkent, Science, 1979. 139 p.)
2. Шайдуллаев Ш.Б. Северная Бактрия в эпоху раннего железного века. - Ташкент, 2000. - 119 с. (Shaidullaev Sh.B. Northern Bactria in the Early Iron Age. - Tashkent, 2000. - 119 p.)
3. Şajdullaev Şapulat. Untersuchungen zur fruehen Eisenzeit in Nordbaktrien // Archaeologische mitteilungen aus Iran und Turan. Band 34. Berlin, 2002. P.243-342. (Şajdullaev Şapulat. Early Iron Age studies in Northern Bactria // Archaeological information from Iran and Turan. Volume 34 Berlin, 2002. P.243-342.)
4. Лившиц В.А. Общество авесты // История таджикского народа. Т.1. М., 1963. С. 147. (Livshits V.A. Avesta Society // History of the Tajik people. T.1. M., 1963.S. 147.)
5. Пьянков И.В. Государства древних Кави // Древние цивилизации Евразии. История и культура. (Тезисы докладов международной научной конференции, посвященной 75-летию действительного члена Академии наук Таджикистана, Академика РАН, доктора исторических наук, профессора Б.А. Литвинского (Москва, 14-16 октября 1998 г.). - М.: 2001. - С. 79. (Pyankov I.V. The states of the ancient Kavi // Ancient civilizations of Eurasia. History and culture. (Abstracts of the reports of the international scientific conference dedicated to the 75th anniversary of the full member of the Academy of Sciences of Tajikistan, Academician of the Russian Academy of Natural Sciences, Doctor of Historical Sciences, Professor B.A. Litvinsky (Moscow, October 14-16, 1998). - M.: 2001. - С. 79.)
6. Пьянков И.В. Зороастр в истории Средней Азии: проблемы места и времени (опыт исторической реконструкции). ВДИ, №3, 1996. С.9. (Pyankov I.V. Zoroaster in the history of Central Asia: problems of place and time (experience of historical reconstruction). VDI, No. 3, 1996. P.9.)
7. Francfort H.-P. Trois sceaux de Samarkand "Achemenide" et "Pre-achemenide" et la glyptique de l'Asie Centrale a l'age du fer // The role of Samarkand in the history of world civilization (Materials of the International Scientific Symposium devoted to the 2750th Anniversary of the City of Samarkand). Tashkent-Samarkand, 2007. - P. 42-48.
8. Gerold Walser. Persepolis. - Tubingen, 1980. - P.231.
9. Авесто. Яшт китоби. М. Исҳоқов таржимаси. Тошкент, 2001. (Avesta. Yasht. M. Isxakov's translation. Tashkent, 2001.)
10. Шайдуллаев Ш.Б, Икромов Н.М. Бақтрия подшоҳликми ёки кавилик? // O'zbekiston tarixi. Тошкент, 2010. № 2. 3-11 бетлар. (Shaydullaev Sh.B., Ikramov N.M. Bactria kingdom or Cavi? // History of Uzbekistan. Tashkent, 2010. No. 2. pp. 3-11.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Йўлдошева Зубайда, Боқиев Анвар
Термиз давлат университети

ЁЗМА МАНБАЛАРНИ ТАДҚИҚ ЭТИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ

For citation: Yuldasheva Zubayda, BakievAnvar. CHARACTERISTICS OF RESEARCHING OF WRITTEN SOURCES. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 24-31

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-4>

АННОТАЦИЯ

Мақолада тадқиқотчилар учун ёзма манбаларни танқидий матнини тузиш, илмий муомалага киритиш ва информацион таҳлил қилишда юзага келадиган бир қатор муаммолар ҳақида сўз юритилган. Ёзма манбаларни тадқиқ этишнинг ўзига хос жиҳатлари белгиларига қараб туркумланган ва бу классификацияни мисоллар билан асослашга ҳаракат қилинган.

Калит сўзлар: Ёзма манба, информацион таҳлил, шахсий коллекция, оригинал матн, автограф нусха, қўлёзма, компиляция, форзац, форзацлист, нахзацлист, хаттот.

Юлдашева Зубайда, Боқиев Анвар.
Термезский государственный университет

СВОЙСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ИЗУЧЕНИЯ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

АННОТАЦИЯ

В статье говорится о возникновении ряда проблем для исследователей при составлении критический текстов письменных источников, введения их в научный обиход, и информационном их анализе. Дается попытка обосновать примерами классификацию собственных аспектов изучения письменных источников.

Ключевые слова: Письменный источник, информационный анализ, частная

коллекция, оригинальный текст, автограф копия, рукопись, компиляция, форзац, форзацлист, нахзацлист, писарь.

Yuldasheva Zubayda, BakievAnvar
Termez State University.

CHARACTERISTICS OF RESEARCHING OF WRITTEN SOURCES

ABSTRACT

It is given information about existence of a numerous of problems in information analysis, bringing in scientific treatment and composing of critical texts of written sources in this article. It is tried to justify this classification by examples and categorized according to their characteristics of researching of written sources.

Index Terms: Written source, information analysis, personal collection, original text, copy autograph, manuscript, compilation, forzats, forzatslist, naxzatslist, calligrapher.

Долзарблиги: Маълумки, ёзма манбаларни танқидий матнини тузиш, илмий муомалага киритиш ва информацион таҳлил қилишда юзага келадиган бир қатор муаммолар мавжуд бўлиб, ёзма манбаларни тадқиқ этишнинг ўзига хос жиҳатлари белгиларига қараб туркумлаш ва бу классификацияни мисоллар асослаш мумкин.

Методлар:

Мақола умум қабул қилинган тарихийлик, қиёсий-мантиқий таҳлил, кетма-кетлик, холислик тамойиллари асосида ёритилган.

Тадқиқот натижалари:

Ёзма манбаларни танқидий матнини тузиш, илмий муомалага киритиш ва информацион таҳлил қилишда бир қатор мураккаб жиҳатлар мавжуд. Уларни умумий белгиларига қараб қуйидагича туркумлаш мумкин:

I. Умумий ҳолатлар билан боғлиқ жиҳатлар:

- а) Ёзма манбанинг турли даврларда кўчирилган нусхаларининг мав- жудлиги;
- б) Ёзма манба нусхаларининг дунёнинг турли кутубхоналари ва шахсий коллекцияларида мавжудлиги. Бу икки ҳолатни XIV-XVII асрлар даврига оид баъзи ёзма манбалар мисолида қуйидаги жадвалда кўриб чиқишимиз мумкин:

№	Ёзма манбанинг номи ва муаллифи	Ёзма манбанинг ҳозиргача маълум бўлган нусхалари
1	Жамол ал-Қарший “Ал- Мулҳақот би-с-суроҳ”	РФ ФА Шарқшунослик институтининг Санкт-Петербург бўлимида 1066/1656 йилга тегишли В-514 шифрли нокис нусха ва 1831 йилда кўчирилган С-286 тартиб рақамли нусха, 1038/1628-1629 йилларда кўчирилган “Наманган” нусхаси [3 : 7-14].

2	Низомиддин Шомий “Зафарнома”	Истанбулда “Нури Усмония” масжиди кутубхонасида 1425 йилга тегишли 3367 тартиб рақамли нусха, Лондонда Британия музейи кутубхонасида 1434 йилда кўчирилган 23980 тартиб рақамли нусха [12: 8-9]. Мазкур манбанинг яна бир нусхаси Арманистон кутубхоналаридан бирида сақланаётган- лиги ҳақида ҳам маълумот бор [13: 196].
3	Хожа Гожиддин ас-Салмоний “Тарих-нома”(“Зайли Зафарнома”)	Лондонда Британия музейида OR 159 тартиб рақамли қусурли нусха, Сулаймон Фотиҳ кутубхонасида (Туркия) 4305 тартиб рақамли билан нусха, Лола Исмоил афанди кутубхонасида (Туркия) 304 тартиб рақамли нисбатан тўлароқ бўлган нусха бор [13: 199].
4	Муиниддин Натанзий “Мунтахаб ут-тавориҳи Муиний”	Лондонда Британия музейида бир нусха, Санкт-Петербургда икки нусха, Парижда Миллий кутубхонада бир нусха, Машҳадда “Остони қудси Ризавий” кутубхонасида бир нусха ва Техронда бир нусха [8: 11-18].
5	“Муъизз ул-ансоб”	Парижда Миллий кутубхонада Persan 67 нусхаси, Лондонда Британия кутубхонасидаги Or. 467 нусхаси, Олигарх Мусулмон университети (Ҳиндистон) фондида 41 ва 42 тартиб рақамли икки нусха [6: 9-13]. Бу манбанинг Истанбулда Тўпқопи сарой кутубхонасида 2152 тартиб рақамли нусхаси ҳақида ҳам маълумот бор. Бу нусха тўлиқ бўлмасада, унда Бойсунғур Мирзо “Альбоми”дан олинган миниатюралар борлиги диққатга сазовор [13: 204].
6	Фасиҳ Хавофий “Мужмали Фасиҳий”	XV асрга тегишли Лондон нусхаси, 993/1585 йилга тегишли Банкипур нусхаси, XVII асрга тегишли Табриз нусхаси, XVIII асрга тегишли № С-800 рақамли Санкт-Петербург нусхаси, XIX асрга тегишли № В-709 рақамли (бу нусха С-800 дан кўчирилган) Санкт-Петербург нусхаси, 1857 йилга тегишли Кембридж университетидаги нусха, XIX асрга тегишли Тбилиси нусхаси [10 : 27-28];
7	Ибн Арабшоҳ “Ажойиб ул-мақдур фи тарихи Таймур”	Туркияда икки нусха; Дамашқда(Сурия) икки нусха; Ҳалаб ва Қоҳирада ? нусха; Санкт-Петербургда уч нусха; Парижда бир нусха; Манчестерда бир нусха; Гота кутубхонасида бир нусха; Лондонда икки нусха [9: 23-28];
8	Абдураззоқ Самарқандий “Матлаи саъдайн ва мажмаи баҳрайн”	Манбанинг иккинчи жилди қўлёзмаларидан 20дан ортиғи дунё кутубхоналарида мавжуд. ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 5374 ва 1825 тартиб рақамли нусхалар, РФ ФА Осиё халқлари институтида (Санкт-Петербург) сақланаётган С443 (952/1545-1546 йилда кўчирилган), С446 ва С442 (1009/1600-1601йилда кўчирилган) тартиб рақамли нусхалар [2: 5-8].

9	Мирзо Муҳаммад Ҳайдар Аёзий “Тарихи Рашидий”	ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти қўлёзмалар фондида 10191/II тартиб рақамли туркий таржима нусхаси, р. 1430 рақамли форсча қўлёзма нусхаси, C0759 рақамли туркий нусхаси, Россия Федерация-си ФА Шарқшунослик институтининг Санкт-Петербург бўлими қўлёзмалар фондида D 120 (590 OF), D 121(590 OE), D 122 (590 OD), D 138 (590 O), D 192, C 569

в) Айрим ёзма манбаларнинг нусхалари мавжуд бўлсада, ҳозиргача матни мукамал (тўлиқ) бўлган қўлёзманинг топилмаганлик ҳолати [7:4-14]; ал-Балазурийнинг "Китоб футуҳ ал-булдон" [14:113], Рашидуддиннинг "Жомеъ ут-таворих" [14:161], Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг "Бобурнома", Абдулла Насруллоҳийнинг "Зубдат ул-асар" [14: 190-191], Ҳасанбек Румлуниг "Аҳсан ут-таворих" [14: 212], Муҳам- мадиёр ибн Араб Қатағоннинг "Мусаххир ал-билод", Маҳмуд ибн Валининг "Баҳр ул-асрор" [14:223], Мир Олим Бухорийнинг "Фатҳномаи султоний" [14: 239].

г) Айрим ёзма манбалар қўлёзмасининг оригинал нусхада етиб келмаганлик ҳолати. Ал-Мадоинийнинг асарлари [14: 111], Нажмуддин Абу Хафс Насафийнинг "Китоб ул-қанд фи тарихи Самарқанд" [14: 150], Абулфазл Байҳақийнинг "Тарихи Оли Маҳмуд" [14: 152], Абулҳасан Байҳақийнинг "Машориб ат-тажориб ва ғавориб ал-ғароиб" [14: 158], Мулла Ибодулла ва Мулла Муҳаммад Шарифларнинг "Тарихи амир Ҳайдар"[14: 238].

д) Айрим ёзма манбаларнинг ягона нусхада етиб келганлик ҳолати. Муаллифи қайд этилмаган "Мужмал ат-таворих ва қисас" (14:147), Фахруддин Муборакшоҳ Марваррудийнинг "Тарихи Муборакшоҳ" (14:151), Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг "Жаҳоннома" (14:211), Бадриддин Кашмирийнинг "Равзат ур-ризвон" (14:284), Абд ал-Қодир ибн Муҳаммад-Аминнинг "Мажма ал-ансоб ва-л-ашжор" (1:5).

е) Ёзма манба қўлёзмаларидаги ноқислик ҳолати [1: 5-6; 2: 6-7; 3: 9-14; 6: 11-12; 7: 4-5; 11: 7; 12: 9;].

ё) Ёзма манбанинг муқоваси янгиланганда (жилдланиш ва қўлёзма варақларини қўшиб тикиш) ёки бошқа сабабларга кўра, қўлёзмадаги варақлар ва фаслар кетма-кетлигининг чалкашиб кетганлиги ҳолати [1: 6; 5: 11-12; 6: 12; 11: 5].

ж) Ёзма манбанинг қўлёзмасида рақамланган варақлар кетма-кетлиги тўлиқ мавжуд бўлсада, баъзи варақларнинг матн ёзилмасдан бўш қолиб кетганлиги ҳолати [6: 10-12].

з) Муаллифлар томонидан манбани ёзишда фойдаланилган асарлардан баъзиларининг сақланиб қолмаганлиги (қўлёзманинг сақланмаганлик даражаси турлича бўлиши мумкин: автограф нусха сақланмаган, кўчирма нусха сақланмаган, қўлёзма матни умуман сақланмаган, қўлёзманинг айрим боблари сақланган, қўлёзма компиляция ҳолатида сақланган ва ҳ.к.) [8: 8-9]. Бунга Султон Муҳаммад ал-Балхийнинг "Мажмуъ ал-ғаройиб" асари мисол бўлади. Тарихчининг фойдаланган асарлар ичида етиб келмаганлари "Осор ал-мутақаддимин", "Тарихи сақолиба", "Анис ул-ваҳдат ва жалис ул-хилват" [14: 249]. Бу ҳолатлар муаллифнинг манбадан қай даражада фойдаланганлиги ва воқеаларни қандай изоҳлаганлигини билиш имкониятини чеклайди.

к) Ёзма манба нусхаларининг форзац, форзацлист, нахзацлист ва бошқа қисмларида қўлёзмага эгалик қилган ва манбани мутолаа қилган кишилар томонидан қилинган қайдлар ва белгиларнинг мавжудлиги [1: 5-7].

л) Айрим ёзма манбаларнинг оригинал нусхаси етиб келмаган бўлсада, мавжуд бўлган нусхалар ўзаро қиёсланганда, уларнинг бир-бирини тўлдириб, нисбатан бўлсада мукамал (тўлиқ) матнни ҳосил қилиш ҳолати; Нажмуддин Абу Хафс Насафийнинг "Китоб ул-қанд фи тарихи Самарқанд" асарининг Париж ва Истанбул нусхалари бир-бирини тўлдириб туради [16: 74].

м) Айрим ёзма манба матнларида варақларнинг йўқолганлиги ҳолати; Ниёз Муҳаммад Хўқандийнинг "Ибрату-л-хавоқин" (Тарихи Шоҳрухий) асарининг 1878 йилги нашри 320 бетдан иборат бўлсада, нусханинг охириги бетлари йўқолган [18: 106-107].

II. Муаллифлик билан боғлиқ жиҳатлари:

а) Айрим ёзма манбаларнинг ягона муаллиф томонидан ёзилганлигига шубҳа йўқ бўлсада, муаллиф исмининг аниқланмаганлик ҳолати. "Худуд ал-олам" [14: 143], "Мужмал ат-таворих ва қисас" [14: 147], "Таворихи гузида, нусратнома" [14: 187-188], "Тарихи шоҳ Исмойил Сафавий" [14: 221], "Тазкирайи шоҳ Тоҳмасп" [14: 221].

б) Айрим ёзма манбаларда ягона муаллифнинг йўқлиги ёки ҳозирча аниқланмаганлиги, матннинг кейинчалик ҳам бошқа муаллифлар (муаллифлар жамоаси) томонидан маълумотлар билан тўлдириб борилганлиги ҳолати [6: 6-7].

в) Ёзма манбанинг баъзи сабабларга кўра, муаллиф томонидан қайта таҳрир этилиши натижасида матнга қўшимча маълумотларнинг киритилиши ва биринчи нусхага киритилган маълумотларнинг қисқартирилиши ёки бутун бир бобнинг (жилд, жуз, фасл, зикр, дафтар, курраса, қисм) олиб ташланиши, матнга тузатишлар киритилганлиги ҳолатлари [1:7; 8:18-20]. Низомиддин Шомийнинг "Зафарнома" асарининг иккита таҳрири мавжуд [14: 167]. Муиниддин Натанзийнинг "Мунтахаб ут-таворихи Мўъиний" асарининг ҳам иккита таҳрири мавжуд. Биринчиси, Искандар Мирзога бағишланган, иккинчиси Шоҳрухга тақдим этилган нусха, Искандар Мирзо Шоҳрух томонидан тор-мор қилинганидан кейин (20.07.1414 й.) таҳририятдан чиқарилган. Унда Искандар Мирзо ҳақидаги ҳикоятлар бирмунча қисқартирилган, унинг шаънига айtilган ҳамду санолар олиб ташланган [13: 199]. Ниёз Муҳаммад Хўқандий "Ибрату-л-хавоқин" (Тарихи Шоҳрухий) асарини уч марта таҳрир қилган [18:104-105].

г) Ҳукмрон сулола вакиллариининг бирон-бир асардан кўнгиллари тўлмаганда, уни қайта ишлаш учун бошқа муаллифга топшириш ҳолат-ларининг мавжудлиги [8: 37-38; 10: 3].

д) Айрим ёзма манбаларда маълум бир тарихий воқеаларнинг жуда ўхшаш ёки айнан бир хил жумлаларда ёритилиши. Бундай ўхшашликнинг ҳаттоки, баъзан бутун-бутун саҳифаларда акс этиш ҳолатларининг мавжудлиги; Ёзма манбаларни ёзишда бошқа асарлардан фойдаланиш табиий ҳол. Аммо бу ҳолат ёзма манбанинг компиляция (терма) бўлиши мумкинлиги билан боғлиқ жиҳат эмас. Бу ерда айнан ўхшашлик деганда, ўзаро қиёсланаётган ёзма манбаларда акс эттирилган воқеа ёки маълумотнинг бир муаллиф томонидан ёритилган бўлиши мумкинлигида. Манбашунос олим Ф. Каримий Мирзо Улуғбекнинг "Тарих-и арбаъ улус" асари учун бош манба Шарафуддин Али Яздийнинг "Муқаддима-йи Зафарнома" асари бўлган деб ҳисоблайди ва асарни ёзишда Шарафуддин Али Яздийнинг ўзи ҳам бевосита иштирок этган бўлиши мумкинлигини таъкидлаб ўтади [8: 38]. Матндаги бундай ўхшашликни Хондамирнинг "Ҳабиб ус-сияр фи ахбор афрод ул-башар" асари билан Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг "Бобурнома" асарида Султон Абу Саид авлодларига оид генеалогик маълумотларда ҳам кузатиш мумкин.

"Бобурнома"ни ёзишда ёки таҳрир қилишда Хондамирнинг иштирок этгани ва манбани маълумотлар билан тўлдиришда ўз асаридаги маълумотлардан фойдалангани эҳтимолдан холи эмас [15: 4].

е) Айрим ёзма манба муаллифларининг киши ва жой номларини ёзишда чалкашликларга йўл қўйганлиги ҳолати [4: 18-19];

ё) Ёзма манбанинг дастлаб бир муаллиф томонидан ёзиб бошланиши ва кейинчалик, турли хил сабабларга кўра бошқа бир муаллиф томонидан ёзиб тугатилганлиги ҳолати. Низомулмулкнинг "Сиёсатнома"[14: 145], Мирхонд-нинг "Равзат ус-сафо", Абулғозихоннинг "Шажарайи турк ва мўғул" [14: 193], Муҳаммад Вафойи Карминагийннинг "Тухфат ул-хоний" [14: 236-237], Муниснинг "Фирдавс ул-иқбол"[14: 195]. "Равзат ус-сафо"нинг еттинчи жилди (то 1467 йилгача бўлган воқеалар) муаллиф томонидан ниҳоясига етказилмай қолиб кетган. Асар хотимаси ва ёзилмай қолган қисмлар муаллифнинг набираси Хондамир тарафидан охирига етказилган [13: 201]. Шу сабабли асар муаллифи Мирхонд оғир бетобликка (водянка - сариқ сув бетобига) чалиниб қолиб, 1498 йилнинг 22 июнида вафот этган бўлсада, асар воқеалари 1523 йилгача бўлган даврни ҳам қамраб олган [14:183-184].

ж) Айрим ёзма манбаларнинг ягона муаллиф томонидан ёзиб бошланганлиги ва баъзи сабабларга кўра тугалланмай қолганлиги ҳолати. Хожа Тожуддин ас-Салмонийнинг "Тарихнома"("Зайли Зафарнома") [14:173-174], Шарафуддин Али Яздийнинг "Зафарнома" [14:176-177], Муҳаммад Юсуф муншийнинг "Тарихи Муқимхоний" [14:225-226], Мир Олим Бухорийнинг "Фатҳномаи султоний"[14:239].

з) Айрим ёзма манбалар матнининг муаллиф томонидан турли тилларда ёзганлик ҳолати; Жамол ал-Қаршийнинг "Ал-Мулҳақот би-с-суроҳ" асари асосан араб тилида ёзилган бўлса-да, матннинг баъзи қисмлари форсийда ёритилган [3: 7]. Абд ал-Қодир ибн Муҳаммад-Аминнинг "Мажма ал-ансоб ва-л-ашжар" асари араб, форс ва туркий тилда ёритилган [1:7].

к) Муаллифнинг баъзан ўз асаридаги матндан бошқа бир асарида ҳам айнан фойдаланиш ҳолати; Ҳофизи Абрунинг "Зубдат ут-таворихи Бойсун-гурий"нинг Оксфорд нусхасини кўриб, унинг матнини тарихий - географик тўплам "Мажмуа" билан таққослаган В. В. Бартольд: "Оксфорд қўлёзмасининг матни, баъзан Ҳофизи Абрунинг географик асарига айнан тўғри келади", - деб ёзган эди [2: 31].

III. Хаттотлик билан боғлиқ жиҳатлари:

а) Ёзма манба нусхаларининг турли даврларда ва ҳар хил савиядаги хаттотлар томонидан кўчирилганлиги [7: 4-7];

б) Ёзма манбанинг ягона муаллифи ёки муаллифлар жамоаси мавжуд бўлса-да, қўлёзмани қайта кўчириш давомида айрим хаттотлар томонидан оригинал матнга баъзан янги маълумотларнинг киритиб борилганлиги [3: 13; 5: 9-11; 6: 12]; Мирза Фазлбек Санг-Муҳаммад Бадахшийнинг 1657-1809 йил воқеалари ёритилган "Тарих-и Бадахшон" асарини қайта кўчириш вақтида матнни 1907 йилгача бўлган маълумотлар билан тўлдирган [17: 182].

в) Баъзи қўлёзмалар нусхасида манбани кўчирган хаттотнинг ҳусни-хатидан ташқари бошқа хаттотлар ҳуснихатларнинг мавжудлиги [3: 13; 5: 11; 6: 11];

г) Ёзма манбадан нусха кўчириш жараёнида айрим хаттотлар томонидан турли хил сабабларга кўра, қўлёзма матнидаги айрим қисмларнинг қолдириб кетилганлиги, кўплаб сўз, киши исмлари ва саналарни алмаштириб, нотўғри шаклда бериши, имловий хатоларга йўл қўйиш ҳолатларининг мавжудлиги [5: 5-

8; 7: 5-7].

IV. Таржимонлик билан боғлиқ жиҳатлари:

а) Ёзма манбаларни таржима қилишда йўл қўйилган нуқсонлар [3: 11-12; 4: 10-11; 6: 8-9; 8: 32-33].

б) Ёзма манбани таржима қилган таржимон томонидан оригинал матнга қўшимча тарзда илова қўшиш ёки оригинал матндан баъзи қисмларни (жилд, фасл, боб, қисм, зикр, курраса, жуз, дафтар) тушириб қолдириш ҳолати [4: 11; 5: 12; 10: 5].

в) Ёзма манбанинг ҳозирча бирон тилга тўлиқ таржима қилинмаганлиги ёки мукаммал матн тарзида чоп этилмаганлик ҳолати. Аҳмад ибн Саъдулла ал-Ўзгандийнинг "Тазкирайи Буғроҳоний"[14: 275], Хожа Муҳаммад Порсонинг "Мақомати хожа Алоуддин Аттор"[14: 277], Хожа Абдуллоҳнинг "Мақомати хожа Аҳроп"[14: 279], Маҳдуми Аъзам Косонийнинг "Жомий ул-мақомат"[14: 288], Бадриддин Кашмирийнинг "Разват ур-ризвон"[14: 284], Малехо Самарқандийнинг "Музаккир ул-аҳсоб" [14: 274-275], Муҳаммад Солиҳ Тошкандийнинг "Тарихи жадидаи Тошканд"[14: 245].

Хулосалар:

Мақлолада келтирилган маълумотлардан шу нарса маълум бўладики, манбадаги маълумотларни тўғри таҳлил қилиш биз келтириб ўтган жиҳатларга ҳам боғлиқ, албатта. Кўп ҳолларда бу жиҳатларга айрим тадқиқотчиларнинг жиддий эътибор бермасликлари ҳам табиий хол. Бизнинг келтирган маълумотларимиз манбаларни тўғри таҳлил этиш ва танқидий матнни яратиш ҳамда тузишга хизмат қилади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Абд ал-Кадир ибн Муҳаммад-Амин. Маджма, ва-л-ашджар / Отв. ред. А. К. Муминов. Введение, перевод с арабского, персидского и тюркского, комментарии, подготовка факсимиле к изданию Ш.Х. Вохидова, А. К. Муминова, Б. Б. Аминова.- Алматы: Дайк - Пресс, 2005. -692 с. (Abd al-Qadir ibn Muhammad Amin. Majma, wa-l-ashjar / Resp. ed. A.K. Muminov. Introduction, translation from Arabic, Persian and Turkic, commentary, preparation of facsimiles for the publication of Sh.Kh. Vokhidova, A.K. Muminova, B. B. Aminova.- Almaty: Dyke - Press, 2005. -692 p.)

2. Abdurazzak Samarkandiy. Matlai Sadayn va Majmai Bahrayn/ From Persian and Tajik translations, words with special meanings of A.Orinboyev. - Tashkent: Uzbekistan, 2008. T. 2. I-part. - 632 p. (inuzbek)

3. Джамал ал-Карши. ал-Мулхакатби-с-сурах / Введение, перевод с арабо-персидского, комментарии, текст, факсимиле Ш. Х. Вахидова, Б. Б. Аминова / Отв. ред. А. К. Муминов. Алматы: Дайк - Пресс. 2005. - 416 с. (Jamal al-Qarshi. al-Mulhakatbi-s-surah / Introduction, translation from Arabic-Persian, comments, text, facsimile S. Kh. Vakhidova, B. B. Aminova / Otv. ed. A.K. Muminov. Almaty: Dyke - Press. 2005. - 416 s)

4. Rue Gonzales de Klaviho. "Diary book of the journey in Samarkand to courtyard of Timur" (1403-1406). Responsible editor: Mukhammad Ali; author of preface and comments: Safarov M; translator: O.Togaev. -Tashkent: Uzbekistan, 2010. -P.264.

5. Mirzo Muhammad Haydar. Historical Rashidi. Editor-in-chief, preface, proverb, commentary and index author O.Y. Jalilov; Responsible Editor S. Hasanov; Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Institute of Oriental Studies named Abu RaykhanBeruni - T: O Uzbekistan, 2011. 704 p.

6. Муъизз ал-ансаб (Прославляющее генеалогии). Введение, перевод с персидского языка, примечания, подготовка факсимиле к изданию Ш.Х. Вохидова // История Казахстана в персидских источниках. Том III, Алматы: Дайк-Пресс, 2006. - 672 с. (Muiz al-ansab (Glorifying genealogy). Introduction, translation from the Persian language, notes, preparation of facsimiles for the publication of Sh.Kh. Vokhidova // History of Kazakhstan in Persian sources. Volume III, Almaty: Dyke-Press, 2006. - 672 p.)
7. Muhammadiyah ibn Arab Qataghani. Musakhkhir al-Bilad. Translator from Persian language, authors of comments and indicators: Ismail Bekjanov and Dilarom Sangirova. Responsible editor is Shodmon Vohidov. Tashkent. Yangiasr avladi. 2009. - p.430.
8. Natanzi, Muiniddin. Muntakhabut-tavorikhi Muiny. Author of trans. from Persian, preface and comments Ghulam Karimi. Responsible editor is Asomiddin Urinbaev. - Tashkent: Uzbekistan, 2011. - p.264.
9. Ibn Arabshokh. Ajoyib al-maqdur fi tarihi Taymur / The author of the words with special meanings and the translator U. Uvatov. 1 Books. - Tashkent: Mehnat, 1991. - p.328.
10. Fasikh Akhmad ibn Jalaliddin Mukhammad al-Khavafiy. Mujmali Fasikhi Translation from Persian. Comments and indications of D.U. Yusupov - Tashkent, Science, 1980 - 346p. (in Russian).
11. Sharafiddin Ali Yazdiy. Zafarnoma / Author of the words with special meanings Ashraf Akhmad, Khaydarbek Bobobekov. - Tashkent: Shark, 1997. - 382 p. (in Uzbek)
12. Shami, Nizamiddin. Zafarname. Trans. from Persian by Y. Khakimjonov, processing and preparing the translation for publication and the responsible editor A. Urinbaev, compiler of comments and vocabulary H. Karamatov (comments to geographical names O. Buriev), trans. from the Persian "Zail" ("Appendix") of Khafiz Abru to "Zafarname" by A. Buriev. Tashkent: Uzbekistan, 1996. - p. 527.

Scientific references:

13. Amir Timur in the world history. Ed. Editor: H. Karamatov. Authors: S. Saidkosimov (leader), A. Akhmedov, B. Akhmedov and others. Enhanced and revised second ed. Tashkent: "Shark", 2001. - p.304.
14. Akhmedov B.A. Sources of history of Uzbekistan. Tashkent, 2001. - p.352.
15. Khondamir, Giyasiddin. The nature of greatness: Chapters about the life of Zakhiriddin Muhammad Babur. Responsible editor is D. Yusupova; Translator from Persian and authors of the introduction and commentary is I. Bekjanov. Bobur Public Foundation. - Tashkent, "Shark", 2011. - p.304.
16. Paul J. The Histories of Samarqand // SI, t. 22, 1993, fascicule 1, p. 69 - 92.
17. Science and Culture in the period of Amir Temur and Temurids / collector is A. Sharipov; Responsible editor is N. Habibullaev. - Tashkent: Academpublish, 2013. - p.232.
18. Historical source study, historiography, topical issues of history research methods and methodologies / Materials of the 6th Republican Scientific and Theoretical Conference. Scientific collection 6. (Tashkent State Institute of Oriental Studies, Responsible editor is M.M. Is'hakov) T., 2014. - 344 p.

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Носиров Бунёд,
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори, доцент
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
Жиззах филиали
n.bunyod2020@mail.ru
Носирова Феруза,
ЖДПИ магистранти

ЎЗБЕКИСТОНДА УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ ТИЗИМИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА УНГА АҲОЛИ ЭҲТИЁЖИНИНГ ОРТИБ БОРИШИ (СОВЕТ ҲУКУМАТИ ЙИЛЛАРИДА)

For citation: Nosirov Bunyod, Nosirova Feruza. FORMATION AND INCREASE OF THE POPULATION'S NEED FOR A PUBLIC CATERING SYSTEM IN UZBEKISTAN (DURING SOVIET GOVERNMENT). Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 32-40

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-5>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистонда ХХ асрнинг 20-80 йилларида умумий овқатланиш тизимининг фаолияти, бу борада олиб борилган совет ҳукуматининг сиёсати, моддий-техник таъминот, муаммолар ҳамда аҳолининг бу борада эҳтиёжи масалалари ёритилган.

Совет ҳокимияти йилларида умумий овқатланиш тизимининг янги йўналишлари шаклланди. ХХ асрнинг 40-йилларига қадар умумий овқатланиш тизимини бир неча юқори идоралар томонидан бошқарилиб, бу ҳолат ўз навбатида, турли идоралар таркибидаги умумий овқатланиш муассасаларида хизмат кўрсатиш сифати, нархи ва шароити ҳам турлича бўлишида муҳим аҳамият касб этди.

Республикада ХХ асрнинг 60-70 йилларида умумий овқатланиш тизимини ривожлантириш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар ва ишлар кўлами ўша даврда аҳолининг ўсиб келаётган талабларига жавоб бера олмади.

Калит сўзлар: Умумий овқатланиш тизими, ошхона, меъёр, институт, мактаб, "социалистик турмуш тарзи", Иттифоқ республикалари.

Носиров Бунёд,
доктор философских наук по истории, доцент
Джизакский филиал Национального университета
Узбекистана имени Мирзо Улугбека
N.bunyod2020@mail.ru
Носирова Феруза,
магистр в JDPI

"ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОГО ПИТАНИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ И ПОВЫШЕНИЕ ПОТРЕБНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ К НЕМУ" (В ГОДЫ СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ)

АННОТАЦИЯ

В статье освещена деятельность системы общественного питания в Узбекистане в 20-80 годах XX века. В том числе проводимые мероприятия советской власти по укреплению системы, материально-технического обеспечения, проблемы и потребности населения в данной сфере.

В советское время сформировались новые направления в системе общественного питания. Следует отметить, что до 40-года XX-го века система общественного питания управлялась несколькими ведомствами. Это, в свою очередь, означает, что качество обслуживания, цены и условия были различны в разных подведомственных предприятиях общественного питания.

В республике в 60-70-е годы XX-го века были предприняты ряды меры и объем работы по развитию системы общественного питания не отвечал растущим потребностям населения в то время.

Ключевые слова: система общественного питания, столовая, норма, институт, школа, "социалистический образ жизни", Союзные республики.

Nosirov Bunyod,
Doctor of Philosophy in History, Associate Professor
Jizzakh branch of the National University
Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
N.bunyod2020@mail.ru
Nosirova Feruza,
Master in JDPI

FORMATION AND INCREASE OF THE POPULATION'S NEED FOR A PUBLIC CATERING SYSTEM IN UZBEKISTAN (DURING SOVIET GOVERNMENT)

ABSTRACT

The article highlights the activities of the public nourishment system in Uzbekistan in the 20-80s of the twentieth century including ongoing measures of the Soviet government policy to strengthen that system, materialistic-technical support, problems and needs of the population in this area.

During the period of Soviet government, new directions were formed in the catering system. It should be noted that until the 40th of the 20th century, the catering system was managed by several departments. This, in turn, means that the quality of service, prices and conditions were different in different subordinate catering establishments.

In the 60-70s of the twentieth century the number of measures and the amount of activities to develop the catering system could not support the increasing needs of the population at that time in the republic.

Index Terms: general catering system, cafeteria, measure, school, institute, "socialist lifestyle", Union Republic .

Долзарблиги: Бугунги кунда инсон манфаатлари ва унинг эҳтиёжларини хизмат кўрсатиш соҳасини янада ривожлантириш орқали таъминлашга алоҳида эътибор берилаётганини миллий иқтисодиётда хизмат кўрсатиш соҳасининг улушини кўпайтириш ҳамда "хизмат кўрсатиш соҳасини жадал ривожлантириш, ялпи ички маҳсулотни шакллантиришда хизматларнинг ўрни ва улушини ошириш, кўрсатилаётган хизматлар таркибини, энг аввало, уларнинг замонавий юқори технологик турлари ҳисобига тубдан ўзгартириш"[1] назарда тутилаётганида кўриш мумкин.

Айтиш лозимки, бугунги кунда юртимизда хизмат кўрсатиш соҳасида амалга оширилаётган кенг қўламли ишлар кишиларнинг турмуш даражасини юксалтиришга хизмат қилиб келмоқда. Ҳозирги вақтда Ўзбекистонда хизмат кўрсатиш соҳасида ишлаётганлар улуши иқтисодиётда банд жами аҳолининг 50 фоиздан ортигини ташкил этади [2]. Бу кўрсаткич иқтисодий ривожланган давлатларда хизмат кўрсатиш соҳасида ишлаётганлар улуши билан деярли тенг.

Дарҳақиқат, ижтимоий-маиший инфраструктуралар инсон ҳаётида муҳим аҳамият касб этади. Айнан ижтимоий-маиший хизмат кўрсатиш муассасалар фаолияти, шарт-шароитлар ва уларнинг ривож боразидаги имкониятлар хусусида фикр юритар эканмиз, бу соҳанинг совет давридаги фаолиятига тўхтаб ўтишни жоиз деб ҳисобладик.

Маълумки, ижтимоий инфраструктураларнинг бир тармоғи ҳисобланган умумий овқатланиш тизими [3] кишилар ҳаётида алоҳида ўринга эга бўлиб, унда ишнинг тўғри ташкил этилиши, шароити, сифати, аҳолининг эҳтиёж ва таклифларини инобатга олиниши ўз ўрнида муассаса ривожидида муҳим аҳамият касб этади.

Умумий овқатланиш муассасалари узоқ тарихга эга бўлиб, уларнинг замонавий кўринишларини вужудга келишида қуйидагиларни эътироф этиш лозим. Бугунги кунда ҳам аҳоли кўп ташриф буюрадиган чойхоналар қадимда работлар, бозор, гузарлар ва маҳаллалардаги хушманзара жойларга қурилган, уларда чой-нондан ташқари турли қанд-курс, мева қоқилар сотилган, таомлар ҳам тайёрланган. Чойхоналарлар мусофирлар, йўловчилар тунаб қоладиган жой вазифасини ҳам бажарган. XIX аср охирига келиб Россия империяси Ўрта Осиёни босиб олганидан кейин "Ривьера", "Париж", "Шимол" (Самарқанд), "Регина", "Буффа", "Анона" (Тошкент) каби ресторанларда фақат юқори табақа вакилларига хизмат кўрсатилган [4].

Умуман қайд этиш мумкинки, ўтган асрнинг 20-80 йилларида давлат ва жамият бошқарувидан халқ хўжалигининг барча тармоқлари коммунистик мафкура таъсирида фаолият юритиши натижасида, Ўзбекистонда аҳолига маиший ва умумий овқатланиш йўналишида хизмат кўрсатувчи тизим ҳам энг оқсаган соҳалардан бири бўлди.

Шу даврда, совет мамлакати узра "социалистик турмуш тарзи"ни шакллантиришга кенг эътибор қаратилди ва бу борада, қатор дастурлар ва режалар ишлаб чиқиладиган бошланди. Айниқса бу масалага коммунистик партиянинг қатор съездлари дастурида кенг эътибор қаратилиб, асосий ҳолатлар сифатида айнан аҳолининг турмуш ва меҳнат шароитини яхшилаш кўзда тутилди.

Бироқ, соҳа ривожини ушбу режаларга номуносиб бўлди, қатор ҳудудларда умумий овқатланиш муассасалари фаолияти аҳолининг талабга жавоб бермади, соҳа вакилларида жойларда кишиларнинг эҳтиёжи катта бўлди.

Методлар:

Мақолада XX асрнинг 20-80 йилларида Ўзбекистонда умумий овқатланиш тизими фаолияти, соҳада амалга оширилган ўзгаришлар ва янгиликлар, ҳамда уларга аҳолининг муносабати масалалари қиёсийтаҳлил тамойиллари асосида ёритилган.

Ўз ўрнида ушбу мавзу бир қатор совет даври олимларидан М.С.Хидоятлов, М.Д.Ражабова, Р.Х.Шадиёв, Б.Т.Баринов, ва Э.Юсупов-ларнинг [5] илмий тадқиқот ишларида умумий овқатланиш тизимидаги ўзгаришлар ва фаолияти хусусида қисман маълум бир ҳудуд ёки даврга оид маълумотлар ёритилган. Бугунги кунда ушбу даврга оид умумий овқатланиш тизимида оид масалалар бир қатор қўшни давлат олимлари, яъни Н.В.Чаус, Д.Б.Ильющенко, Н.Б.Лебина, И.Б.Орлов ва Т.Г.Буярова кабиларнинг тадқиқот ишларида таъкидлаб ўтилган.

Тадқиқот натижалари:

1923-1924 йилларда меҳмонхоналарда ошхоналар, дам олиш жойлари ва бозорларда кизил чойхоналар ва кабохоналар очилган [6].

XX асрнинг 30-йиллардан бошлаб, совет давлатида аёлларни янги совет давлатини барпо этишга ишларига жалб қилиш мақсадида, уларни ошхона ишидан озод қилиш масаласига эътибор қаратилди. Бу борада турли тарғибот материалларидан кенг фойдаланилди [7].

1930-йиллар охиридан бошлаб бир қараганда овқатланиш тизими йилдан-йилга ривожлангандек кўринади. Масалан, Тошкент шаҳрида ошхона ва ресторанлар сони 1924 йил 32 та, 1938 йил 47 та, 1939 йил-51, 1940-103 тани ташкил қилган. Тамадихоналар сони 1938-йилда-103, 1939 й.-181, 1940 й.-302 данадан иборат бўлган [8].

Совет ҳокимияти умумий овқатланиш муассасаларидан молиявий фойда кўришга ҳаракат қилган. Хусусан, 1924 йилда Тошкент "янги" шаҳар совети шаҳардаги барча ресторанлар, ошхоналар ва тамадихоналар кечаси 23.00 дан кейин ташриф буюрадиган кишилар ҳисобига 2 фоизлик марка ёпиштириш ҳақида буйруқ берилган [9].

XX асрнинг 40-йилларига қадар республикада аҳолига умумий овқатланиш тизими бўйича хизматлар кўплаб идора ва ташкилотлар жумладан, "Ўзбекхунаркенгаш", "Ўзгиронлар ҳунар кенгаши", "Ўзбекбирлашув", Маҳаллий саноат халқ кўмитаси, Курилиш материаллари халқ кўмитаси, Ўзмахсус савдо, Бош савдо, Ҳарбий савдо, Матлубот уюшмаси, Балиқ ови матлубот уюшмаси, Темир йўл буфет, Дарё флоти ҳамда бошқа кўплаб идоралар негизида хизмат кўрсатилди [10].

Ўзбекистонда 1940 йилда 10.000 нафар аҳолига 4 та овқатланиш муассасалари тўғри келган бўлса, бу кўрсаткич Грузияда 5 тани, Озарбайжонда -7, Латвияда-5, Эстонияда-5 тага тўғри келган [11].

XX асрнинг 60-йилларида аёлларни уй-рўзғор ишларидан озод этиш ва

уларнинг рўзгор ишлари билан бандлиги масаласи ҳам тадқиқотчилар томонидан ўрганила бошланди. Жумладан, ўша даврда В.С.Семёнов томонидан олиб борилган тадқиқотларга кўра, уй-рўзгор ишларининг барчасини тахминан 75 фоизини аёллар бажарганлигини қўйидагича маълум қилинади. Бирон жойда ишлаётган аёл ҳар куни ишдан сўнг ўртача 3-4 соат вақтини рўзгор юмушларига сарф этган. Яъни, 2-2,5 соат вақт озиқ-овқат маҳсулотларини сотиб олишга, овқат тайёрлашга, дастурхонни безашга, идишларни ювишга, уй тозалашга ва бошқа ишларга кетган. Муаллиф бу орқали аёлларни ўз билимини оширишига, жамоат ишида фаоллигига, спорт билан шуғулланишига, маданий даражасини ўстиришга имкониятлари камайганлигини қайд этади [12].

Умумий овқатланиш тизимини фаолият кўрсатиш йўналиши бўйича асосан бир неча йўналишга ажратиш мумкин. Жумладан улар сирасига аҳоли яшайдиган ҳудудларидаги умумий овқатланиш муассасалари, йирик корхона ва ташкилотлардаги умумий овқатланиш муассасалари, аҳоли гавжум бўладиган жойлардаги, турли шаклдаги ўқув юртларидаги ҳамда дам олиш сиҳатгоҳларидаги умумий овқатланиш муассасаларини мисол бўлади.

1960 йилларда республикадаги бир қанча вилоятларда тизимни ривожлантириш, моддий-техник базани мустаҳкамлаш ҳамда умумий овқатланиш муассасаларининг тегишли муаммоларини бартараф этиш ишларига жойлардаги маҳаллий ҳукумат раҳбарларининг эътиборсизлик билан ёндошаётганликлари соҳага салбий таъсир ўтказган. Турли вазирликлар ва юқори идоралар томонидан ҳам таркибидаги қўйи тармоқларда тизимни ривожлантиришга етарли эътибор қаратмаганликлари оқибатида, республикадаги завод ва фабрикалардаги ошхоналарда бир ўринга меъёр бўйича 6 киши ўрнига 11 киши тўғри келган [13]. Шунингдек, Бухоро, Қашқадарё, Андижон, Самарқанд вилоятлари ҳамда ҚҚАССРдаги саноат корхоналарида ошхоналардаги ўриндиқлар сони 1000 кишига меъёрдагидан 3-2 баробар кам бўлган [14].

Бундан ташқари, XX асрнинг 60-йиллари якунида Самарқанд, Бекобод шаҳарларидаги темир-бетон буюмлари ва цемент заводлари, Қўқон шаҳридаги пахта заводи, Бухородаги пойабзал фабрикаси ҳамда бошқа корхоналардаги ошхона ва буфетлар хизмат кўрсатиш учун ноқулай биноларда жойлашганлиги, омборхоналар йўқлиги, ўриндиқлар жуда камлиги аниқланган. Шу каби ҳолат юзасидан, Тошкент шаҳридаги асбоб-ускуналар заводида 2000 нафар ходим ишлаган ва у ердаги ошхона 80 кишига мўлжалланган (бир ўринга меъёр бўйича 6 киши ўрнига, 25 киши тўғри келган), Тошкентдаги пластмасса буюмлар заводида 1500 нафардан ортиқ ишчилар ишлашган ва у ердаги ошхона 40 кишига мўлжалланган, Намангандаги костюм ва штапел матолар комбинат ошхонасида бир ўринга 30 киши тўғри келган [15]. Очиқ турдаги овқатланиш муассасалари Андижон, Самарқанд, Бухоро шаҳарларида 1000 кишига 12 тагача ўрин тўғри келган [16].

1970 йилда Ўзбекистонда давлат ва кооператив савдосининг чакана савдо айланмаси (умумий овқатланишни қўшган ҳолда) 1960 йилга нисбатан 4 маротабага ошди, умумий овқатланиш тизимни ўзи 2 маротабадан ортиққа ўсди, умумий овқатланиш корхоналари деярли 2 баробарга ошди. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш лозим, аҳолини умумий овқатланиш корхоналари билан таъминланганлиги ўрганиб чиқилганда, ўша даврда умумий овқатланиш корхоналарида 1000 нафар аҳолига совет давлатида -34 та ўрин тўғри келган бўлса, бу кўрсаткич Украинада -34,5 тани, Ўзбекистонда эса атиги-27 та ўринга тўғри келган эди [17].

Умумий овқатланиш корхоналарида ишлаётган ходимларга ишлаш ва яшаш учун етарли шарт-шароитлар яратилмаганлиги, меҳнат таътилларини ўз вақтида берилмаслиги, иш вақтини меъёрига амал қилмаслик ҳамда шу каби қатор сабаблар натижасида кадрлар қўнимсизлиги катта кўрсаткичларни ташкил қилар эди. Жумладан. Тошкент ресторанлар трестида кадрлар қўнимсизлиги 21 фоизни ташкил этган, ишдан бўшаганларни 70 фоиздан ортиғи ўз ҳоҳишига кўра ишлаш ниятлари йўқлигини маълум қилишган [18].

Ушбу йилларда умумий овқатланиш тизими фаолиятга доир сўров ўтказилди. Унда иштирок этган респондентларнинг 48,1 фоизи умумий овқатланиш тизимидан ҳар куни фойдаланишларини, 15,5 фоизи алоҳида ҳолларда, 7 фоизи умуман фойдаланмасликларини, 11,2 фоизи эса ошхона, кафе ва ресторанлар хизматидан дам олиш кунлари фойдаланишларини маълум қилишган. Респондентларнинг 64 фоизи таомларнинг сифати пастлиги ҳамда қимматлигини оқибатида, иш жойи ва яшаш жойидаги ошхоналардан фойдаланмасликларини баён этишган [19].

Ўзбекистонда умумий овқатланиш тизимида қатор ўзгаришлар юз берди. 1971-1975 йилларда республикадаги шаҳарларда умумий овқатланиш тизими 45 фоизга ёки 100 ўриндиққа ошди, шу жумладан саноат корхоналарида, қурилишларда, транспортда 30 минг ўринга, олий ва ўрта махсус ўқув юртларида эса -4 минг ўринга, умум таълим мактабларида-70 минг ўринга ошди. Шунингдек, 1000 нафар ишловчиларга 160 ўрин, 1000 нафар талабага -100 ўрин, 1000 нафар ўқувчига -57 ўринни ташкил этди [20].

Бироқ, жойларда моддий-техник базанинг йўқлигидан аҳолининг умумий овқатланиш тизимидаги ўсиб келаётган эҳтиёжларини тўлиқ бартараф этишнинг иложи йўқ эди [21].

Республикадаги олий ва ўрта махсус ўқув юртларида жумладан, Тошкент темир йўл транспорти муҳандислари институтида, педагогика институтида, рус тили ва адабиёти институтида ҳамда Фарғона политехника институтларида -100 ўринли, СамДУ да -250 ўринли ва бошқа ўқув юртларида овқатланиш масканлари барпо этилиши натижасида, ўриндиқлар сони 4790 тага ошди. Лекин, 1000 нафар талабага меъёр бўйича 180 ўриндиқ эмас, балки 98 та тўғри келар эди [22].

Халқ назорати қўмитаси томонидан 1975 йилда умумий овқатланиш корхоналарининг фаолияти текширилганида Архитекторлик институти қошидаги 12-сонли ошхонада овқатларга керакли маҳсулотларни қўшилмаганлиги, Бухоро шаҳридаги 17 та мактаб ошхоналарида сутли ва сабзавотли овқатларни, иссиқ ичимликларни ташкил этилмаганлиги, бундан ташқари Бухоро шаҳридаги 10-сонли мактаб ошхонасида таомларга керакли маҳсулотларни белгиланган меъёридан кам миқдорда қўшилганлиги аниқланган. Бундан ташқари, шаҳардаги "Чернышевский" номли ўрта мактабда 908 нафар ўқувчи учун 48 та ўриндиқ, Қурилиш техникумига хизмат кўрсатувчи 23-сонли ошхонада 700 нафар талаба учун 20 та ўриндиқ бўлган [23]. Бу борада Андижон вилоятидаги мактаблардаги ошхоналардаги ўриндиқлар сони 1000 нафар ўқувчига 27 тага тўғри келган (меъёр бўйича 250 ўрин) [24] бўлса, бу даврда Жиззах вилоятида умум таълим мактабларида бу кўрсаткич 50 ўринни ташкил этган [25].

1980 йилда Тошкент, Фарғона, Самарқанд, Кўқон ва Андижон шаҳарларида янгича замонавий лойиҳадаги ошхоналар фойдаланишга топширилган. Лекин, республикада 1000 нафар талабага белгиланган меъёр асосида 200 ўриндиқ ўрнига 118 та тўғри келган, Қашқадарё вилоятида эса 95 та ўрин, Хоразм вилоятида-83 та ўрин, ҚҚАССРда -81 та ўрин тўғри келган. Олий ва ўрта махсус ўқув

юртларида ошхоналарни ташкил этилмаганлиги натижасида талабалар ўқув юрти худудидан ташқарида бўлган жамоат ошхоналарида нисбатан қиммат нархларга овқатланишга мажбур бўлишган. Шунингдек, кўплаб ўқув юртларидаги мавжуд ошхоналарда санитария ва гигиена қоидаларига риоя этилмаглиги, биноларни фаолият юритиши учун ноқулайлиги, яъни ошхонага мўлжалланмаганлиги аниқланган. Бактериологик текширувлар натижасида Андижон шаҳридаги 9 та талабалар ошхонасида, Самарқанд, Қўқон, Фарғона ва Тошкент шаҳарларида ўқув юртлари ошхонасида ошқозон-ичак таёқчасимон микроблари борлиги маълум бўлган [26].

Шу даврда республикадаги қатор умум таълим мактабларидаги ошхоналар фаолияти ҳам талабга жавоб бермас эди. Яъни ўтган йилларда бу борада бир қатор олиб борилган саъий ҳаракатларга қарамасдан, бу йўналиш фаолиятида жиддий камчиликлар тўлиқ бартараф этилмаганди. Хусусан, Тошкент, Сирдарё ва Жиззах вилоятларидаги умум таълим мактабларидаги ошхоналар фаолияти ўрганиб чиқилганида, бу ҳолатни қўйидаги маълумотлар тасдиқлади: кўплаб ошхоналар ўз фаолияти учун номутаносиб бўлган биноларда жойлашган ва ишлаш учун элементар шароитлар мавжуд бўлмаганлиги аниқланган [27]. Шунингдек, мактаблардаги ошпазларнинг таомларни пишириш технологиясини билмасликлари натижасида, таомларга керакли массалиқларни кам миқдорда қўшилиши ёки ўрнига бошқа маҳсулотларни қўшиши, пишириш жараёни жиддий хатоликларга йўл қўйиши кузатилган [28].

Дарҳақиқат, Ўзбекистон ССР Соғлиқни сақлаш вазирлигининг ҳукумат раҳбарларига юборган маълумотномада, мактаблардаги мавжуд ошхоналарнинг 50 фоизиди санитария ҳолати талабларига жавоб бермаслиги, биноларнинг фаолият учун номутаносиблиги, овқатланиш муассасаларда таомни тайёрлашга ҳамда ошхона ва идиш-товоқлар, анжомларни ювишга оид зарурий шароитларни яратилмаганлиги, етарли даражада ўриндиқлар билан таъминланмаганлиги маълум қилинади. Бундан ташқари, қатор мактабларда ошхонанинг ташкил этилмаганидан таомлар махсус олиб келинаётганлиги ёки яқин атрофдаги умумий овқатланиш муассасаларига мактабларни бириктирилганлиги баён этилиб, мактаблардаги ошхоналарда керакли миқдорда ўриндиқларнинг етишмаганлиги қайд этилади [29].

Ўзбекистон КП МК ҳамда Ўзбекистон Вазирлар кенгашининг 1985 йилдаги "1986-1990 йилларда ҳамда 2000 йилга қадар савдо ва умумий овқатланишни моддий-техник базасини келгусида ривожлантириш тадбирлари тўғрисида"ги қароридан келиб чиққан ҳолда узоқ йиллар мобайнида умум таълим мактабларида ўқувчиларни ошхоналар (ўриндиқ) хизмати билан билан таъминланганлиги совет мамлакатаида жуда паст даражалардан бири бўлган (46,4 фоиз), бунинг оқибатида ошхона хизматидан фақат ҳар иккинчи ўқувчи фойдалана олган [30].

Қайд этиш лозим, Б.Т.Бариновнинг "Региональные проблемы управления и планирования сферы обслуживания населения" китобида ҳам бу масалага тўхталинган. Хусусан, 1960-1985 йилларда совет мамлакатаидаги аҳолининг 10 минг нафар киши ҳисобида умумий овқатланиш муассасаларида ўриндиқлар билан таъминланганлиги 206 дан 731 гача ёки 3,5 маротабага ўсганлиги, бу борадаги ҳамда савдо майдонлари билан таъминланиш Молдавияда-6,9 маротабага, Белорусияда-5,1 маротабага, Арманистонда эса -4,6 маротабага кўпайганлиги, Кавказ орти (Грузия ва Озарбайжонда) республикалари ҳамда Ўрта Осиёда (Ўзбекистон, Туркманистон ва Тожикистонда) бу кўрсаткичлар ўта

паст даражада, яъни 3 мартабадан ҳам кам бўлганлигини қайд этилган [31].

4. Хулосалар:

Хулоса тариқасида айтиш мумкинки, коммунистик партиянинг "социалистик турмуш тарзи"ни тарғиб этиш ғоялари сифатида аёлларни уй ишларидан озод этиш [32], умумий овқатланиш муассасалари тизимини кенгайтириш ва фаолиятини яхшилаш, маиший хизмат кўрсатиш соҳасини кенгайтириш [33] кўрсатилган ҳолда хонадонларда аҳолининг таом тайёрлашларини чеклаш, бунинг ўрнига ресторан ҳамда кафеларда овқатланишларини йўлга қўйиш учун ҳаракат юз берди. Ўзбекистонда умумий овқатланиш муассасалари тизимини кенгайтиришга ва уларнинг фаолияти яхшилашга, аҳоли учун маълум бир қулайликлар яратишга эътибор қаратилди. Бироқ, бу борадаги ишлар Иттифоқнинг бошқа республикаларидаги каби жуда кенг ривожланмади ҳамда аҳоли ўртасида ташриф буюриш одатга кирмади. Бунга асосий сабаблардан бири, аксарият маҳаллий аҳоли азалдан бўш вақтини оила даврасида ўтказишни, нонушта, тушлик ёки кечки овқатни ҳам ўз оиласида тановвул қилишни одат қилганлиги, кўпгина умумий овқатланиш муассасаларида таомларнинг тайёрланиши, санитария-гигиена қоидаларига риоя этилиш ҳолати ва нархи аҳолининг талаб-истакларига тўғри келмаганлиги ҳамда аҳолининг ресторан, кафе ҳамда ошхоналарда доимий овқатланишлари учун молиявий имконият чекланганлиги эди. Масалан, 1940 ва 1960 йилларда Ўзбекистондаги ишчи ва хизматчиларнинг ўртача ойлик маоши миқдори Иттифоқ республикаларига қиёслаганда 13 ўринда, 1970 йилда 10 ўринда эди [34].

Умуман олганда, XX асрнинг 20-80 йилларида Ўзбекистонда совет ҳукумати томонидан умумий овқатланиш тизимини ривожлантиришда бир қатор тадбирлар амалга оширилди. Режалар белгиланди ва маълум маблағлар ажратилди. Бироқ, йиллар мобайнида аҳоли турар жойлари, турли ўқув юртлари ва йирик ташкилотларда умумий овқатланиш муассасаларини барпо этиш, ривожлантириш ва мавжуд муаммоларини ҳал этишга етарли эътибор қаратилмади. Бу эса ўз даврида аҳолининг умумий овқатланиш муассасаларига бўлган эҳтиёжида кўзга ташланди.

Иқтибослар/Сноски/References

1. The Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 7, 2017 № UP-4947 "On the strategy of actions for the further development of the Republic of Uzbekistan". (http://lex.uz/pages/getpage.aspx?lact_id=3107036).

2. Khaydarov N.Kh. Improvement of financial relations in the service sector // Collection of materials of the international scientific-practical conference on "Strengthening the role of the financial sector in Uzbekistan and using best international experience in it". - Tashkent: TMI. "ECONOMY-FINANCE", 2015. -p.29.

3. Public catering enterprises include:

Factory, kitchen, factory (cooking, pre-production, distributor, etc.), restaurants, wagon-restaurants, general-purpose cafes, special cafes (youth, children's, ice cream, confectionery, cafe machine): common cafes, special cafes (kebabs, cutlets, sausages, dumplings, grits, soups, cakes, pancakes, sandwiches): teapots, tea places, bars (beer, vinyl, cocktail bar, cocktail, milk) cafeterias (department store under the shop), buffets, coupons, confectionary shops, semi-finished shops, confectionery, confectionery and flour products.

4. National Encyclopedia of Uzbekistan. 9th unit - Tashkent: State Scientific

Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2005. (Electronic form).

5. Khidoyatov M.S. The development of a culture of life in the conditions of various types of rural settlements. Diss ... Ph.D. sciences. - Tashkent, 1989. -P.3 .; Razhabova M.D. A steady increase in free time is one of the laws of the construction of communism. Diss. Cand. Philos. sciences. Tashkent 1968. -173 p .; Shadiev R.Kh. Service sector and standard of living of the population. Tashkent: Uzbekistan. 1974. - P.57 .; Barinov B.T. Regional problems of management and planning of public services. -Moscow: Nauka, 1989. - P.28-30 .; Yusupov E. General and special in the destruction of the antithesis between the city and the village.T .: Uzbekistan, 1972. - P.258.

6. National Encyclopedia of Uzbekistan. 9th case- Tashkent: State Scientific Publishing House "National Encyclopedia of Uzbekistan", 2005. (Electronic form).

7. Chaus N.V. The catering system in the USSR in poster art. // Modern problems of service and tourism. 2010. -No. 3. - S. 16-22. (Electron resource: tourlib.net/statti_tourism/chaus.htm)

8. Shodmonova S. The transformation processes in the cities of Uzbekistan (1917-1941). - Tashkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. -p. 151.

9. Shodmonova S. Literature shown. - p. 151.

10. NAU, R.91 stock, list 11, case 10, number sheets and page 53.

11. Shodmonova S. The transformation processes in the cities of Uzbekistan (1917-1941). - Tashkent: Adabiyot uchqunlari, 2015. - p 152.

12. Semenov V.S. Service industry and its employees. - Moscow: Publishing House of Political Literature, 1966. - P. 174.

13. NAU, Fond R.91 stock, list 11, case 298, page 59.

14. NAU Fond R 91, list-11, case 427, page 3.

15. NAU Fond R 91, list-11, case 427, page 4.

16. NAU Fond R 91, list-11, case 427, page 70.

17. Shadiev R.Kh. Service sector and standard of living of the population. Tashkent: Uzbekistan. 1974. - P. 57.

18. NAU Fond R 91, list-11, case-532, page 63.

19. Shadiev R.Kh. Service sector and standard of living of the population. Tashkent: Uzbekistan. 1974. - P. 144-145.

20. NAU Fond R 91, list-11, case-1144, page 2.

21. NAU Fond R 91, list-11, case-429, page 29.

22. NAU Fond R 91, list-11, case-922, page 36.

23. NAU Fond R 91, list-11, case-1046, page 19.

24. NAU Fond R 91, list-11, case-1407, page 6.

25. NAU Fond R 91, list-11, case-1407, page 13.

26. NAU Fond R 91, list-11, case-1576, pages 170-171.

27. NAU Fond R 91, list-11, case-1629, page 3.

28. NAU Fond R 91, list-11, case-1629, page 4.

29. NAU Fond R 91, list-11, case-2531, page 81.

30. NAU Fond R 91, list-11, case-2531, page 81.

31. Barinov B.T. Regional problems of management and planning of public services. - Moscow: Nauka, 1989 .- P.28-30.

32. .Zuykova E.L. Genesis under socialism. -Moscow: Publishing house of Moscow University, 1977. - P. 3.

33. For a healthy life. (Material and moral foundations of Socialist life-MI Lifanov) - Tashkent: Kzyl Uzbekistan, Pravda Vostoka and Uzbekistan Surkh, 1957. - P.6.

34. The national economy of the USSR for 70 years. Anniversary statistical yearbook. -Moscow: Finance and Statistics, 1987. (Electron resource: <http://ihistorian.Livejournal.Com/125169.Html>.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Пардаев Тошкентбой,
Термиз давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси,
тарих фанлари номзоди
Бўронов Абдулҳаким,
Термиз давлат университети
Жаҳон тарихи кафедраси ўқитувчиси,

ЖАНУБИЙ ЎЗБЕКИСТОНДА ПАХТАЧИЛИК САНОАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ: НАТИЖАЛАР ВА МУАММОЛАР

For citation: Pardayev Tashkentboy, Buronov Abdulhakim. FORMATION OF THE COTTON INDUSTRY IN SOUTHERN UZBEKISTAN: IMPLICATIONS AND CHALLENGES. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 41-48

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-6>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Жанубий Ўзбекистон ҳудудларида пахтачилик саноатининг шаклланишининг, минтақада пахта якка ҳокимлигининг ўсиб бориши билан боғлиқ ҳолда кечганлиги ҳамда соҳанинг чекланганлик хусусиятлари ва оқибатлари таҳлил этилган.

Калит сўзлар: пахтачилик, саноат, режа, завод, фабрика, енгил саноат, қишлоқ хўжалиги

Ташкентбой Пардаев,
Преподаватель кафедры всемирной истории,
Термезского государственного университета
кандидат исторических наук
Буронов Абдулҳаким,
Преподаватель кафедры всемирной истории
Термезского государственного университета

ФОРМИРОВАНИЕ ХЛОПКОВОДЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ НА ЮГЕ УЗБЕКИСТАНА: РЕЗУЛЬТАТЫ И ПРОБЛЕМЫ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются формирование хлопководства на территориях юга Узбекистана, а также особенности ограничения этой отрасли, связанные с ростом в регионе хлопкового господства.

Ключевые слова: хлопководство, промышленность, план, завод, фабрика, лёгкая промышленность, сельское хозяйство.

Pardayev Tashkentboy,

Lecturer, Department of World History
candidate of historical sciences

Buronov Abdulhakim,

Lecturer, Department of World History
Termez State University

**FORMATION OF THE COTTON INDUSTRY IN SOUTHERN
UZBEKISTAN: IMPLICATIONS AND CHALLENGES****ABSTRACT**

In the article. The analysis of the formation of the cotton industry in the southern regions of Uzbekistan, associated with the growth of cotton monopoly in the region, and the limited features of the industry were analyzed.

Keywords: cotton, industry, plans, enterprises, factories, light industry, agriculture.

Долзарблиги: Жаҳонда юз бераётган глобаллашув ва иқтисодиётнинг интеграциялашуви инсоният олдига жуда катта талабларни қўймоқда. Ҳар бир давлат жаҳон бозорида ўзига муносиб ўрин топиш мақсадида доимо бош қотиришига тўғри келмоқда. Дунёнинг нуфузли ишлаб чиқарувчи давлатлари орасидан жой олиш, ўз брендини жаҳон бозорига чиқариш ҳар бир ривожланаётган давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишига айланиб бормоқда. Жаҳон тажрибасидан маълумки, тарихнинг барча даврларида ҳам ашё-чиқарувчи давлатга нисбатан дунё бозорига тайёр маҳсулот чиқарувчи давлат алоҳида устуворлик касб қилган. Шу боисдан ҳам барча мустамлакачи давлатлар ўзларига қарам ўлкаларни ўз таъсирида тутиб туриш мақсадида, мустамлака ҳудудларнинг хўжалигини бир томонлама ривожлантириб улардан асосан ҳам ашё манбаси сифатида фойда кўришга. Мустамлакачиликнинг бундай синалган усулидан Совет ҳукумати ҳам анчагина унумли фойдаланган. Натижада Совет даврида Ўзбекистон иқтисодиёти бир томонлама ривожланган ва республика марказнинг йирик ҳам ашё базасига айланиб қолган эди. бу жараён Республиканинг жанубий ҳудудлари саналган Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида анча ўткирроқ кечган.

Методлар:

Мақолада тарихнавислик фанида умум эътироф этган методлар: тарихийлик, қиёсий таҳлил, муаммоли хронологик, холислик, географик детерминизм каби усуллардан унумли фойдаланилган. Ўзбекистонда пахта якка ҳокимлигининг ўрнатилиши ва республиканинг пахта ҳам ашё базасига айлантеририлиши совет ҳукуматининг минтақада юритган сиёсатининг бош стратегик мақсадларидан бири эди. Шу сабабдан ҳам коммунистик мафкура ва совет давлати ўзининг бутун

эътиборини республикада пахтачиликни ривожлантиришга ва унга бирламчи ишлов берувчи саноат корхоналари қуришга қаратди.

Совет даврида яратилган барча тарихий адабиётларда ўрганилаётган масаланинг ижобий томонлари бўртириб кўрсатилди, бироқ соҳадаги муаммо ва нуқсонларга асло муносабат билдирилмади. Аммо мустақиллик йилларида ушбу масалани ҳар томонлама ўрганиш ва унга холисона баҳо бериш имкони туғилди. Шу боисдан ҳам мақола мавзусига бевосита яқин бўлган муаммолар таҳлилига бағишланган қатор тадқиқотлар ҳам амалга оширилди. ушбу тадқиқотлар сарасига: Э.Қабулов (1994), Мирзаев З., Қабулов Э. (1996), Ж.Эргашева (1998), С.Турсунов (2001), А.Солиев, Ҳ.Абдуназаров (2007), Ў.Худойқулов (2010), А.Аҳмадов (2019) ва бошқаларнинг қатор асарлари ва мақолаларида ўз аксини топган. Жанубий Ўзбекистонда пахтачилик саноатининг тарихи Ўзбекистонда саноат тарихининг таркибий қисми саналади. Шу боисдан ҳам мақолада келтирилган далил ва рақамлар берилган таҳлиллар мазкур соҳа тарихи билан боғлиқ чигалликлар ва муаммоли масалаларнинг ечимини топишга ёрдам беради.

Тадқиқот натижалари:

Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида саноатнинг аҳволи анча қуйи поғонада эди. Чунки жанубий вилоятларнинг саноат ишлаб чиқаришида пахта тозалаш заводлари, ёғ-мой заводлари маҳаллий ҳунармандчилик артелларидан ташқари корхоналар мавжуд эмас эди. 1946 йил октябрь ойида Сурхондарё вилоят партия кўмитаси пленумида 1946-1950 йилларда вилоят халқ хўжалигини тиклаш ва ривожлантиришнинг беш йиллик режаси қабул қилинди. Ушбу режада вилоятда пахтачилик саноатини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилди [1]. Шунингдек, 1946 йил апрел ойида бўлиб ўтган вилоят фаолларининг йиғилишида ҳам вилоятда пахта тозалаш саноатини ривожлантириш масаласига эътибор қаратилган эди. 1946 йилда Сурхондарё вилоят пахта тозалаш трести таркибида Термиз, Денов ва Шеробод пахта тозалаш заводлари мавжуд эди [2]. Урушдан кейинги йилларда бутун Республикада бўлгани сингари Сурхондарё вилоятида ҳам пахтачилик соҳаси анча илдам одимлади. Агар 1945 йилда вилоятда 45 минг тонна пахта етиштирилган бўлса, 1946 йилда 63 минг тонна, 1947 йил 72,5 минг тонна пахта етиштирилди [3]. 1945 йилда вилоят пахта тозалаш саноатида 41084 тонна пахта қайта ишланиб 12842 тонна тола олинган бўлса, бу кўрсаткич 1946 йилда 54824 тонна пахта ва 17229 тонна толани ташкил этди [4].

1950 йилга келиб Сурхондарё вилоятида пахта толаси ишлаб чиқариш 34,7 минг тоннага етди. Бу эса урушдан олдинги даврдан 54,2 фоиз ортиқ эди. Вилоятда пахта етиштиришнинг кўпайиб бориши пахта тозалаш заводларини янгидан бунёд этиш ва мавжудларининг ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтиришни талаб этар эди. Шу мақсадда 1947 йилда Шўрчи пахта тозалаш заводи қурилиши бошланди. Мазкур заводнинг қурилишига 5 млн сўм миқдорида капитал маблағ ажратилди [5]. Бироқ Шўрчи пахта тозалаш заводининг қурилиши жуда узоқ давом этди. Бунга завод қурилишига ажратилган маблағнинг яхши ўзлаштирилмаганлиги, қурилиш ва корхонани техник жиҳозлаш билан боғлиқ ҳолатлардаги узилишлар сабаб бўлди. Шўрчи пахта тозалаш заводининг қурилиши 1951 йилга келиб ниҳоясига етказилди.

Вилоятнинг шимолий туманларида пахта етиштиришнинг йилдан йилга ортиб бориши муносабати билан Узунда пахта тозалаш заводини қуриш режалаштирилди. Узун пахта тозалаш заводини қуриш учун 1950 йилда 197 минг сўмлик қурилиш-

монтаж ишлари бажарилиши керак эди, аммо бу маблағнинг атиги 4 фоизигина ўзлаштирилди холос. 1953 йилда Узун пахта тозалаш заводида қурилиш ишлари 48 фоизга бажарилди. Чунки, корхонани жиҳозлашди ишлатиладиган транспортёрлар, линтерлар ўз вақтида етказиб берилмади. Анчагина қийинчиликлар билан 1957 йилда Узун пахта тозалаш заводи фойдаланишга топширилди [6]. Пахта тозалаш заводлари билан пахта пунктлари оралиғида масофа ниҳоятда узоқлиги сабабли пахта заводларга хом ашёни етказиб беришда қатор узилишлар билан бирга ортиқча сарф ҳаражатларга ҳам сабаб бўларди.

Масалан, 1961 йилга қадар Термиз пахта тозалаш заводи Шўрчидан Термизга қадар ҳудудлардаги пахта хом ашёсини қайта ишларди. Корхонанинг Жарқўрғон пахта тайёрлаш пунктдан узоқлиги 65 км, Сурхон пахта тайёрлаш пунктдан узоқлиги 80 км, Қумқўрғон пахта тайёрлаш пунктдан узоқлиги эса 110 кмни ташкил этарди. Оқибатда йўл ҳаражатларига катта миқдордаги маблағ сарф бўлар эди. Вилоятда пахта етиштиришнинг йилдан-йилга ортиб бориши пахта тозалаш саноатини янада кенгайтиришни тақозо этарди. Шу мақсадда 1946 йилга келиб Термиз пахта тозалаш заводи янги ускуналар билан жиҳозланди. 1946-1950 йиллар оралиғида вилоят пахта саноати трестининг моддий техник асосларини мустаҳкамлаш мақсадида 22997 минг сўмлик маблағ ажратилди [7]. 1950 йилга келиб Сурхондарё вилоятида ишлаб чиқарилган пахта толаси 34,7 минг тоннадан ошди. Бу эса урушдан олдинги даврдан 54,2 фоиз ортиқ эди [8].

Шу даврда Қашқадарё вилоятида ҳам пахта етиштириш йил сайин ортиб борди. Масалан, 1948 йилда Қашқадарёда 25 минг гектар ерга чигит экилди [9]. 1950 йилга келиб эса вилоятда пахта майдонлари миқдори 38 минг гектарни ташкил этди [10].

Табиийки чигит экиладиган майдонларнинг кенгайиши, аграр соҳада механизациялаш жараёнларининг кенг қўлланилиши туфайли йил сайин пахта ҳосилдорлигини ҳам ошириб борди. Буни қуйидаги мисолдан ҳам билиб олиш мумкин. Агар 1948 йилда Қашқадарё деҳқонлари 50 минг тонна пахта тайёрлаган бўлса, 1952 йилга келиб эса 162 минг тонналик пахта ҳосили йиғиштириб олдилар [11]. Вилоятда пахта майдонларининг кенгайиши ва пахтадан олинаётган ҳосилнинг ортиб бориши пахтага бирламчи ишлов берувчи корхоналар сонини кўпайтиришни талаб этарди. Шу босидан ҳам 1947 йилга келиб Китоб пахта тозалаш заводи қуриб фойдаланишга топширилди. Дастлаб корхонада 47 киши меҳнат қилди. Лекин кейинги йилларда корхонанинг ишчилар сони ҳам ишлаб чиқариш қуввати ҳам ортиб борди. 1947 йилда корхона 143 минг сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарган бўлса, 1956 йилга келиб 19 миллион сўмлик маҳсулот ишлаб чиқарадиган даражага етди [12]. Шу йиллар оралиғида корхонада ишлаётган ишчилар сони 6 баробар ошди. 1947 йил 3 сентябрда Ўзбекистон ССР Олий Совети 1948 йилдан бошлаб Қарши пахта тозалаш заводини қуриш ҳақида қарор қабул қилди.

Бироқ айрим сабабларга қўра завод қурилиши 1951 йилга келиб бошланди ва 1953 йилда тугалланди. 1954 йилдан бошлаб эса ўз маҳсулотини бера бошлади [13]. XX асрнинг 50 йилларининг ўрталаридан бошлаб Яккабоғ пахта тозалаш заводи қурилиши бошланди. 1957 йилга келиб эса Шаҳрисабз пахта тозалаш заводи фаолият юрита бошлади. 1955-1959 йилларда Қашқадарё вилоятида саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 65 фоизга ўсди ёки 1955 йилга нисбатан 233 миллион сўмга кўп маҳсулот ишлаб чиқарди [14]. Жанубий вилоятларда чўлни ўзлаштириш ишлари жадал олиб борилди. Натижада 1965-1975 йилларда Сурхондарё вилоятида пахта майдони 109 минг гектардан 138,1 минг гектарга

кўпайди [15].

Қашқадарё воҳасида эса чигит экиладиган майдонлар миқдори 1950 йилдаги 42 минг гектардан 1973 йилда 112,7 минг гектарга етди. Пахта етиштириш 1950 йилдаги 69 минг тонна ўрнига 1973 йилда 317 минг тоннадан ошди [16]. 1970 йилда Қашқадарё вилоятида саноат асосида 76,4 минг тонна пахта толаси ишлаб чиқарилган бўлса, 1973 йилга келиб эса бу кўрсаткич 104,9 минг тоннага етди [17].

1971-1975 йиллар давомида Сурхондарё пахта тозалаш заводлари 670 минг тонна пахта толаси қайта ишланди [18]. XX асрнинг 70-йилларида вилоятда 10 та пахта тозалаш заводи фаолият юритди [19]. Вилоятда пахта етиштиришнинг ўсиб бориши билан янги-янги пахта тозалаш заводлари ҳам бунёд этилиб борди. Бундай заводлар Жарқўрғон (1969), Сурхон (1970), Ангор (1972), Музрабод (1971), Шеробод (1974) ва Қизириқда (1977) фаолият юрита бошлади. Шу даврда вилоят пахта тозалаш заводларида пахта толаси ишлаб чиқариш ҳам йил сайин ортиб борди. Агар 1970 йилда Сурхондарё вилоят пахта тозалаш заводлари 115,8 минг тонна пахта толаси ишлаб чиқарган бўлса, 1980 йилга келиб бу кўрсаткич 162,1 минг тоннани ташкил этди [20]. 1970-1980 йилларда Қашқадарё вилояти республиканинг энг кўп пахта берувчи вилоятларидан бирига айланди. Вилоят пахтакорлари 1970 йилда 302 минг тонна, 1980 йилда 584 минг тонна, 1983 йилда эса 621 минг тонна пахта ҳосили етиштирдилар.

Вилоятда пахта етиштиришнинг ўсиб бориши ҳисобга олиниб, 1971-1975 йиллар оралиғида 5 та янги пахта тозалаш заводлари қурилиб ишга туширилди. Бундай корхоналар жумласига Ғузор, Чироқчи пахта тозалаш заводларини мисол қилиб келтириш мумкин [21]. Бироқ Иттифоқ миқёсида иқтисодиётнинг ҳаддан ташқари ихтисослашуви натижасида бутун совет тарихи мобайнида республика халқ хўжалигида қишлоқ хўжалиги билан бир қаторда, хом ашёга бирламчи ишлов бериш тармоқлар устунлик қилиб келди, тайёр маҳсулотлар, биринчи навбатда, халқ истеъмоли моллари ишлаб чиқарадиган тармоқлар унчалик салмоқли ўрин эгалламади. Масалан, тўқимачилик, тикувчилик, трикотаж ишлаб чиқариши маълум даражада ривожланган бўлишига қарамай уларда хом ашёдан тайёр маҳсулотлар чиқариш 2%дан ошмасди [22].

Ўзбекистон Иттифоқнинг асосий пахта етиштирувчи худуди ҳисоблансада, пахта толасидан тайёр маҳсулот ишлаб чиқариш масаласига атайин панжа ортидан қаралди.

Пахта толаси эса Россия тўқимачилик комбинатларига жўнатилиб, у ерда тайёр маҳсулотга айлантирилиб чет давлатларга катта валюта ҳисобига сотилди. XX асрнинг 80-йилларида Республикада пахтани қуритиш ва тозалашга ихтисослашган 107 та пахта тозалаш заводлари ва 490 та пахта тайёрлаш пунктлари мавжуд эди. Шу даврда республикада 1,5 млн тонна пахта толаси ишлаб чиқариларди. Республика текстил саноати эса 10 фоиз пахта толасини тайёр маҳсулот сифатида ишлаб чиқарган холос [23].

Совет ҳукуматининг миллий республикаларни иқтисодиётига мамуриятчилик асосида ёндашуви ҳамда уларнинг бойликларини талашга қаратилган сиёсатининг таъсирида Жанубий Ўзбекистон худудларининг саноат тармоқлари анча чекланган тарзда бир томонлама ривожланди. Саноатнинг фақатгина хомашёга бирламчи ишлов берувчи корхоналар бунёд этилиб уларнинг фаолияти ҳам бевосита марказ кўрсатмалари асосида йўналтириб турилди. Метираполиянинг бундай сиёсати минатақанинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига жиддий салбий таъсир

кўрсатди.

Хулосалар:

Мақола асосида кўтарилган масала хусусида қўйидаги хулосалар илгари сурилди.:

- Коммунистик пртия ва совет давлати ўз ҳукмронлиги даврида Ўзбекистонга пахта хом ашё базаси сифатида қараган ва ўзининг минтақадаги бош стратегик мақсадини ушбу сиёсат доирасидан келиб чиқиб белгилаганлигини кўрсатди;

- Иккинчи жаҳон урушидан кейинги йилларда Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларида ҳам Қарши, Сурхон-Шеробод каби қўриқ ерлар ўзлаштирилиб, бу ерларда пахтачиликни ривожлантириш ишлари анча жадал кечганлигини тасиқлади;

- Барча кўрилган чор-тадбирлар, хусусан қишлоқ хўжалигини механизациялаш, қўриқ ва бўз ерларни кенг кўламда ўзлаштирилиши, аграр соҳада кескин тарзда кимёвий перепаратларнинг кўп қўлланилиши, аҳолининг машаққатли меҳнати, минтақада экологик ҳолатнинг жиддий тарзда бузилиши ҳисобига пахта ҳосилдорлиги йил сайин ортиб борган.

- Марказ Ўзбекистонда саноатни ҳар томонлама ривожлантиришдан манфаатдор эмас эди. шунинг учун ҳам совет ҳукумати минтақада пахтачилик билан боғлиқ саноатни чекланган тарзда ривожлантирди яъни хом ашёга бирламчи ишлов берувчи корхоналар қурилишига асосий эътиборни қаратганлигини кўриш мумкин.

- Совет ҳукуматининг деректив органлари бутун Ўзбекистонда бўлгани сингари Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятларида ҳам пахтани чигитдан ажратувчи заводларни кўплаб қурган пахта толаси эса метроволиянинг марказий туманларидаги саноат корхоналарида қайта ишлашиб, тайёр маҳсулотга келтирилган.

- Совет ҳукумати даврида маҳаллий мутахассисларга нисбатан олиб борилган камситувчи сиёсат туфайли саноат соҳасида ишловчи ходимлар орасида маҳаллий миллат вакиллари камчиликни ташкил қилган, борлари ҳам асосан қора ишларни бажарган.

- Пахта хом ашёсини етиштирган ўзбек деҳқонига нисбатан ундан тайёр маҳсулот тайёрлаётган марказнинг тўқимачилик корхоналари анча мўмай даромад кўрган.

- Ўзбекистон иқтисодиётининг бир томонлама ривожланиши ва чекланганлик ҳолатлари туфайли минтақада ижтимоий дастурларни амалга ошириш билан боғлиқ масалалар йилларда давомида ўз ечимини топмай қолаверган.

- Республикада саноатнинг чекланганлиги Ўзбекистон иқтисодиётини ҳар томонлама марказга қарам қилиб қўйганлигини тасдиқлади.

Иқтибослар/Сноски/References

1.Турсунов С ва бошқалар Сурхондарё тарих кўзгусида.Т.: "Шарқ". 2001. 225-бет.(Tursunov S and others in the historical mirror of Surkhandarya .T. : "Sharq". 2001. pp. 225.)

2.ЎзРМДА 2099-фонд, 4-ёзув, 609-иш, 5-варақ (UzrMDA 2099, issue 4, case 609, page 5.)

3.Мирзаев З.,Қабулов Э. Сурхондарёда пахтачилик ва Термиз пахта тозалаш заводи тарихи. Термиз. 1996. 38-бет.(Mirzaev Z, Kabulov E. History of Cotton-

picking and Termez Cotton Plant in Surkhandarya. Termez. 1996. pp. 38.)

4. Сурхондарё вилоят давлат архиви 70-фонд, 1-ёзув, 126-иш, 80-варақ. (Surkhandarya Regional State Archive 70th fund, issue 1, article 126, page 80)

5. Қашқадарё вилоят давлат архиви 70-фонд, 1-ёзув, 132-иш, 25-варақ. (Kashkadarya Regional State Archive 70th fund, issue 1, article 132, page 25)

6. Қашқадарё вилоят давлат архиви 70-фонд, 1-ёзув, 88-иш, 38-варақ. (Kashkadarya Regional State Archive 70th fund, issue 1, article 88, page 38)

7. Қабулов Э. Ўзбекистоннинг жанубий вилоятларида енгил ва озиқ-овқат саноатининг ривожланиш тарихи, тажриба ва муаммолар. Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. Самарқанд. 1994. 19-бет. (E. Kabulov History, experience and problems of light and food industry in the southern regions of Uzbekistan. Written for the degree of candidate of historical sciences diss. Samarkand. 1994. pp. 19.)

8. Қашқадарё вилоят давлат архиви 1-фонд, 2-рўйхат, 4151-иш, 5-варақ. (Kashkadarya Regional State Archive 1 fund, list 2, case 4151, page 5)

9. Қашқадарё вилоят давлат архиви 1-фонд, 2-рўйхат, 154-иш, 28-варақ. (Kashkadarya Regional State Archive No 1, No 2 List, Issue 154, Page 28)

10. Қашқадарё вилоят давлат архиви 1-фонд, 2-рўйхат, 247-иш, 24-варақ. (Kashkadarya Regional State Archive 1 fund, list 2, case 247, page 24)

11. Қашқадарё ҳақиқати. 1956 йил, 5 декабр. (The truth of Kashkadarya. December 5, 1956)

12. The truth of Kashkadarya. December 5, 1956 (The truth of Kashkadarya. December 5, 1956)

13. Қашқадарё вилояти давлат архиви 1-фонд, 2-рўйхат, 4151-иш, 5-варақ. (Kashkadarya State Archive No 1, No 2 List, Issue 4151, Page 5)

14. Қашқадарё вилоят давлат архиви 1-фонд, 2-рўйхат, 247-иш, 24-варақ. (Kashkadarya Regional State Archive 1 fund, list 2, case 247, page 24)

15. Қашқадарё ҳақиқати 1956 йил, 5 декабрь. (The truth of Kashkadarya December 5, 1956)

16. Қашқадарё ҳақиқати 1977 йил 26 октябрь. (The truth of Kashkadarya October 26, 1977)

17. Рўзиев А.Н, Мирзаев Ш.П, Бораталиев У. Сурхондарё сув омборлари ва агросаноат мажмуини ривожлантириш масалалари. Термиз. "Жайхун". 1997. 42-бет. (Ruziev AN, Mirzaev Sh.P., Borataliev U. Issues of development of Surkhandarya reservoirs and agro-industrial complex Termez. Jayhun. 1997. pp. 42.)

18. Ruziev AN, Mirzaev Sh.P., Borataliev U. Issues of development of Surkhandarya reservoirs and agro-industrial complex Termez. Jayhun. 1997. pp. 42.)

19. Народное хозяйство Узбекской ССР за 50 лет. -Т.: Узбекистон, 1974. С.91 (The national economy of the Uzbek SSR for 50 years. -Т.: "Uzbekistan". 1974. S. 91)

20. Холмўминов Ҳ. Ўзбекистон Жанубий вилоятларида тарихий-демографик жараёнлар. -Т.: "Янги аср авлоди" 2011. 75-бет. (Holmesov. Historical and demographic processes in the southern regions of Uzbekistan. Т.: "Yangi as avlodi", 2011. 75-bet.)

21. Худойкулов У.К. Ўзбекистонда енгил ва озиқ-овқат саноати: ривожланиши, муаммолар ва натижалар (1970-1980 йилларда жанубий вилоятлар мисолида) Тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган. Дисс. -Т.: 2010. 43-бет. (Khudoykulov UK Light and Food Industry in Uzbekistan: Development, Problems and Results (Example: Southern Provinces 1970-1980) Written to earn a PhD in History. Diss. -Т.: 2010. Page 43.)

22. Ленин байроғи 1980 йил 27 декабр(Tarikh-demographics Trends in the Province of Ston Uzbekistan. -Т .: The New Generation 2011. p.)

23. Қашқадарё вилоят давлат архиви 466-фонд, 1-рўйхат, 155-иш, 14-варақ.(Kashkadarya Regional State Archive 466th Fund, List No.15, Issue 155, Page 14)

24. Kabulov Eshbolta, Rajarova Sabohat HORSE-BREEDING OF THE OASIS OF SURKHAN // Бюллетень науки и практики. 2019. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/horse-breeding-of-the-oasis-of-surkhan> (дата обращения: 03.02.2020).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Саматова Феруза,
Ижтимоий фанлар факултетида ўқитувчи
Қарши давлат университети
Қарши, Ўзбекистон
Қурбонов Бекжон,
Ижтимоий фанлар факултети
Қарши давлат университети
bekjon.qurbonov@gmail.com
Бешкент, Ўзбекистон

ИЛК ЎРТА АСРЛАРДА СЎҒДИЁНАНИНГ БУЮК ИПАК ЙЎЛИДА АМАЛГА ОШИРГАН МАДАНИЙ АЛОҚАЛАР ТАРИХИ

For citation: Samatova Feruza, Kurbonov Bekjon, SOGDIANA IN THE SYSTEM OF CULTURAL INTERACTION ON THE EARLY MEDIEVAL ROUTES OF THE GREAT SILK ROAD. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 49-53

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-7>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Буюк ипак йўли чорраҳасидаги муҳим савдо ва маданий марказ сифатида Сўғдиёнанинг ўрни очиқ берилган. Археологик тадқиқотлар ва тарихий манбалар асосида ўрта асрлардаги Суғд ўлкаси тўғрисидаги маълумотлар, давлатнинг Буюк Ипак йўлидаги маданий алоқалардаги ўрни ва Уструшондаги ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маданий ҳаёт ёритилган.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, чорвачилик, қадимги давр ва ўрта асрлар, Хитой манбалари, Кеш, Нахшаб, Буюк Ипак йўли, маданий алоқалар.

Саматова Феруза,
Учитель факультета "Социальные науки"
Каршинский Государственный университет
Карши, Узбекистан
Қурбонов Бекжон,
факультета "Социальные науки"

Каршинский Государственный университет
bekjon.qurbonov@gmail.com
Бешкент, Узбекистан

СОГДИАНА В СИСТЕМЕ КУЛЬТУРНОГО ВЗАИМОВЛИЯНИЯ НА РАННЕСРЕДНЕВЕКОВОМ ТРАССЕ ВЕЛИКОГО ШЕЛКОВОГО ПУТИ

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается роль раннесредневековой Согдианы, как важного торгового и культурного центра на участке Великого шелкового пути. На основе материалов археологических исследований и исторических источников приводятся данные об раннесредневековом Согде, его роли в культурных связях Великого шелкового пути. Дается оценка социально-политической, экономической и культурной жизни в средневековом Уструшане.

Ключевые слова: оседлое земледелие, скотоводство, раннее средневековье, китайские источники, Кеш, Нахшаб, Великий шелковый путь, культурное взаимодействие.

Samatova Feruza,
Teacher of the faculty "Social Sciences"
Karshi State University
Karshi, Uzbekistan
Kurbonov Bekjon,
The department of "Social Sciences"
Karshi State University
bekjon.qurbonov@gmail.com
Beshkent, Uzbekistan

SOGDIANA IN THE SYSTEM OF CULTURAL INTERACTION ON THE EARLY MEDIEVAL ROUTES OF THE GREAT SILK ROAD

ABSTRACT

The article reveals the place and role of Sogdiana, as an important commercial and cultural center on the Great Silk Road site. Based on archaeological research and historical sources, data are provided on early medieval Sogd, its role in cultural ties along the Great Silk Road, and an assessment is given of socio-political, economic and cultural life in Ustrushan.

Index Terms: settled agriculture, nomadic cattle breeding, earlier the Middle Ages, Chinese sources, Kesh, Nakhshab, the Great Silk Road, cultural interaction, titles and estates.

Introduction:

Sogdiana is one of the oldest historical and cultural regions of Central Asia. In the Avesta, Sogdiana is referred to as Gava Sogd, which means Big Sogd. In the early Middle Ages, Sogdiana, as an important administrative region, was part of the Eftalite state, then the Turkic Kaganate and played an important role in the inter-regional and trans-regional ties of these states. Samarkand, Kesh, Nakhshab and Bukhara were major

cities on the routes of the Great Silk Road. Trade roads connecting Ferghana and the Tashkent oasis with the cities of Khorasan and Iran, as well as with Khorezm, passed through the territory of Sogdiana.

Methodology:

The article is based on generally accepted historical methods - historical, comparative-logical analysis, consistent, objective.

Research results:

Now let us briefly dwell on the trade routes of the Great Silk Road that passed through the territory of Sogdiana. In the early Middle Ages, trade routes from Samarkand through the cities of Nakhshab and Kesh, located in the Kashkadarya oasis, to the crossings of the middle reaches of the Amu Darya were of great importance. The roads from Samarkand Sogd to Tokharistan also passed through Southern Sogd. This route ran through the passes of the Hissar Range and the famous Iron Gate [1]. The paths from Sogdiana to Tokharistan were described in the diary of a Chinese traveler [2], the Buddhist monk Xuan Jiang, in which the cities of Chaganian (Budrach settlement) and Termez are noted as large shopping centers of the Surkhan valley [3].

In the early Middle Ages, the importance of the Samarkand - Bukhara [4]. route increased. Bukhara, mentioned in the early medieval Chinese sources under the name An [5], was an important link on the route connecting East Turkestan and the headquarters of the Hagan in Semirechye with Iran through Paikent, Amul and Merv. The ambassadors of the Turkic Kaganate, led by the Sogdian merchant Maniah, also went along this route on the way to Iran. [6]

The cities of Khorezm had important trade significance on the caravan route from Tokharistan and Sogd to the Caspian littoral, from Ustyurt to the lower Volga region. Finds from the North Caucasus - handicrafts, coins, and others originating from Central Asia are evidence of the region's economic ties with Byzantium and the Khazar Khaganate.[7] Ustrushana [8] and the Chach oasis [9] occupied a special place in the development of trade relations between Sogd and Khorezm with the Ferghana Valley and the northern steppe territories.

Speaking about the factors of cultural interaction, we should recognize the unique stimulating role of the Great Silk Road, which began to form in the 2nd century. BC. and was a conductor of technological innovations, religious ideas and cultural achievements. [10]

This transcontinental route for the first time connected the Far Eastern and Mediterranean foci of ancient civilizations and passed through Central Asia.

The cultural ties of the population of Central Eurasia with Iran (Persia), China, Parthia, the Kushan Empire and other civilizations could not pass without a trace, the process of mutual influence was most pronounced in the sphere of religion. The Japanese archaeologist Kyuzo Kato emphasized: None of the uncountable paths discovered by mankind since ancient times brought people closer to each other, did not spread civilization and discovery like the Great Silk Road.

The Great Silk Road can be likened to a canal that gave water to the withered steppe, a bridge that united the two banks of the river, a symbolic belt that connected the past with the present and the future.[11]

Sogdiana occupied a special place in the development of trade relations between the cities of Khorasan and Iran, Khorezm with Ustrushana, the Chach oasis and the Ferghana Valley.[12]

According to the Iranian historian Golamreza Javadi, in Central Asia VII-VIII centuries.

there were many small independent states - Sogd, Bukhara, Ustrushan, Fergana, Chach and some others. The Sogdian king bore the title "ikhshid" (from the ancient Iranian "hshatra"). The rulers of the Sogdian rustaks bore the titles "Marya", "Marya-Khvat", "Khvat". These titles are fixed on coins and Sogdian documents. The ruler of Ustrushana bore the title of "athens", and the ruler of Kesh the title of "ihrid" and "dikhkan." In the Sogdian documents there are the titles "vaspuhrakan" in the meaning of "son of the king" and "ahshvandar" in the meaning of the head of the region. Muslim authors of the Central Asian rulers called dikhkan (petty ruler), malik (king), sahib (ruler), azim (great), wuzurg (great), mihtar (elder). As for the administrative apparatus, the documents of the office of the Panjakent ruler Devashtich include the following official titles: vaganpat (head of the temples of fire), magupat (chief priest), dapirpat (head of scribes, head of the office), gavpat (head of financial department), bazhkaram (taxcollector), blankpat (head of post office), vadiyat (head of channels), darmanpat (chief physician), masulpat (chief cupbearer) [13]. Judging by Sogdian documents, Sogdian society in antiquity and in the early Middle Ages was divided into 3 classes: 1 - Azatan (free, noble, noble); 2 - Mugan (priests); 3 - Kishtivarzan (farmers), Hvarakan (merchants), caricoron (artisans). Slaves are also mentioned, but they stood outside the estates. The first two estates were privileged. In Muslim sources for Sogd VIII century. dikhkans, horsemen and village leaders are mentioned (dikhsalar). [14]

V.I.Raspopova in his scientific report emphasizing the Sogdian cultural predominance during the early Middle Ages, notes: The economic and cultural activities of the Sogdians spread far beyond the boundaries of Sogd proper, the main lands of which were territories along the river. Zerafshan with the center in Samarkand. In a broader sense, the Sogd also included the possessions of Kesh and Nahsheb in the Kashka-Daria valley. Along with the Samarkand Sogd, sources mention Bukhara, which apparently depended on Samarkand at the beginning of the 7th century. The influence of the Sogdian language, written language and culture was not limited to this territory. In the first half of the 7th century Chinese traveler Xuan-Jiang noted that the entire territory of the city of Suyaba on the river. Chu to Kesh was called Sogd, and there they spoke the Sogdian language ... The process of Sogdian colonization of lands in the north-east of Samarkand Sogd that began in antiquity was most intensive in the early Middle Ages. Geographically close to Sogd Ustrushan and Chach were especially closely associated with him ... In all these regions there was an interaction of Sogdian culture with local ones. Sogdian writing in the early Middle Ages was widespread both in those lands where Sogdian was spoken, and where other languages dominated. There are well-known legendary legends on the coins of Khorezm, Tokharistan, Ferghana, not to mention Chach, Ustrushan and Semirechye. The Sogdian language was the language of international communication, which is explained by both the wide trade and colonization activities of the Sogdians and the important role of the Sogdians in the administrative apparatus of the Turkic Khaganates.[15]

4. Conclusion:

Thus, the early Middle Ages can be described as a period of developed international cultural and economic relations, where Ancient Sogd played a special role due to its convenient geographical position.

References:

1. Bichurin N.Ya (Iakin). Sobraniye svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v

- drevniye vremena. V trex chastyax. - Almata: TOO "Jalin Baspasi", 1998. Ch. II -P. 329. (Bichurin N.Ya. (). A meeting of the information about the peoples that lived in Central Asia in ancient times. In three parts. - Almaty: LLP "Jalin Baspasi", 1998. Ch. II - S. 329.)
- 2-3. Kamaliddinov Sh.S. Istoricheskaya geografiya Yujnogo Sogda i Toxaristana. - Tashkent: Fan, 1996. - P. 47-48. (Kamaliddinov SS. Historical geography of South Sohda and Tokharistan. - Tashkent: Fan, 1996. - P. 47-48)
4. Adilov Sh. Eftaliti i Zapadniy Sogd // Arxeologiya, istoriya i kultura Sredney Azii: Tezisi dokladov mejdunarodnoy konferensii. - Tashkent: B.i., 2002. - P. 21. (Adylov S. Eftalia and Western Sogd // Archeology, the history and culture of Central Asia: the abstracts of the international conference reports. - Tashkent: BI, 2002. - P. 21.)
5. Bichurin N.Ya. (Iakinf). Sobraniye svedeniy o narodax ... Ch II. - P. 284, 329. (Bichurin N.Ya. (Jakinf). Collection of information about the peoples ... Ch II. - P. 284, 329.)
6. Gumilev L.N. Drevniye tyurki. - SPb.: Kristall, 2003. - P. 49-52. (Gumilev LN Ancient Turks. - SPb.: Crystal, 2003. - P. 49-52.)
7. Ierusalimskaya A.A. O severokavkazskom "shelkovom puti" v rannem srednevekovye // SA. - M., 1977. - № 2. - P. 72; Rtveldzhe E.V. Velikiy shelkovyy put. - Tashkent: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat nashriyoti, 1999. - P. 138-144. (Jerusalem AA About the North Caucasian "Silk Road" in the early Middle Ages // Sa. - M., 1977. - № 2. - P. 72;. RTVeladzee E.V. Great Silk Road. - Tashkent: "National Encylopydia of Uzbekistan" Davlat press-home, 1999. - P. 138-144.)
8. Bichurin N.Ya (Iakinf). Sobraniye svedeniy o narodax ... Ch II. - P. 297-325. (Bichurin N.Ya (Jakinf). Collection of information about the peoples ... h II. - S. 297-325.)
9. Buryakov Yu.F. K istorii rannesrednevekovogo Chacha // O'zbekiston tarixi. - Toshkent, 2002. - № 3. - B. 10-20. (Buryakov Yu.F. To the history of an early-bowed touch // O'Zbekiston Tarihi. - Tokhchent, 2002. - No. 3. - P. 10-20.)
10. Baypakov K. M. Velikiy Shelkoviy put na territorii Kazaxstana. - Almati: Adamar, 2007. P. 496 (Baypakov K.M. Great Silk Road in Kazakhstan. - Almaty: Adamar, 2007. - P. 496)
11. Berdimurodov A., Indiaminova Sh. Buyuk ipak yo'li: qit'alar va asrlar osha. T.: "Uzbekistan" NMIU, 2017. P.5. (Berdimuradov A., Indiaminova Sh. Great Silk Road: Over countries and period. T.: Uzbekistan "NMIU, 2017. P.5.)
12. Bichurin N.Ya. (Iakinf). Sobraniye svedeniy o narodax, obitavshix v Sredney Azii v drevniye vremena. V trex chastyax. Ch.II. Alma-Ata: TOO "Jalsin Baspasi", 1998.- P.297-325; Mavlanov U.M. Kommunikatsii i torgoviye puti v Sredney Azii: formirovaniye i etapy razvitiya. Avtoref.diss... d.ist.n. Tashkent, 2009. - P.23-47 (Bichurin N.Ya. (Jakinf). A meeting of the information about the peoples that lived in Central Asia in ancient times. In three parts. CH.II. Alma-Ata: LLP "Zhilan Baspasi", 1998.- S.297-325; Mavl'nov M. Communications and trading paths in Central Asia: Formation and stages of development. Author.Dis ... D.Y.S.N. Tashkent, 2009.P. 47 - P.23)
- 13-14. Golamreza Djavadi. Istoriya gosudarstvennogo upravleniya v Irane i v Sredney Azii v drevnosti. Avtoref.diss... k.ist.n. - Dushanbe, 2004. - P.19. (Golalz's Javadi. The history of the state administration in Iran and in Central Asia in antiquity. Author.Dis ... K.Y.P. - Dushanbe, 2004. - S.19. There are also. C. 19-20.)
15. Raspopova V.I. 'Rannesrednevekovyy sogdiyskiy gorod (po materialam Pendjikenta).'/ SPb.:1993./ [e-source] URL: <http://kronk.spb.ru/library/raspopova-vi-1993.htm> (date: 09.08.2018) (Early medium-sided Sogdytic city (according to the materials of Pendijent) ./ / Dis. ... Dr. East.Uuk in the form of a scientific report. St. Petersburg.: 1993. 70 c. / [Electronic resource])

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Толипов Файзулла,
тарих фанлари номзоди,
Ўзбекистон миллий университети мустақил
илмий тадқиқотчиси. Тошкент давлат техника
университети "Фалсафа ва миллий ғоя"
кафедраси доценти
Ахророва Севара,
фалсафа фанлари номзоди,
Тошкент давлат техника университети
"Фалсафа ва миллий ғоя"
кафедраси доценти

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИНИНГ ДАСТЛАБКИ ЙИЛЛАРИДА ХУСУСИЙЛАШТИРИШ ВА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ НОРМАТИВ-ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ХУСУСИДА

For citation: Tolipov Fayzulla, Akhrorova Sevara. IN THE EARLY YEARS OF INDEPENDENCE OF UZBEKISTAN THE NORMATIVE-LEGAL BASES OF DEVELOPMENT OF PRIVATE PROPERTY AND ENTREPRENEURSHIP WERE DISCUSSED. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 54-62

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-8>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йилларида хусусий мулк манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш, кичик бизнес ва тадбиркорликнинг қонуний фаолиятини йўлга қўйиш ва ривожлантириш борасида қабул қилинган қонунлар, ҳукумат қарорлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг аҳамияти хусусида сўз юритилган.

Калит сўзлар: хусусий мулк, тадбиркорлик, кичик бизнес, қонун, қарор, норматив-ҳуқуқий ҳужжат, иқтисод, давлат, хўжалик, мулкдор, хусусийлаштириш, бозор иқтисодиёти.

Файзулла Толипов,
научный сотрудник

Национального университета Узбекистана.
Кандидат исторических наук, доцент кафедры
"Философия и национальная идея"
Ташкентского государственного технического университета,
Севара Ахророва,
кандидат философских наук, доцент кафедры
"Философия и национальная идея"
Ташкентского государственного технического университета

ОБ ОСНОВАХ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ ДОКУМЕНТОВ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПРИВАТИЗАЦИИ И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ В ПЕРВЫЕ ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы о значении принятых законов, решений правительства и других нормативно-правовых документов для надёжной защиты интересов частной собственности и налаживания законной деятельности малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане в первые годы независимости.

Ключевые слова: частный собственность, предпринимательство, малый бизнес, законы, решения, нормативно-правовой документ, экономика, государство, хозяйство, владелец собственности, приватизация, рыночная экономика.

Fayzulla Tolipov,
candidate of historical sciences,
associate professor "Philosophy and national idea"
of Tashkent state technical
university, independent researcher
National university of Uzbekistan
Sevara Akhrorova,
candidate of philosophy, associate professor
"Philosophy and national idea"
Tashkent State Technical University

IN THE EARLY YEARS OF INDEPENDENCE OF UZBEKISTAN THE NORMATIVE-LEGAL BASES OF DEVELOPMENT OF PRIVATE PROPERTY AND ENTREPRENEURSHIP WERE DISCUSSED

ABSTRACT

The article deals with the importance of laws, government decisions and other normative-legal acts on the protection of private property interests in the early years of independence of Uzbekistan, the establishment and development of legal and business activities of small business and entrepreneurship.

Index Terms: private property, business, small business, law, decision, normative-legal document, economy, state, economy, proprietor, privatization, market economy.

Долзарблиги: Тарихдан аёнки, дунёдаги ривожланган давлатлар тажрибасининг гувоҳлик беришича, бозор иқтисодиёти йўлини танлаган ҳар қандай давлатда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ўша давлатда аҳоли турмуш тарзини яхшилашга ва мулкдорлар табақасини шаклланиши учун кенг имкониятлар яратишга хизмат қилиб келган. Бу борада Ўзбекистон ҳам ўз мустақиллигининг илк кунларидан бошлаб тараққиётнинг бозор иқтисодиёти йўлини танлаб, мазкур соҳанинг норматив-ҳуқуқий асосларини шакллантиришга киришди. Энг муҳими, ўша кезларда бу борада дастлабки қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди [1].

Айниқса, собиқ Иттифоқ давридаги давлат мулклари босқичма-босқич тугатилиб, уларни ҳақиқий мулкдорларга бериш, хусусий мулк манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш борасида амалга оширилган ислоҳотлар натижасида, хусусий мулк объектлари, бизнес ва тадбиркорлик асосларига оид дастлабки қонунлар қабул қилинганлиги муҳим аҳамиятга эга бўлди [2].

1991 йил 18 ноябрдаги Ўзбекистон Республикасининг "Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида" ги қонуни[3] нинг қабул қилиниши бу борада муҳим аҳамият касб этди. Унга кўра, мулкчилик шакллари ўзгартириш соҳасидаги ишлар республика ҳамда ҳудудий миқёсда босқичма-босқич, махсус дастур асосида амалга оширилиши қатъий белгилаб қўйилди. Ушбу қонуннинг қабул қилиниши мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш борасида соҳани босқичма-босқич ривожлантиришнинг устувор йўналишларини белгилаб берди.

Қабул қилинган қонунлар ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга мувофиқ, халқ хўжалигидаги барча соҳа тармоқларини оммавий хусусийлаштириш учун кенг имконият яратилди, мулкка оид амалда бўлган барча чеклашлар олиб ташланди. Бу, шубҳасиз барча мулкдорлар табақасини мулкнинг ҳақиқий эгаларига айланишида ва эркин фаолият юритишларида муҳим қадам бўлди. Агар рақмларга мурожаат қилинса, биргина 1992-1996 йилларда давлат мулки объектларини хусусийлаштириш туфайли, 1 миллион 74 минг киши хусусий турар-жой эгаси, 2 миллион киши халқ хўжалигининг барча тармоқларида хусусийлаштирилган корхоналар акциялари, пайчилик корхоналарининг эгалари, қишлоқ жойларида эса, 3 миллион киши ёрдамчи хўжалик, 19 минг киши кўчмас мулк эгаси бўлганлар [4].

Бу рақамлар, шубҳасиз жамиятда мулкдорлар синфини шакллантириш ва тадбиркорлик борасида муҳим қадамлар қўйилганлигини англатар эди. Амалга оширилган дастлабки ислоҳотлар натижасида 1991-1996 йиллар мобайнида иқтисодий ислоҳотларнинг барча йўналишларида салмоқли институционал ўзгаришлар содир бўлди. Хусусан, турар жойлар, савдо хизмат кўрсатиш соҳалари, матлубот жамиятлари ва турли тармоқларнинг майда корхоналарини хусусийлаштириш амалда тугалланди. Аммо ўрта ва йирик корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва тадбиркорларга хусусий мулк қилиб бериш жараёни жадал давом эттирилди.

Методлар:

Мақола тарих ва бошқа ижтимоий -гуманитар фанларда қабул қилинган қиёсий таҳлил, объективлик, тарихий кетма-кетлик, изчиллик, қиёсий таққослашга мойиллари асосида ёритилди.

3. Тадқиқот натижалари:

Республика мустақиллигининг дастлабки йилларида, айнан шу каби масалаларни қонуний асосда ечиш ва тадбиркорлар фаолиятига тўсиқ бўлаётган муаммоларни бартараф этиш борасида 1994 йилда қабул қилинган "Иқтисодий ислохотларни янада чуқурлаштириш, хусусий мулк манфаатларини ҳимоя қилиш ва тадбиркорликни ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги ва 1995 йил 5 январда эълон қилинган "Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш тўғрисида"ги Президент фармони мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришга, мулкдорлар табақасини ҳуқуқий манфаатларини ҳимоя қилишга туртки берди [5]. Бу борада кичик бизнесга эътибор натижасида фармонга биноан давлат мулкни хусусийлаштиришдан тушаётган маблағларнинг 50% кичик бизнесни ривожлантиришга йўналтирилди. Айниқса 1995 йил 21 декабрда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг "Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш тўғрисида"ги Қонуни иқтисодиётнинг мазкур секторига давлат ва минтақавий даражада рағбатлантиришнинг асосий йўналишларини белгилаб берди [6].

Дарҳақиқат, кичик бизнес, тадбиркорлик бозорни зарур истеъмол товарлари ва хизматлар билан бойитишга ҳамда даромад ва фойда олишга қаратилган фаолиятдир. Бу - янги иш ўринларини яратиш, аҳолини иш билан бандлигини таъминлаш, аҳоли даромадларининг асосий манбаидир. Шу боисдан бу борада бир қатор чора- тадбирлар амалга оширилиши зарур эди:

- Биринчидан, бозор иқтисодиёти шароитида бизнес ва тадбиркорлик учун унинг норматив-ҳуқуқий асосларини яратиш, яъни уни таъминловчи юридик қонунлар тизимини шакллантириш;

- Иккинчидан, бозор инфратузилмасини шакллантириш, бунда бозор иқтисодиётига кўмак берувчи, яъни бозорга хизмат кўрсатувчи соҳаларни, ташкилот, корхона ва муассасаларни барпо этиш;

- Учинчидан, мулкчилик ва ҳўжалик юритиш соҳаларини босқичма- босқич хусусийлаштириш, яъни давлат монополиясини жамоа ва хусусий мулк субъектларига айлантириш;

- Тўртинчидан, нархларни эркинлаштириш, улар устидан давлат назоратини минимал даражага тушириш кабилар [7].

Шунингдек, жаҳондаги ривожланган мамлакатларнинг тажрибасидан келиб чиққан ҳолда Ўзбекистонда кичик бизнесни, тадбиркорликни ривожлантиришга иқтисодий ислохотларнинг ҳал қилувчи, стратегик аҳамиятга эга бўлган устувор йўналишларидан бири сифатида эътибор берилди. Мулкни ислоҳ қилиш ва мулкчиликнинг турли шаклларига ўтиш масалалари муҳим бўлган бир пайтда қуйидагилар бажарилиши зарур бўлган чора тадбирлар сифатида белгиланди:

- республикада ўтиш давридаги ресурс ва имкониятлардан самарали фойдаланиш, аҳолининг ижтимоий ҳимояси, айниқса, кам таъминланган аҳолининг ижтимоий ҳимоясининг ишончли механизминини ишлаб чиқиш;

- республикада мулкчиликнинг қўшимча яна қандай шакллари бўлишини аниқлаб олиш, айрим, давлатга қарашли ишлаб чиқариш объектларини мулкчилик ва ҳўжалик юритишнинг бошқа шаклларига ўтказиш;

- истеъмол моллари, халқ ҳунармандчилиги, халқ ижодиёти маҳсулотлари ишлаб чиқарадиган, умумий овқатланиш ва маиший хизмат соҳасидаги ёрдамчи корхоналар, иккиламчи ресурсларни ва ишлаб чиқариш чиқиндиларини қайта ишлайдиган катта бирлашмаларнинг айрим буюртмаларини бажарадиган корхоналарни кичик хусусий корхоналар кўринишида ташкил этишнинг қонуний

тартибини белгиладан иборат бўлди [8].

Асосийси иқтисодий ночор корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнини жадаллаштириш, шунингдек, мазкур корхоналарни модернизациялаш ва барқарор ривожлантириш учун тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этиш мақсадида хусусийлаштирилган объектларга нарх белгилашнинг самарали механизми жорий этилди. Жумладан, хусусийлаштирилган корхоналар давлат активларининг бошланғич нархларини секин-аста пасайтириб бориш ҳамда давлат, иқтисодий ночор корхоналарни ва паст ликвидли объектларни нол даражадаги харид қиймати бўйича танлов асосида инвестиция мажбуриятларини қабул қилиш шарт билан инвесторларга сотиш тартиблари тасдиқланди [9].

Бу борада 1995 йил 5 январда эълон қилинган "Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш тўғрисида"ги Президент фармони мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштиришга, мулкдорлар табақасини шакллантиришга янада туртки берди [10]. Давлат даражасида хусусий тадбиркорлик фаолияти учун ҳуқуқий-норматив асослар, зарур инфратузилма ва шарт-шароитлар яратилди. Минтақавий (вилоят, шаҳар, туман) даражада эса тадбиркорларга маҳаллий солиқ ва йиғимлар солишда энгилликлар берилди, ушбу секторни ривожлантириш учун ҳудудий дастурлар ишлаб чиқилди ва амалга ошириш тадбирлари белгиланди.

Кичик бизнесни ривожлантиришга чет элик инвесторларнинг ва дунёдаги нуфузли банкларнинг, жумладан, Европа тикланиш ва тараққиёт банки, Германия тикланиш банки, Осиё тараққиёт банки, Халқаро молия корпорацияси ва бошқа халқаро молия ташкилотларининг кредит ресурслари жалб этилди. Тадбиркорлар ва бизнесменларга маслаҳатлар билан кўмаклашиш мақсадида Немис техникавий кўмаклашув жамияти Ўзбекистонда кичик бизнесни қўллаб-қувватлаш марказини, Европа ҳамжамияти комиссияси эса Амалий алоқалар марказини очдилар. Марказий Осиёдаги Америка тадбиркорлик фонди ва Марказий Осиёдаги Буюк Британия инвестиция фонди ўзбекистонлик тадбиркорларга зарур маслаҳатлар билан кўмаклашдилар [11].

1998 йил 9 апрелда Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги янги фармони эълон қилинди [12]. Сўнгра Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси "Тадбиркорлик субъектларини давлат рўйхатидан ўтказиш ва ҳисобга қўйиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида" қарор қабул қилди. Фармон ва қарорга биноан кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожтиришни рағбатлантириш бўйича республика мувофиқлаштирувчи кенгаши ташкил этилди. Кичик ва ўрта бизнес субъектларига Республика товар-хомашё биржаси, Агросаноат биржаси, "Ўзулгуржисавдо" орқали моддий-техника ресурслари сотилди [13]. Тадбиркорларнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида хўжалик субъектларида "Текширишларни рўйхатга олиш дафтари" жорий этилди. Кичик бизнес субъектларининг ташқи иқтисодий фаолияти эркинлаштирилди, улар ўзи ишлаб чиқараётган маҳсулотларни нақд хорижий валютага экспорт қилишга қисман бўлсада рухсат берилди [14].

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, ўша кезларда фаолият олиб борган тадбиркорларнинг аксарияти ўз фаолиятларини қонуний асосда юритишни билмаслик ва соҳадаги бюрокартик тўсиқлар билан боғлиқ муаммоларга дуч

келганлар. Бу шубҳасиз, узоқ йиллар соҳанинг жадал ривожланишига имкон бермади. Бу борада Президент Ш. Мирзиёев, қатор йиллар республикада тадбиркорликнинг кутилган даражада ривожланмаганлигининг бош сабаби, бу соҳа вакиллари асоссиз равишда текшириш ҳолатлари кўп бўлди. Очигини айтганда тадбиркорликнинг эркин ривожланишига давлат идоралари йўл қўймади. Ҳеч кимга керак бўлмаган тартиб-тамоийиллар ҳамон сақланиб қолмоқда, жойларда кўпгина амалдорлар фақат ўз шахсий манфаатини ўйлаб иш кўрмоқда. Бундан буён бу соҳани қўллаб-қувватлаш, бизнес субъектларини жадал барқарор ривожлантириш йўлидаги тўсиқ ва ғовларни бартараф этиш бўйича зарур чоралар кўрилади [15]"-деган эди.

Ўзбекистон ҳали аграр республика мақомини сақлаб қолган ўша кезларга назар ташланса, қишлоқ хўжалигида туб иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш жараёнида давлат хўжаликлари (колхоз ва совхозлар) тугатилиб, жамоа, ширкат хўжаликларига айлантирилди, чорвачилик, аксарият хўжаликларнинг қорамолчилик фермалари хусусийлаштирилди, деҳқон ва чорвачилик йўналишидаги фермер хўжаликлари ташкил этила бошланди. Агар мамлакатимизда фермерлик ҳаракатининг шаклланиш тарихи ва ривожланишига мурожаат қилинса, фермерликни шакллантириш мустақилликнинг дастлабки йилларидаги чорвачилик соҳаси ислоҳотларидан бошланган эди.

Бу борада чорвачилик соҳасини ривожлантириш мақсадида қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар орасида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1993 йил 15 мартдаги "Республика чорвачилигида иқтисодий ислоҳотларни чуқурлаштириш чора - тадбирлари тўғрисида"ги, 1994 йил 23 февралда "Чорвачиликда иқтисодий ислоҳотларни такомиллаштириш ҳамда деҳқон (фермер) хўжаликлари ва хусусийлаштирилган фермалар манфаатларини ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида", 1995 йил 24 мартдаги "Чорвачиликда хусусийлаштиришни давом эттириш ва хусусий тадбиркорликни қўллаб - қувватлаш чора - тадбирлари тўғрисида" ги қарорлари муҳим аҳамият касб этди. Бу қарорларга кўра, 1995 йилда жамоа хўжаликларининг зарар билан ишлаётган 1499 қорамолчилик фермалари хусусийлаштирилди. Натижада республикада ишлаб чиқарилаётган гўшт ва сутнинг 75% ни хусусий сектор бера бошлади [16].

Ушбу даврда аграр соҳа фермерлик йўналишининг шаклланишида давлат тасарруфидаги кўй, эчки, қорамоллар, йилиқи, туя каби ҳайвонларни фермерларга бўлиб бериш, давлат мулкчилигини тугатиш, уларни хусусийлаштиришга катта эътибор қаратилди. Натижада 1990 йилда республикада биронта ҳам фермер хўжалиги фаолият юритмаган бўлса, 2000 йилга келиб улар тасарруфидаги ерлар 632,2 минг гектарга, 2010 йилга келиб эса 3 млн 143 минг гектарга етган. Ваҳоланки 1990 йилда Ўзбекистонда совхозлар, колхозлар, ёрдамчи хўжаликлар махсус ширкатлар, қоракўлчилик фермаларига тегишли ер майдонлари 3 млн 974 минг гектар бўлган [17]. 90-йиллар охиридан бошлаб аграр соҳада фермер хўжаликларининг ташкил этилиши барқарор ва мунтазам тус олди.

Янги қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга кўра, фермер хўжаликларини ислоҳ қилиш шарт шароитлари Вазирлар Маҳкамасининг "Қишлоқ хўжалиги корхоналарини фермер хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарориди батафсил ёритиб берилган. Агар 90- йиллар охирида республикада фаолият кўрсатган фермер хўжаликларининг сони 55445 та бўлган бўлса, 1992 йилдан 1999 йилгача жами 428 та ширкат хўжалиги негизида 22 мингдан ортиқ фермер хўжаликлари ташкил этилади [18]. Ўзбекистон

мустақиллигининг дастлабки йилларида республикада бозор иқтисодиётига асосланган тараққиёт йўли танланиб, авваломбор мулкчилик ва тадбиркорлик учун муносиб шарт шароитлар яратилган эди. Чорвачилик соҳаси ҳам бундан мустасно эмас эди. Бунда авваломбор соҳанинг норматив-ҳуқуқий асосини шакллантириш бош мақсад қилинди ва бу борада амалий чора тадбирлар кўрилди.

2. Хулослар:

Хулоса қилиб айтганда, энг муҳими, иқтисодий ислоҳотларнинг дастлабки йилларида мустақил давлатнинг иқтисодий, ижтимоий тарққиётини таъминловчи хусусий мулк ва бизнес юритиш механизмларини ва инфратузилмасини яратиш ҳамда уларнинг қонунчилик асосларини шакллантириш борасида маълум тажрибаларга эга бўлинди. Ўтган йиллар мобайнида бу борада республикада аниқ вазифалар белгиланди ва амалга оширилди, зарур ютуқлар қўлга киритилиши билан бирга, айрим камчиликларга ҳам йўл қўйилиб, уларни бартараф этиш юзасидан амалий чора-тадбирлар кўрилди. Сўнгги йилларда олиб борилаётган янги ислоҳотлар натижасида аҳолининг яхши яшаши учун ҳар томонлама шарт шароитлар яратиш, мамлакатимизни модернизация қилиш ҳамда ҳаётнинг барча соҳаларини либераллаштиришда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси биз тадқиқ этаётган соҳани ислоҳ қилишда муҳим норматив-ҳуқуқий асос, айниқса комплекс дастур вазифасини ўтамоқда.

Иқтибослар/Сноски/References

1. "Ўзбекистон Республикасида мулкчилик тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1990 йил 30 октябрь.// Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. Т., 1991., (1. The Law of the Republic of Uzbekistan "On Property". October 30, 1990.// Collection of Legislation of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1991)

2. Ўзбекистон Республикасининг "Ўзбекистонда тадбиркорлик тўғрисида"ги Қонуни. 1991 йил 15 февраль. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.Т., 1994.(The Law of the Republic of Uzbekistan "On Entrepreneurship in Uzbekistan". February 15, 1991. Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1994.)

3. "Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. Т., 1995. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Initiative and Promotion of Private Entrepreneurship" // Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1995)

4. Ўзбекистон Республикасининг "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ги Қонуни. Тошкент, "Халқ сўзи" газетаси, 2000 йил 25 май. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Initiative and Promotion of Private Entrepreneurship" // Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan. - Т., 1995)

5. Статистик тўплам. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари. -Т., 2011. 95- 97 бетлар.(Statistical Collection. Main trends and indicators of economic and social development of the Republic of Uzbekistan during the years of independence

(1990-2010) and forecasts for 2011-2015. -Т., 2011. pp. 95 - 97)

6. Ўзбекистон Республикасининг "Нодавлат нотижорат ташкилотлари тўғрисида"ги Қонуни. 1994 йил 14 апрель., Ўзбекистон Республикасининг "Лизинг тўғрисида"ги Қонуни. 1999 йил 14 апрель. (Law of the Republic of Uzbekistan "On NGOs". April 14, 1994 Law of the Republic of Uzbekistan "On Leasing". April 14, 1999)

7. Ўзбекистон Республикасининг "Банкротлик тўғрисида"ги Қонуни (янги тахрирда). 2003 йил 24 апрель., Ўзбекистон Республикасининг қонунлар тўплами. -Т.,1991 (Law of the Republic of Uzbekistan "On Bankruptcy" (in new edition). April 24, 2003. // Law Collection of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1991.)

8. "Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. - Т., 1991. Ўзбекистон Республикасининг қонунлар тўплами. -Т., 1991 (Law of the Republic of Uzbekistan "On denationalization and privatization of property" - Т., 1991. Law Collection of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1991)

9. Ўзбекистон давлат мулкни бошқариш ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш қўмитаси Бюллетени. -Т., 1996. 1-сон. 7-11 бетлар (9. Bulletin of the Committee for the Management of State Property and Support of Entrepreneurship in Uzbekistan.Т., 1996. Issue 1. Pages 7-11).

10. "Хусусий тадбиркорликда ташаббус кўрсатиш ва уни рағбатлантириш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президенти фармон. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. Т., 1995. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Initiative and Promotion of Private Entrepreneurship" // Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1995)

11. Ўзбекистон Республикасининг "Кичик ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш тўғрисида"ги қонуни // Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари тўплами. -Т., 1995. (Law of the Republic of Uzbekistan "On the development of small and private entrepreneurship" // Collection of legislative acts of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1995)

12. Эгамбердиев Э, Хўжақулов Ҳ. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Т., 1999 79-бет.(Egamberdiev E, Hodzhakulov H.Small business and entrepreneurship.-Т., 1999 page 79)

13. Толипов Ф. Некоторые аспекты малого бизнеса и частного предпринимательство в Узбекистане.// International journal of innovative technologies in economy. Польша. Варшава. 2(22) .2019. (Tolipov F. The aspect of business and business development in Uzbekistan.// International journal of innovative technologies in economy. Poland. Warsaw. 2 (22). 2019)

14. Валижонов А.Р. Особенности современного этапа разгосударствления и приватизации. - Восемнадцатые Международные Плехановские чтения "Реформирование и модернизация национальной экономики - стратегический курс на демократизацию и обновление общества": Тезисы докладов профессорско-преподавательского состава и специалистов-практиков (26 марта 2005г). Выездная сессия в г.Ташкенте. - М.: изд-во РЭА, 2005, -С.22-23.

15. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. "Халқ сўзи" газетаси. -Т., 2017. 23 декабр. (Address by the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev to the Oliy Majlis. The People's Word . -Т., 2017. 23 December).

16. Обломуродов Н. Ҳазратқулов А, Толипов Ф ва бошқалар. Ўзбекистон

тарихи.Т., 2011.286-287 - бетлар.(Oblomurodov N.Hazaratkulov A, Tolipov F and others. History of Uzbekistan. -Т., 2011. pp. 286-287)

17. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Хусусий тадбиркорлик, кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришни янада рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони. // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами. - Т., 1998. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures to further stimulate the development of private entrepreneurship, small and medium business". // Collection of legislation of the Republic of Uzbekistan. -Т., 1998)

18. Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлида (Усмонов Қ., Фаниев Д). -Т: Ўзбекистон, 1994 й. (Uzbekistan on the path of independent development (Usmanov Q, Ganiev D). -Т: Uzbekistan, 1994)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Тогаев Мамаразок,
Тошкент Педиатрия
Тиббиёт институти катта ўқитувчиси
togaev1960@mail.ru

ТУРКИСТОН ЎЛКАСИДА ТИББИЁТ СОҲАСИНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ТАРИХИ

For citation: Tagaev Mamarazok. HISTORY OF MEDICINE DEVELOPMENT IN TURKISTAN. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 63-67

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-9>

АННОТАЦИЯ

Мақолада Россия империяси ўлкани босиб олгандан кейин, ўлкада рус харбийларини даволаш мақсадида лазаретлар очилганлиги, улар госпиталларга айлантирилиб, Тошкент, Самарқанд ва Каттақўрғонда касалхоналар қурилиб ишга туширилганлиги, аёллар ва эркаклар учун амбулаториялар хусусида сўз боради. Лекин ерли аҳоли бу ердаги харбий кийимдаги шифокорлардан қўрқиб, уларга мурожат қилмасдан, фельдшер ёки табибларга мурожат қилишни маъқул кўришганлиги ҳақидаги маълумотлар ёритилган. Тиббий ходимларнинг етишмаслиги бутун мамлакатда кузатилиб 1913 йилги маълумотларга кўра, Туркистонда 1 шифокорга 26 минг аҳоли, Россияда эса 6900 аҳоли тўғри келганлиги айтилган. Собиқ шўролар даврида жигар, болалар ва аёлларнинг камқонлик касалликлари кўпайганлиги ёритилган. Бугунги Мустақиллик даврида она ва бола саломатлигини асрашда олиб борилаётган ислохотлар халқ саломатлигини тиклашда муҳим омил эканлиги айтилган.

Калит сўзлар: тиббий маданият, санитария-гигиена, поливитамиинлар, ҳарбий лазарет, госпиталь, касалхона, "Қизил хоч", амбулаторияси, фельдшер, табиб, шифокор, доя, соғлиқни сақлаш, "Моштабиб", иситма.

Тогаев Мамаразок,
Старший преподаватель
Ташкентского Педиатрического медицинского института
togaev1960@mail.ru

ИСТОРИЯ РАЗВИТИИ МЕДИЦИНСКОЙ СФЕРЫ В

ТУРКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

В статье после завоевание Российской империи в краю открылись для русских военных лазареты и превратили их в госпиталь. Открыли больницы в Ташкенте, Самарканде и Каттакургане и амбулатории для женщин и мужчин. Однако местное население опасаясь врачей военной форме не хотели обращаться к ним и обращались к целителям и фельдшерам. Дефицит медицинского персонала в стране по сведениям 1913 года, в Туркестане на одного врача приходилось 26 тысяч человек, а в России - 6900 человек. Бывшим советское время распространилось заболевание печени, детское и анимии женщин. Утверждается, что реформы в период независимости являются важным фактором укрепления общественного здоровья

Ключевые слова: Медицинская культура, гигиена, поливитамины, военный лазарет, больница, госпиталь, "Красный крест", поликлиника, фельдшер, целитель, акушерка, "Мошабиб", лихорадка

Tagaev Mamarazok,

Senior teacher of Tashkent pediatric medical institute. togaev1960@mail.ru

HISTORY OF MEDICINE DEVELOPMENT IN TURKISTAN

ABSTRACT

In the article, after the conquest of the Russian Empire in the province, hospitals were opened for the Russian military and turned them into a hospital. Opened hospitals in Tashkent, Samarkand and Kattakurgan and outpatients for women and men. However, the local population, fearing doctors in uniform, did not want to contact them and turned to healers and paramedics. The shortage of medical personnel in the country according to 1913, in Turkestan there were 26 thousand people per doctor, and in Russia - 6900 people. Formerly Soviet times, liver disease, childhood and women's animations spread. It is argued that reform during independence is an important factor in strengthening public health

Index Terms: Medical culture, hygiene, multivitamins, military infirmary, hospital, hospital, Red Cross, clinic, paramedic, healer, midwife, Moshabib, fever

Долзарблиги: Мустақилликка эришганимиздан сўнг мамлакатимизда ҳар соҳада олиб борилаётган ислоҳотлар айниқса тиббиёт соҳасида қилинаётган ишлар аҳоли ўртасида тиббий маданиятни оширишга, санитария-гигиена соҳасидаги ишларни янада кучайтириш, ҳомиладор аёлларни асраб-авайлаш, ёш оналар ва болаларни талаб даражасида парвариш қилиш ва тарбиялашга қаратилгандир. "Фарзандлари соғлом юрт қудратли бўлур, қудратли элнинг фарзандлари соғлом бўлур" иборасининг мавжудлиги бежиз эмас. Шу мақсадда Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан қабул қилинаётган қарорлар оналар ва болалар саломатлигини асрашга тиббий муассасалар моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, замонавий асбоб - ускуналар ва малакали кадрлар билан таъминлашга хизмат қилмоқда.

Мамлакатимизда ҳомиладор аёлларни ва гўдақларни ўз вақтида сифатли

овқатланиши, поливитаминлар, микроэлементларга бой маҳсулотлар ишлаб чиқариш ва болаларни доимий тиббий кўриқдан ўтказиб бориш тадбирлари амалга ошириб келинмоқда. Бу тадбирлар бугунги кунда долзарб масалага айланган.

Бугунги кун сиёсати борасида ёшларимизга тўғри тушунча бериш, унинг қадрига етиши учун ёшларимизга кечаги кун тарихидан сабоқ бериш, биз тарихчиларининг олдида турган долзарб вазифадир.

Методлар:

Мақола тарих ва бошқа ижтимоий гуманитар фанларда қабул қилинган қиёсий таҳлил, объективлик, тарихий кетма-кетлик, изчиллик, қиёсий таққослашга мойиллари асосида ёритилди.

Тадқиқот натижалари:

Тарихга эътибор берсак, Россия империяси ўлкани босиб олгандан сўнг минтақадаги ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ўзгарди. Ўлкага Россия истилоси билан бирга Европа тиббиёти ҳам кириб келди. Рус империясининг харбийлари учун босиб олинган ҳудудларда лазаретлар барпо этилиб унда асосан рус аскарлари даволанишган. Жумладан, 1868 йилнинг кузида Тошкентда 30 ўринли ҳарбий лазарет очилади. Орадан икки йил ўтиб у 400 ўринли госпиталга айлантирилади. Шу йили Самарқандда ҳам 15 ўринли касалхона очилади. 1873 йили Каттақўрғонда шундай касалхона қурилиб ишга туширилади [1, Б.147]. Янги шаҳар қисмида кўчириб келинган рус аҳолиси учун ўзларининг тиббий тизимлари мавжуд бўлиб, ундан ерли аҳоли фойдалана олмаган. Чунки унинг хизмат нархи анча қиммат бўлган. Жумладан, 1890 йилга келиб Тошкентда 20 ўринли касалхона очилиб, орадан 8 йил ўтгач ўринлар сони 50 тага етган. 1883 йилда Тошкентда аёллар амбулаторияси очилган. 1886 йилда эса эркаклар амбулаторияси ишга туширилган [2, Б.147-148]. Ерли аҳолига тиббий ёрдам ҳақидаги А.П.Спиридоновнинг маълумотида берилишича, Тошкентнинг ўзида тиббий муассасалардан шаҳар ва "Қизил хоч" касалхоналари, харбий госпиталь ва эски шаҳар амбулаторияси бўлиб, ерли аҳоли бу ердаги харбий кийимдаги шифокорлардан кўрқиб, уларга мурожат қилмасдан, фельдшер ёки табибларга мурожат қилишни маъқул кўришган [3].

Россия халқлари учун Рус шифокорлар ташаббуси билан 4 та амбулатория даволаш маскани, 2 та маҳаллий шифохона ва 1 та туғруқхона ташкиллаштирилган эди. Умумий қилиб айтганда, Туркистонда 356 ётоқдан иборат 27 шифохона бор эди. Бу шифохоналар аҳоли сони учун қониқарсиз аҳволда эди. XX аср бошидаги маълумотларга кўра, 1 ётоқга 13 минг киши, Россияда эса 1 ётоқга 1100 киши тўғри келар эди. Тиббий ходимларнинг етишмаслиги бутун мамлакатда кузатилар эди. 1913 йилги маълумотга кўра Туркистонда 1 шифокорга 26 минг аҳоли, Россияда эса 6900 аҳоли тўғри келар эди. Тиббий ходимлар асосан шаҳар аҳолисига хизмат кўрсатар эди. Қишлоқларда соғлиқни сақлаш ачинарли аҳволда эди. Туркистонда умуман шифохоналар бўлмай, қишлоқ аҳолисига санокли фельдшерлар хизмат кўрсатарган [4, С.5].

Тиббий муассасаларда моддий маблағ етишмовчилиги туфайли керакли дори-дармон етишмаслиги кузатилган. Асосий ролни туғруқда ёрдам берадиган доя онахонлар ўйнар эди. Биринчи даврда доялар рус аёлларга ёрдам бериши, маҳаллий аҳоли ҳам дояларга анчагина муҳтож эди. 1914 йил Туркистонда 45 та аёл шифокорлар ишлаб, мамлакатнинг катта шаҳарлари, яъни Тошкент, Самарқанд, Андижон, Қўқон, Марғилонда аёллар ва болалар учун шифохоналарда аёл шифокор ва доялар хизмат кўрсатар эди [5, С.6].

Аҳолининг асосий қисми касал бўлганда халқ табобатидан фойдаланганлар. Бунга сабаб, XIX асрнинг охирларига келганда мадрасаларда дунёвий фанлар ва тиббиёт ўқитилмас, шу сабаб билимли табиблар камайиб, тиббий ёрдамга бўлган эҳтиёжни қоплай олмади. Аксарият ҳолларда табибларда махсус тиббий билим бўлмаганлиги боис, улар кўпгина хатоликларга йўл қўйганлар. Яъни улар кўпроқ касалликни эмас, касаллик белгиларини даволаганлар. Жумладан, беморнинг иситмаси баланд бўлса, бу иситманинг сабаби нимадан эканлигини англамасдан, иситма туширувчи дориларни тавсия қилганлар[6, Б.145-146].

XIX аср охирларига келиб, Ўрта Осиёда Хўжа Мирзо Муродов, Хўжа Насрулло, Абдурашид Қори, Маҳзум Қодирий каби табибларнинг номи машҳур бўлган. Бухорода махсус тиббиётга оид ўқув юрти- Дорул-Шифомадрасасида табиб ва доришунослар тайёрланган[7, С.7].

Бу даврда шарқ табобатига ўз ҳиссасини қўшган Тошкентлик табиблар сулоласи вакиллари халқни даволашда кенг қўламли ишларни амалга оширганлар. Жумладан "Моштабиб" атамаси ҳақида халқ орасида бир неча таҳминлар бор. Улар кўпгина ҳолларда ҳажга сафарлар уюштириб, одамларни йўл-йўлакай даволаганлар. Бу атамани келиб чиқиши ҳақида шуни айтиш лозимки, бу сўз "Моштабиб", "Мостабиб" яъни, синган ёки чиққан жойни бир-бирига мослаб қўйувчи, деган маъноларни англатган.

Тарихда номлари машҳур бўлган Моштабибларнинг аждодлари Азимхожи, Арбоббой, Муталбой, Муҳаммадшукурлар ўз даврининг олими уламолари бўлиш билан бир қаторда, табибчиликда ҳам шўҳрат қозонганлар. Сулоланинг кейинги авлодлари Муҳаммад Иброҳим (1871-1852), Муҳаммад Собир (1900-1966) Абдужаббор Муҳаммад Собир ўғли (1934-2006) узоқ йиллар давомида Шайхонтоҳур туманининг Гулбозор маҳалласида яшаб, табибчилик соҳасида фаолият юритган. Муҳаммад Собир ўғли беморларни даволашда ўз усули билан тайёрлаган дори дармонлар, шунингдек, синган жойни қимирлатмаслик учун тол новдасидан тахтакач ясаб "тахтакашлаш" усулидан фойдаланган[8].

Собиқ шўролар даврида чақалоқларнинг кўпчилиги мажруҳ бўлиб туғилган бўлсада, бу ҳақда матбуотда ёзилмас, биргина пестицид туфайли жигар касаллиги, болалар касаллиги, аёлларнинг камқонлик касаллигига дучор бўлиш ҳоллари учраб турган. Тиббиётда бир дона шприцни қайта қайта қайнатиб, ўнлаб инсонларга мулоажалар қилинган.

Бугунги кунга келиб, қишлоқларда соғлиқни сақлашнинг бирламчи бўғинида самарасиз қишлоқ врачлик пунктлари қисқартирилиб, уларнинг ўрнига туну - кун фаолият кўрсатадиган қишлоқ оилавий поликлиникаси ташкил этилиб, уларда тез - тиббий ёрдам шохобчаси ҳамда кундузги стационарлар очилди.

Республикамизда сил билан касалланиш кескин камайди. Республика ихтисослаштирилган тиббиёт марказлари ҳудудларга 2407 марта ташрифлар қилганлар, 2016 йилда бу рақам 500 тани ташкил қилган эди. 2015 йил уларнинг хизматидан 30 минг киши фойдаланган бўлса, 2017 йилда ушбу кўрсаткич 220 мингга етди. Соҳа учун кадрлар тайёрлаш ишлари кўлами кенгаймоқда. Олий маълумотли шифокорлар тайёрлаш учун қабул квоталари сони ошди, шундан 1180 таси мақсадли ҳудудий квотадир. Клиник ординатурада мутахассислар тайёрлаш бўйича ҳам квоталар оширилди. Бундай ишлар доирасида қишлоқларда фаолият юритаётган кўплаб шифокорлар хизмат уй-жойлари билан таъминланди. Тез тиббий ёрдам бўлимлари ихтисослаштирилган автотранспорт воситалари, асбоб-ускуна ва жиҳозлар билан таъминланди ҳамда уларга

ажратиладиган дори воситалари ҳажми 2 бараваргакўпайтирилди. 2016 йилда 806 та тез тиббий ёрдам станцияси ва кичик станция фаолият кўрсатган бўлса, 2017 йилда бу кўрсаткич 2 минг 100 дан ошди[9,Б.63].

Хулосалар:

2020 йил 24 январда Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлисга қилган Мурожатномасида ҳам тиббиёт тизимига тегишли бўлган муаммоларга тўхталиб ўтди. Бугунги кунда она ва бола саломатлигини асрашда муҳим омил бўлган скрининг марказлари фаолиятини тубдан қайта кўриб чиқишни ҳаётнинг ўзи талаб этмоқда. 2018 йилдан 46 та туман ва шаҳар тиббиёт бирлашмалари негизида туманлараро перинатал марказлар ташкил этилди. Улар замонавий ускуналар, юқори малакали кадрлар билан таъминланмоқда. Бу эса халқ саломатлигини тиклашда муҳим омил бўлмоқда.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Қодиров А.Ўзбекистон тиббиёти тарихи. - Т., 2001. -Б.147 (Kadirov A. History of medicine in Uzbekistan. - Т., 2001. -P.147)
4. Қодиров А.Ўзбекистон тиббиёти тарихи. - Т., 2001. -Б.147-148 (Kadirov A. History of medicine in Uzbekistan. - Т., 2001. -P.147)
5. Электронный учебник общая хирургия.Бабаджанов Б.Д.,Охунов А.О. Развитие хирургии в Республике Узбекистан.Кафедра общей и детской хирургии (The electronic textbook general surgery. Babadjanov B.D., Okhunov A.O. The development of surgery in the Republic of Uzbekistan. Department of General and Pediatric Surgery).
6. Зияева Д.Х. Медицина и здравоохранение в Средней Азии: традиции, модернизация и трансформация (конец 19- начало 20вв.). -Т., -С.5. (Ziyaeva D.Kh. Medicine and healthcare in Central Asia: traditions, modernization and transformation (late 19th - early 20th centuries). -Т., -P.5.)
7. Зияева Д.Х. Медицина и здравоохранение в Средней Азии: традиции, модернизация и трансформация (конец 19- начало 20вв.). -Т., -С.6. (Ziyaeva D.Kh. Medicine and healthcare in Central Asia: traditions, modernization and transformation (late 19th - early 20th centuries). -Т., -P.5.)
8. Қодиров А.Ўзбекистон тиббиёти тарихи. -Т.,2001. -Б.145-146. (Kadirov A. History of medicine in Uzbekistan. - Т. 2001. -P.147)
9. Зияева Д.Х. Медицина и здравоохранение в Средней Азии: традиции, модернизация и трансформация (конец 19- начало 20вв.).-Т., -С.7. (Ziyaeva D.Kh. Medicine and healthcare in Central Asia: traditions, modernization and transformation (late 19th - early 20th centuries). -Т., -P.5.)
10. "Тошкент" энциклопедияси.2009 й.(Encyclopedia of Tashkent. 2009)
11. 2017 йил - шиддатли ислохотлар йили. - Тошкент: Адолат, 2018. -Б.63. (2017 is the year of intense reforms. - Tashkent: Justice, 2018. - P.63.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Юлдашев Авазбек Арипжонович,
Наманган муҳандислик-технология институти
Кенгаш котиби, bekavaz87@mail.ru

ЎЗБЕКИСТОНДА ЁШ РАҲБАР КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ТИЗИМИДА АМАЛГА ОШИРИЛАЁТГАН ИСЛОҲОТЛАР ХУСУСИДА

For citation: Yuldashev Avazbek. ABOUT REFORMS IMPLEMENTED IN THE SYSTEM OF RETRAINING OF YOUNG LEADERS IN UZBEKISTAN. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 68-75

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-10>

АННОТАЦИЯ

Мақолада иқтидорли ёш кадрларни раҳбар лавозимларга танлаб олиш, уларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш жараёнлари ўрганилган. Унда соҳага жорий этилаётган ислоҳотлар ва уларнинг натижалари таҳлил қилинган ҳамда таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: ёш раҳбарлар, давлат хизматчилари, малака ошириш, қайта тайёрлаш, Давлат бошқарув академияси.

Юлдашев Авазбек,
Секретарь Совета Наманганского
инженерно- технологического института,
bekavaz87@mail.ru

О РЕФОРМАХ СИСТЕМЫ ПОДГОТОВКИ МОЛОДЫХ КАДРОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются процессы подбора, переподготовки и повышения квалификации талантливых молодых специалистов на руководящие должности. Сделан анализ реформ и результатов и выработаны необходимые рекомендации.

Ключевые слова: молодые кадры, государственные служащие, профессиональное развитие, подготовка, переподготовка, Академия государственного управления.

Yuldashev Avazbek,
Council secretary Namangan institute
of engineering and technology,
bekavaz87@mail.ru

ABOUT REFORMS IMPLEMENTED IN THE SYSTEM OF RETRAINING OF YOUNG LEADERS IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

The article explores the processes of recruitment, retraining and advanced training of talented young professionals for senior positions.

The analysis of the reforms and the results of implemented reforms in the sector and recommendations have been made.

Index Terms: young leaders, civil servants, retraining, retraining, Academy of Public Administration.

Долзарблиги: Бугунги кунда Ўзбекистонда амалга ошириб келинаётган янги ислохотлар, ёшларга қаратилаётган юксак эътибор юртимиз аҳолисининг яшаш шароитида ўзининг ижобий аксини топмоқда. Ёшларни ватанпарварлик, миллий анъана ва қадриятларимизга ҳурмат руҳида тарбиялаш, маънавий етук ва жисмонан соғлом баркамол авлодни вояга етказиш, уларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасида мақсадли дастурлар амалиётга жорий қилинмоқда.

Хусусан, "Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони[7] ни қабул қилиниши чекка ҳудудларда истиқомат қилаётган ёшларнинг иқтидор ва истеъдодларини рўёбга чиқаришлари ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишлари учун кенг имкониятлар яратиш берди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев "Бизнинг асосий вазифамиз - ёшларнинг ўз салоҳиятини намоён қилиши учун зарур шароитлар яратиш, зўравонлик ғояси "вируси" тарқалишининг олдини олишдир. Бунинг учун ёш авлодни ижтимоий қўллаб-қувватлаш, унинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасидаги кўп томонлама ҳамкорликни ривожлантириш лозим"[6] дея ёшлар билан оширилиши зарур бўлган жиҳатларни таъкидлаб ўтган.

Методлар:

Мақола ижтимоий-гуманитар фанлар, айниқса тарих фани учун хос, умум қабул қилинган тарихийлик, қиёсий-мантиқий таҳлил, кетма-кетлик, холислик тамойиллари асосида ёритилган.

Тадқиқот натижалари:

Бугун дунёда содир бўлаётган сиёсий, ижтимоий ва иқтисодий инқирозлар, "оммавий маданият" таҳдидлари инсоният келажагига, фаровон ҳаётига раҳна солмоқда. Бундай шароитда замон талабларига жавоб берадиган, юқори малакали ёш кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ҳамда улардан оқилна фойдаланиш устувор масала ҳисобланади. Шу сабабли мамлакатимизда ёш кадрларнинг маънавий дунёқарашини кенгайтириш, замонавий билимларни эгаллашлари учун зарур шарт-шароитларни яратиш давлат сиёсатининг устувор йўналишига айланган.

Зеро, ёшлар ва улар орасидан етишиб чиқадиган раҳбар кадрлар жамиятнинг

маънавий-маданий қиёфасини, ижтимоий фаровонлигини белгилайди. Шу сабабли, "Биз фарзандларимизни Ватан равнақи, юрт тинчилиги, халқ фаровонлигига эришишдек олий мақсадларимиз руҳида тарбиялашимиз, уларни анашу мақсадлар сари етаклашимиз керак"[2, Б.189].

Замонавий билимларга эга, ўзининг шахсий фикри, принциплари ва соҳага янгича ёндашуви бўлган ёш кадрларни танлаб олиш ва уларни масъулиятли лавозимларга тайинлаш пухта ўйланган тизимни талаб этади. Чунки, "Янгича ва мустақил фикрлайдиган, масъулиятли, ташаббускор, илғор бошқарув усулларини пухта ўзлаштирган, ватанпарвар, ҳалол кадрларни танлаш ва тайёрлаш бўйича самарали тизим яратилмас экан, давлат бошқарувида сифат ўзгариши юз бермайди"[4, Б.55].

Бу соҳада олиб борилаётган ишларни жадаллаштириш мақсадида сўнгги уч йил давомида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев ташаббуси ва бевосита раҳбарлигида ёшлар ҳаётига тааллуқли бўлган 40 та Қонун ва қонуности ҳужжатлари қабул қилинди. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 3 та Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 5 та Фармони, 8 та Қарори, 2 та Фармойиши, Вазирлар Маҳкамасининг 18 та Қарори ва 4 та Фармойиши имзоланди. Замонавий билимларга эга олий маълумотли ёш кадрларни тайёрлаш борасида бир қатор самарали ишлар амалга оширилди.

Хусусан, 6 та янги олий таълим муассасаси, 17 та филиал ва 14 та хорижий олий таълим муассасаси филиали ташкил этилиши натижасида республикамиздаги олий таълим муассасалари сони 114 тага етди. 329 та таълим йўналиши ва 582 та магистратура мутахассислиги киритилди. Натижада бакалавриатура талабаларининг сони 410 минг нафарга, магистратура талабаларининг сони 13 минг нафарга етди. Бу 2016 йилга нисбатан 1,7 бараварга кўп. Қабул кўрсаткичлари эса, 2019/2020 ўқув йилида 121 мингтани ташкил этиб, бу ўтган йилга нисбатан 18 фоизга, 2016 йилга нисбатан эса 92 фоизга ошганлигини кўрсатди[10].

Ушбу ислохотлар замирида олий маълумот бериш билан бирга, замонавий билимларга эга ёш авлодни кўпроқ тарбиялаш ҳамда муносиб кадрлар эҳтиёжини қондириш мақсад қилинган. Ўзбекистон Республикаси Президенти ташаббуси билан 2017 йил 30 июнда "Камолот" ёшлар ижтимоий ҳаракатининг IV Қурултойида ушбу ҳаракат "Ёшлар иттифоқи"га айлантирилди. Ушбу учрашувда Ш.Мирзиёев "Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи давлат ва жамият учун раҳбар кадрларни тайёрлаб берадиган ўзига хос марказ бўлиши, замонавий тилда айтадиган бўлсак, ёшлар учун "социал лифт" вазифасини бажариши керак... Ўзбекистон Ёшлар Иттифоқи ташкилотларида ўзини ижобий жиҳатдан кўрсатган ходимлар Давлат бошқаруви академиясида билим ва малакасини ошириб, ҳокимлик ва вазирликлар тизимида раҳбарлик лавозимлари учун асосий номзодлар қилиб тайёрланиши керак"[4, Б.520-521] дея аниқ вазифаларни белгилаб берди.

Ташкилотнинг сиёсий-ҳуқуқий мақоми ҳамда ижтимоий ҳаётдаги нуфузини ошириш мақсадида Ўзбекистон ёшлар иттифоқи Марказий кенгаши раиси Қ.Қуронбоев Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати бўйича Давлат маслаҳатчиси[8] ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоси[9] этиб тайинланди. Шунингдек, бевосита ёшлар билан ишлаш ҳамда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш барча бўғиндаги давлат органлари раҳбарларининг доимий ишига айланиши белгилаб қўйилди.

Мамлакатимизда раҳбар кадрлар, давлат хизматчилари ҳамда турли соҳа вакиллари қайта тайёрлаш, малакасини ошириш ишлари билан академиялар,

малака ошириш институтлари, институтлар, кадрлар тайёрлаш ва малакасини оширишга ихтисослашган турли хил факультет, марказ ва курслар фаолият юритади. Лекин бу таълим муассасалари мамлакатда мавжуд бўлган эҳтиёж ва талабларни тўлиқ қондириш учун етарли эмас. Қолаверса, уларнинг аксарияти фақат айрим соҳалар учун таълим беришга ихтисослашганлиги ёки малака ошириш бўйича давлат стратегик режалари билан боғлиқ бир неча кунлик ўқишлар ёхуд семинарлар ташкил этишга мўлжалланганлиги билан ажралиб туради. Айни вақтда, раҳбар кадрларни қайтадан тайёрлашга ихтисослашган муассасаларда эса ихтисослик тармоқлари ва йиллик кадрлар тайёрлаш миқдори анча чегараланган. Шунингдек, олий таълимдан кейинги ўқув юртларида кадрлар тайёрлаш учун раҳбарликка номзодлар турли соҳа хизматчилари, турли раҳбарлар ичидан танланиб, улар орасида бир соҳа раҳбари билан ўша соҳа хизматчисини ҳам учратиш мумкин. Бошқача айтганда, турли даражадаги кадрлар бир хил дастурлар асосида ўқитилади[5, Б.213].

Бу борадаги ишларни замон талабида ташкил этиш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев 2019 йил 27 декабрь куни Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги ихтисослаштирилган умумтаълим мактабида ёшлар билан ўтказилган учрашувда раҳбарлик лавозимларига ҳар томонлама муносиб, ташаббускор, Ватанга таянч ва суянч бўла оладиган ёшлардан иборат "Ватан ифтихорлари" институти жорий этиш таклифини билдирди. "Бу институтнинг асосий вазифаси ислохотларимиз ва катта режаларимизни ватанимиз ёшларига етказиш, жойлардаги муаммоларни олиб чиқиш ва уларни ҳал қилишдан иборат бўлади..... Ёшлар орасида "Мен Сизнинг ёнингизда туриб, камарбаста бўламан!" деб, кўзи ёниб турган, жасоратли, ифтихор қилса арзийдиган йигит-қизлар борлигига ишонаман! Етакчиликнинг, ўз ортидан эргаштиришнинг энг тўғри йўли - бу шахсий ўрнак ва намуна бўлишидир"[14] дейди Ш.Мирзиёев.

Ёшларимиз ҳақли равишда Ватанимизнинг келажаги учун жавобгарликни зиммасига олишга қодир бўлган, бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал этувчи кучига айланиб бораётгани барчамизга гурур ва ифтихор бағишлайди. Албатта бу ёш раҳбарлардан ўз ишига нисбатан янгича ва фидокорона ёндашувни, ўз устида доимо изланишда бўлишни, доимо ташаббускорлик кўрсатган ҳолда билдирилган ишонч ва кўрсатилган эътиборни оқлай олиши керак.

Раҳбар кадрларни олий таълимдан кейинги даврларда тайёрлаш, малакасини ошириш, қайта тайёрлаш тизимининг муҳим аҳамияти шундаки, унда маълум бир кадр ёки раҳбарни уларнинг зиммасига юклатилган функционал вазифаларни бажаришга қай даражада тайёр эканлиги ва унинг ўз мансабига лаёқатли эканлигини аниқлашга, кадрлардаги камчиликларни тўлдиришга қаратилган махсус чора-тадбирларни кўришга имкон беради.

Шу боисдан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви Академияси фаолиятини ривожлантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони[11] қабул қилинди. Ҳозирда Академияда ушбу фармон асосида раҳбар кадрлар тайёрлаш тизимидаги мавжуд камчилик ва муаммоларни бартараф этиш чоралари кўрилмоқда ҳамда соҳага замон талабларига мос бўлган технологиялар жорий этилмоқда. Бошқарув кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш шаклларида бир қатор ўзгартиришлар киритилди.

Шунингдек, Академияда давлат, хўжалик ва жамият бошқарувининг истиқболли йўналишлари бўйича, ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда бир йиллик ва ишлаб чиқаришдан ажралмаган ҳолда икки йиллик магистратура таълим дастурларини

амалиётга жорий қилиш белгиланди. Академия магистратураси ва қайта тайёрлаш курслари тингловчилигига номзодлар учун қўйиладиган талаблар Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан тасдиқланадиган бўлди[12].

Давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий ижро этувчи ҳокимият органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамда жамоат ташкилотлари учун истиқболли кадрларни қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви Академияси қошидаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти ташкил этилди[13]. Мазкур институт томонидан ёш истиқболли кадрларни танлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш борасида самарали ишлар амалга оширилди. Ўтган давр мобайнида институтининг 4 ойлик қайта тайёрлаш курсларида 162 нафар ёшлар таҳсил олиб, уларнинг 55 нафари вазирлик, идора, ташкилотлар ва маҳаллий ҳокимликларнинг юқори лавозимларига муносиб деб топилди[3,Б.11]. Жамиятни модернизациялаш жараёнида барча соҳаларда раҳбарларга талаб ортиб боради. Соф ақидага эга, адолатли, меҳнатсевар, иймони мустаҳкам, замонавий илмга эга, кенг маънода соғлом дунёқарашга эга раҳбарни тайёрлаш муҳим масала.

Инсон тафаккури қанчалик соғлом бўлса, унинг руҳияти, жисми шунчалик соғлом эзгуликка йўналган бўлади. Шахснинг фикрлаши қанча соф эркин бўлса, у шунча зарарсиз фикрлайди, шукрли, сабрли ва бегараз бўлади. Бугунги кунда гўзал хулқ, тўғри ақида асосида тарбияланган, эҳиёткор, соғлом фикрлай оладиган шахс ҳаётда ақл-идрок билан иш тутта олади. Иймён эътиқодда собит туради, эркин ва мустақил фикрлай олади, мафкуравий хуружларга берилмайди, алдовларга учмайди ҳамда вайронкор ташвиқотларга алданиб қолмайди. Содда қилиб айтганда раҳбарлик вазифасини суистеъмол қилмайди.

Тарихга назар соладиган бўлсак, ташкилот раҳбарлари, дунё тан олган давлат раҳбарлари етишиб чиққан, уларни буюк қилган, тарихга номини қолдирган нарса ҳам айнан миллий ғурур, миллий ифтихор, миллатпарварлиги, адолатпарварлиги, меҳнатсеварлик каби қараш билан яшаганлигидир.

Бошқарувда ҳам муҳим бўлган хусусиятлардан бири, унинг ўзини раҳбар сифатида қабул қилиши билан бирга ўзгаларнинг ҳам унинг фаолиятини раҳбар сифатида қабул қилишидир. Шу нуқтаи назардан, раҳбарнинг турли ташаббускорлиги, ташкилотчилиги омма томонидан қўллаб-қувватланиши осон кечади. Бозор иқтисодиёти шароитида эса ташаббускорлик ва адолатпарварлик ҳамда хушёрлиги унинг ривожининг бош талабларидан ҳисобланади. Раҳбар на фақат ўзининг, балки бошқаларнинг ҳам фаолиятини ташқил қилади, мазкур фаолиятни бошқаради, уни режалаштиради, моддий ва маънавий таъминлайди ҳамда мана шу жараёнда ўзгалардан кўра кўпроқ фаоллик ва жонбозлик кўрсатади. Шу нуқтаи назардан, раҳбарда жамоа учун муҳим бўлган ҳаётий вазиятларда тўғри қарорлар қабул қилиш унинг раҳбарлигини синовдан ўтказишга ва омма орасида унинг обрўсининг ошишига хизмат қилади. Шунинг учун раҳбар жамоада қўл остидаги ходимлар ёки жамоа аъзоларига нисбатан бошқарувчилик, ташкилотчилик, хушёр бўлиши, жамоа ва ташкилот муаммоларини холис ва ўз вақтида ҳал қила олишлиги, фавқулотда вазиятларда вақтларда масъулиятли қарорлар қабул қилишлик, жамоа аъзоларини жипслаштира олиши, белгиланган мақсад атрофида бирлаштира олишлиги, жамоада соғлом иқлимни ярата олиш хусусиятларига эга бўлиши лозим [1,Б.67].

4.Хулосалар:

Бугунги кунда Ўзбекистондаги турли соҳа ва тармоқларда замонавий талабларга жавоб берадиган салоҳиятли кадрларга эҳтиёж тобора ортиб бормоқда. Давлат ва маҳаллий органларининг бошқарув кадрларини замонавий технологиялар ва усуллар асосида рақобатбардош кадрлар қилиб тайёрлаш лозим. Уларнинг салоҳияти ва профессионаллик даражасини хорижий тажрибаларни инобатга олган ҳолда ошириш зарур.

Бунда кадрлар тайёрлашнинг замонавий ҳамда истиқболли йўналишларини очган ҳолда, даъвогарларга қўйиладиган меъёрий талабларни камайтириш, қабул квоталарини ошириш лозим. Тинловчилар учун тажрибали давлат органлари раҳбалари, вилоят ҳокимлари иштирокида мастер-класс ва семинар-тренинглар ташкил этиш, уларнинг иш фаолияти билан яқиндан танишишнинг мобил, самарали ва қулай усулларини жорий қилиш, тинловчилар учун амалиёт машғулотларини кўпайтириш мақсадга мувофиқ бўлади. Иқтисодиёт, қишлоқ хўжалиги ҳамда муҳандислик йўналишларида кадрлар тайёрлайдиган олий таълим муассасаларида раҳбарлик ва бошқарувга оид фанлари ўқув режага кўпроқ киритиш лозим. Бу эса, соҳа мутахассисларида бакалавриатурадан бошлаб бошқарув ва раҳбарлик билим ва кўникмаларини шаклланиб боришига хизмат қилади.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Абдурахмонова З. Бошқарув психологиясида соғлом тафаккурга эга раҳбарлар тайёрлашнинг ижтимоий зарурати // "Ўзбекистонда ёш раҳбар кадрларнинг бошқарув салоҳиятини юксалтириш: муаммо ва истиқболлар" мавзуидаги илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошидаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти. 2018 йил 28 ноябрь. (Abdurahmanova Z. Social necessity of training managers with sound thinking in managerial psychology // Materials of the scientific-practical conference "Capacity Building of Young Leaders in Uzbekistan: Challenges and Prospects". Tashkent, Institute for the Study of Youth Problems and Promising Personnel Training at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan. November 28, 2018)

2. Каримов И. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. Тошкент: Ўзбекистон. 2001 йил. (Karimov I. Each of us is responsible for the prosperity of the Motherland. - Tashkent: Uzbekistan. 2001.)

3. Қуранбаев Қ. Ёшларга эътибор далаат сиёсатининг асосий йўналиши сифатида // "Ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш стратегияси: мавжуд вазият ва ривожлантириш истиқболлари" мавзусидаги Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Тошкент, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошидаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти. 2019 йил. (Quranbayev Q. Focusing on youth as a key area of state policy // Proceedings of the International scientific-practical conference "Strategy of the state youth policy implementation: current situation and perspectives of development". Tashkent, Institute for the Study of Youth Problems and Promising Personnel Training at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan. 2019.)

4. Мирзиёев Ш. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга олиб кўтарамиз. Тошкент: Ўзбекистон НМИУ. 2017 йил. (Mirziyoyev

Sh. We will continue with the path of national development to a new level. Tashkent: NMU of Uzbekistan. 2017.)

5. Равшанов Ф. Ўзбекистон Республикасида раҳбар кадрлар танлаш асослари. Сиё.ф.д.....дис. -Т., 2009. (Ravshanov F. Bases of the selection of the leading personnel in the Republic of Uzbekistan. Diss.candidate of political sciences. -Т., 2009)

6. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёев БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясида сўзлаган нутқи. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017> (Speech by President of Uzbekistan Shavkat Mirziyoev at the 72nd session of the UN General Assembly. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-prezidenti-shavkat-mirziyeev-bmt-bosh-assambleyasi-20-09-2017>)

7. Ўзбекистон Республикаси Президенти "Ёшларга оид давлат сиёсати самарадорлигини ошириш ва Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятини қўллаб-қувватлаш тўғрисида" 2017 йил 5 июлдаги 5106-сонли Фармони. "Халқ сўзи".№ 132 (6826) 06/07/2017. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Enhancement of the Effectiveness of the State Youth Policy and Support of the Youth Union of Uzbekistan" of July 5, 2017. "Xalq so'zi".№ 132 (6826) 06/07/2017.)

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Қ.Қ.Қуранбоевни Ўзбекистон Республикаси Президентининг ёшлар сиёсати масалалари бўйича маслаҳатчиси лавозимига тайинлаш тўғрисида" 2017 йил 5 июлдаги ПФ-5107-сонли Фармони. https://nrm.uz/contentf?doc=485152_2017_yil (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 5, 2017 N UP-5107. https://nrm.uz/contentf?doc=485152_2017_yil)

9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Қ.Қ.Қуранбоевни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати аъзоси этиб тайинлаш тўғрисида" 2017 йил 5 июлдаги ПФ-5108-сонли Фармони. https://nrm.uz/contentf?doc=485152_2017_yil (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 5, 2017 N UP-5108. https://nrm.uz/contentf?doc=485152_2017_yil)

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида" 2019 йил 8 октябрдаги ПФ-5847-сонли Фармони. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.10.2019 й., 06/19/5847/3887-сон. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On approval of the Concept of development of higher education of the Republic of Uzbekistan till 2030". No. UP-5847 dated October 8, 2019. National database of legislation, October 9, 2019. Issue 06/19/5847/3887-сон.)

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқарув академиясида бошқарув кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида" 2017 йил 8 августдаги ПФ-5139-сонли Фармони. <https://lex.uz/docs/3300782> (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for further development of the system of training, retraining and advanced training of management personnel at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan" dated August 8, 2017. No. UP-5139. <https://lex.uz/docs/3300782>)

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги давлат бошқаруви академиясида бошқарув кадрларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида" 2019 йил 27 июндаги ПҚ-4365-сонли

қарори.Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 27.06.2019 й., 07/19/4365/3341-сон (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On Additional Measures to Improve the System of Training, Retraining and Advanced Training of Management Staff at the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan" dated June 27, 2019. No. PD-4365. National database of legislation, June 27, 2019. Issue 07/19/4365/3341)

13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви Академияси қошидаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институти фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2017 йил 14 августдаги ПҚ-3206-сон қарори (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On measures for the organization of activities of the Institute for the Study of Youth Problems and Promising Personnel Training under the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan" dated August 14, 2017. No. PD-3206)

14. ЎЗА. Ёшларга оид давлат сиёсатида туб бурилиш даври бошланмоқда. Халқ сўзи, № 270 (7500) 28/12/2019. (UzA. It is a turning point in the state youth policy. Xalq so'zi, № 270 (7500) 28/12/2019).

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Қозоқов Тохиржон,
Наманган давлат университети
“Миллий ғоя, маънавият асослари ва
ҳуқуқ таълими” кафедраси доценти,
тарих фанлари номзоди
qozoqov69@mail.ru

ХОНЗОДАБЕГИМ

For citation: Kozokov Tohirjon. KHANZODABEGIM. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 76-80

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-11>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада темурийлар салтанатидаги машҳур аёллардан бири, давлат ва жамоат арбоби Бобурнинг опаси Хонзодабегимнинг ҳаёт йўли ёритилган. Хонзодабегимнинг маънавий дунёси, давлат бошқарувидаги иштироки, бобурийлар давлатининг ташкил топишидаги ўрни ва бошқа жиҳатларига эътибор қаратилган.

Таянч сўзлар: Бобур, Хонзодабегим, Шайбонийхон, Ҳумоюн, Кобул, Ҳиндистон, Самарқанд, Шоҳ Исмоил, қамал, очлик, Қандаҳор, сулҳ, никоҳ, Бенгалия, Бихар, Шершоҳ Сурий, шаҳзода.

Қозоқов Тохиржон,
кандидат исторических наук, доцент кафедры
Национальной идеи, основы духовно-правового воспитания
Наманганского государственного университета
qozoqov69@mail.ru

ХАНЗОДАБЕГИМ

АННОТАЦИЯ

В статье рассказывается о жизни одной из самых известных женщин тимуридского государства, сестры государственного деятеля Бобура Ханзодабегима. Её духовный облик, роль в управлении и формировании государства Бабуридов

и многом другом.

Ключевые слова: Бабур, Хонзодабегим, Шейбани Хан, Хумоюн, Кабул, Индия, Самарканд, Шах Исмаил, Осада, Голод, Кандагар, Мир, Брак, Бенгальский, Бихар, Шери Шах, Принц.

Kozokov Tohirjon,
associate professor of the department of
National ideology, Spiritual basis and
Law education, candidate of historical sciences
Namangan State University
qozoqov69@mail.ru

KHANZODABEGIM

ANNOTATION

The article tells about the life of one of the most famous women of the Timurid state, the sister of statesman Bobur Hanzodabegim. Her spiritual appearance, role in the management and formation of the state of the Baburids and much more.

Key words: Babur, Khanzodabegim, Sheibani Khan, Humoyun, Kabul, India, Samarkand, Shah Ismail, Siege, Hunger, Kandahar, Peace, Marriage, Bengali, Bihar, Sheri Shah, Prince.

Долзарблиги: Амир Темур ва темурийлар даври тарихи баён этилган кўплаб мақола ва асарларда темурий мирзолар ва уларнинг фаолияти кенг ёритиб ўтилган. Мазкур даврда юрт тинчлигини таъминлаш, урушларнинг олдини олиш, мамлакат ободончилиги, илм-фаннинг гуллаб-яшнашида темурий маликаларнинг ҳам ўз ўринлари бор.

Темурий шаҳзода Умаршайх мирзонинг тўнғич қизи Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг туғишган опаси Хонзодабегим ана шундай аёллардан бири эди. Хонзодабегим ҳижрий 882 (милодий 1478) йилда дунёга келган [5.35 б]. Онаси Қутлуғ Нигорхоним Юнусхоннинг иккинчи қизи эди. Қутлуғ Нигорхонимнинг онаси Эсан Давлатбегим эди.

Қутлуғ Нигорхоним Умаршайх мирзодан икки фарзанд кўради. Бири, Заҳириддин Муҳаммад Бобур, иккинчиси эса Хонзодабегим эди [3.221 б].

Заҳириддин Муҳаммад Бобурнинг кейинги ҳаёти, сулола тақдири, қолаверса, машҳур бобурийлар сулоласига асос солиниши ва улкан империянинг ташкил топишини бу аёлсиз тасаввур этиб бўлмайди. "Бобурнома" асарида Заҳириддин Муҳаммад Бобур ўз опаси ҳақида қисқача маълумотларни ёзиб қолдирган. Яъни, Хонзодабегим Умаршайх Мирзонинг катта қизи эканлигини, Самарқанд қамали пайтида қўлга тушиб асир бўлганлигини, Муҳаммад Шайбонийхон унга уйланиб, бир ўғил кўрганлигини ёзади. Шунингдек, Шоҳ Исмоил Шайбонийхонни Марвда енгач, Хонзодабегимни укаси Бобур саройига ҳурмат билан юборганлигини баён қилган [2.11 б].

Методлар:

Бобурнинг ўша давр воқеалари ҳақидаги эсдаликларини ўқир эканмиз, у ўз опаси олдида бир умр қарздор эканлигини изҳор этмоқчи бўлганлигини англаш қийин эмас. "Бобурнома"нинг кейинги саҳифаларида муаллиф баъзи ўринларда

Шайбонийхондан енгилишининг сабабларини изоҳлашга ҳаракат қилган. Бу ҳолатни ҳам айни пайтда укасининг келажаги ва қолаверса бутун сулоланинг тақдири учун ўз умрини бахшида этган аёлга бўлган ҳурмат сифатида қабул қилиш мумкин.

Бобур Самарқанд қамали узоққа чўзилганлигини, ҳеч тарафдан захира ва кўмак келмаганлигини, ҳатто Шайбонийхоннинг феъл-у-атворини яхши биладиган Султон Ҳусайн мирзодек соҳиб тажрибалик подшоҳ ҳам, Бадиуззамон мирзо ҳам, Қундуз ҳукмдори Ҳисравшоҳ ҳам на моддий, на ҳарбий ёрдам бермаганликларини афсус билан хотирлайди. Натижада, қамалда қолган Бобур Шайбонийхон шартларига рози бўлиб, у билан сулҳ тузишга рози бўлади [2.85,89 б]. Бобур Самарқандни тарк этганда опаси қўлга тушганлигини ёзади. Бироқ, воқеа асли бошқача бўлган эди.

Бобур мирзо бу ўринда тарихий воқеаларни ҳаққоний ифодалайди, лекин, у ўз асарида айта олмаган ёки айтишга ботинмаган жараёнларни унинг қизи Гулбаданбегим ўзининг "Ҳумоюннома" асарида атрофлича баён этади. Яъни, шу пайтда Шайбонийхон сулҳ шарти сифатида унинг опаси Хонзодабегимни хотинликка сўраганлиги, шундагина сулҳ тузилишини билдирган эди: "...Ана шундай вақтда Шоҳбекхон "агар ўз синглингиз Хонзодабегимни менга берсангиз, орамизда сулҳ тузилади ва иттифоқчилик алоқалари ўрнатилади", дейди. Натижада, Хонзодабегимни хонга турмушга бериб, ўзларининг қайтишлари зарур бўлди", деб ёзилади. [6.29 б].

Мазкур вазиятда Бобурнинг ҳам Хонзодабегимнинг бу шартга рози бўлмасликдан бошқа чоралари йўқ эди. Темурийлар давлатини муқаррар инқироздан қутқариб қолиши мумкин бўлган, шундай истейдод ва қобилиятга эга бўлган ягона шахс унинг укаси эканлигини фикримизча, Хонзодабегим ҳам, Бобур ҳам бирдек тўғри тушунишган. Шу боис, гарчи оғир бўлса-да, бу шартга кўнишган.

Ўз укасининг ашаддий ғанимига турмушга чиқиш ва у билан бирга яшашга майл билдириш ҳамма даврда ҳам ҳар қандай аёлнинг ҳам қўлидан келаверган эмас.

Очарчилик туфайли қамалдагилар ит ва эшак гўштини ея бошлаган эди. Ҳатто отларга егулик ем-ҳашак ҳам қолмаган эди. Айни пайтда кишилар ҳаётини сақлаб қолишнинг ягона йўли - бу сулҳга келишиш эди.

Муҳаммад Солиҳнинг "Шайбонийнома" асарида мазкур воқеалар баёнига кенгроқ ўрин бериб ўтилган. Яъни, шаҳар аҳлининг ночор аҳволда қолганлигини билиб, Шайбонийхон орага сулҳ сўзини солади. Шартга кўра, Хонзодабегим Шайбонийхоннинг никоҳига кириши лозим эди [4.110 б].

Бобурмирзо қамалдан чиқиб Қанбар Али ва Қосимбек каби сафдошлари билан Дизак (Жиззах)га келади. Қалъа ҳокими уларнинг ҳурматларини жойига қўйган ҳолда кутиб олади [2.86 б].

Тадқиқот натижалари:

Самарқандда Шайбонийхон ҳарамидан қолган маликанинг кейинги тақдири қандай бўлганлиги тўғрисидаги айрим маълумотлар Ҳофиз Таниш Бухорийнинг "Абдуллонома", Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг "Тарихи Рашидий" асарларида келтирилган. "Абдуллонома" асарида Хонзодабегимни Шайбонийхонни талоқ қилиб, Сайид Отанинг сайидларидан бирига (хотинликка) берганлиги ёзилган эди [1.59 б]. "Тарихи Рашидий" асарида эса Хонзодабегимнинг кейинги эри Марвда Шоҳ Исмоил билан бўлган жангда ўлганлигини, Бобур мирзо синглиси эканлигини билган Шоҳ уни акаси ҳузурига Кобулга юборганлигини ёзади [3.331 б].

Мирзо Муҳаммад Ҳайдарнинг ёзишича, Шайбонийхон Хонзодабегимни Бобур мирзо учун ўч олишидан хавфсираганлиги учун ҳам талоқ қилган эди. Хонзодабегим укаси Бобур мирзо саройига келгач, умрини салтанат ривожи, шаҳзодалар камоли учун бахшида этди. Бобур ҳазратлари Раъно Сангони енганидан кейин 1528 йилнинг ёз ойларида Хонзодабегим ҳам Ҳиндистонга таклиф этилади. Ва уни кутиб олиш учун подшоҳнинг ўзи ва барча маликалар Навгиронгача келишади.

Бобур мирзо вафотидан кейин сарой аҳли сулолавий ички масала ва муаммолар юзасидан бевосита унга юзланишади. У шаҳзодалар ўртасидаги келишмовчиликларни олдини олиб, уларни келиштиришга интилган. Базмларда Ҳумоюн подшоҳ ва Хонзодабегим бир кўрпачага ўтқазилган. Унинг ўнг томонидан эса, бошқа нуфузли маликалар жой олишган[6.53б].

Шаҳзодаларнинг тўйларини ўтказишда ҳам Хонзодабегим бевосита бош-қош бўлган. Хонзодабегим ўзининг қатъиятлилиги, давлат сиёсатига оид масалаларни ҳам тўғри ҳал қила олиш қобилияти ва илмига эга эканлиги билан кўзга ташланиб турган.

Ҳумоюн подшоҳнинг ўғли Жалолиддин Муҳаммад Акбарни Хонзодабегим тарбиясига топширганлар. Гулбаданбегим жумладан: "...Жалолиддин Муҳаммад Акбар подшоҳ икки ярим ёшда эдилар. аммам олиб тарбияладилар. Уни жуда яхши кўриб, оёқ-қўларини ўпиб, худди менинг укам - Бобур подшоҳнинг қўл-оёқларига ўхшайди, (ўзи) эса бутунлай ўхшайди", деганлигини ёзиб қолдирган эди [6.84б].

Ҳумоюн подшоҳ куч тўплаб 1544 йил Хуросондан Қандаҳорга келаётганини эшитган Комрон Мирзо ака-укаларни келиштириб қўйиш ва яраштириш учун Хонзодабегимни олдига воситачи қилиб юборади. Шаҳзодалар ички сиёсий низоларни ҳал этиш учун яна Хонзодабегимга мурожаат қилишади.

Демак, Хонзодабегим умрининг сўнгги даврлари ҳам валиаҳд шаҳзодалар тарбияси-ю, сулолавий-сиёсий масалалар билан боғлиқ ҳолда кечган. Шундай бир шароитда Хонзодабегим Қандаҳорга келади. Ҳумоюн Мирзо Қандаҳорни қирқ кун қамал қилгач, Комрон Мирзо Кобулга қараб чекинади. Шунда Ҳумоюн уни таъқиб этиб, йўлга тушади. Хонзодабегим ҳам унга ҳамроҳ бўлади. Аммо, Кобулҳақ деган жойга етганда, иситма туфайли уч кун ётиб қолади. Табибларнинг барча қилган муолажалари наф бермайди. Ва у, ҳижрий 951 йилнинг тўртинчи куни (1544 йил 4 апрел) 66 ёшида оламдан ўтади. Уни ўша жойнинг ўзига дафн этдилар. Гулбаданбегимнинг шоҳидлик беришича, орадан уч ой ўтгач, унинг ҳокини Бобур ҳазратларининг мақбарасига олиб бориб қайтадан дафн этадилар.

Хулосалар:

Хонзодабегим номи тарих саҳифаларида ибратли, машаққатли, изтиробли ҳаёт йўлига эга бўлган аёл сифатида муҳрланди. У укаси Бобур Мирзо билан таҳликали, суронли йиллар машаққатини, қийинчиликларини, бирдек туриб бошидан ўтказди. Жондан азиз инисининг ҳаёти, сулоласи тақдири учун ҳар қандай хўрланишларга ҳам рози бўлди.

Иқтибослар/Сноски/References

- [1] Абдулланомма. -Тошкент: Шарқ, 1999. (Abdullanoma (1999). -Tashkent: East)
- [2] Бобурнома. -Тошкент: Юлдузча, 1989. (Boburnoma (1989) -Tashkent: Star)
- [3] Мирзо Муҳаммад Ҳайдар. Тарихи Рашидий. -Тошкент: Ўзбекистон, 2011.

(Mirzo Muhammad Haydar. History Rashidiy (2011). -Tashkent: Uzbekistan

[4]Муҳаммад Солиҳ. Шайбонийнома.-Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. (Muhammad Salih. Shayboniynoma (1989) . -Tashkent: Publishing House of Literature and Art)

[5] Файзиев Т. Темурий маликалар. -Тошкент: Ўзбекистон, 2013. (Fayziyev T Princesses of Temuriy (2013). -Tashkent: Uzbekistan)

[6] Ҳумоюннома.-Тошкент: Маънавият, 1998. (Humoyunnoma (1998) Tashkent: Spirituality 1998.)

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Рискулов Шахжахон,
Тошкент давлат шарқшунослик институти
таянч докторанти

Д.Н.ЛОГОФЕТ ТАДҚИҚОТЛАРИДА РОССИЯ-АФҒОНИСТОН МУНОСАБАТЛАРИ

For citation: Riskulov Shakhjahan. RUSSIAN-AFGHAN RELATIONS IN D.N.LOGOFET'S RESEARCHES. Look to the past. 2020, vol. 3, issue 3, pp. 81-88

 <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-3-12>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақола XIX аср охири - XX аср бошларида Бухаро-Афғонистон чегараларида хизмат сафарини ўтаган рус генерал-майори, ҳарбий публицист, шарқшунос Д.Н.Логофетнинг ҳарбий соҳадаги фаолияти, унинг асарларида Афғонистон давлати, Россия-Афғонистон ўртасидаги сиёсий ва савдо-иқтисодий муносабатлар билан боғлиқ масалаларни ёритишга бағишланган.

Калит сўзлар: Д.Н.Логофет, Марказий Осиё, Бухоро, Шарқий Бухоро, Афғонистон, экспедициялар, Я.В.Виткевич, А.Бернс, Столетов, Шералихон, Абдурахмонхон, рус божхонаси.

Рискулов Шахжахон,
докторант Ташкентского государственного
института востоковедения

РУССКО-АФГАНСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ Д.Н.ЛОГОФЕТА

АННОТАЦИЯ

Настоящая статья посвящена исследованию служащего военной деятельности в Русско-Афганских границах русского генерала-майора, военного публициста, востоковеда Д.Н.Логофета и освещению историю Афганистана, Русско-Афганских политических и торгово-экономических отношений конца XIX - начала XX в. в.

Ключевые слова: Д.Н.Логофет, Центральная Азия, Бухара, Восточная Бухара, Афганистан, экспедиции, Я.В.Виткевич, А.Бернс, Столетов, Шералихан, Абдурахманхан, русская таможня.

Riskulov Shakhjahan Narmaxamatovich,
explorer of Tashkent State Institute of Oriental Studies

RUSSIAN-AFGHAN RELATIONS IN D.N.LOGOFET'S RESEARCHES

ANNOTATION

This article is devoted to the military activities of Russian major general serving in the Russian-Afghan borders, military publicist, orientalist D.N.Logofet, and the coverage in his works of the history of Afghanistan, Russian-Afghan political, trade and economic relations of the late XIXth and early XXth centuries.

Key words: D.N.Logofet, Central Asia, Bukhara, Eastern Bukhara, Afghanistan, expedition, Ya.V.Vitkevich, A.Burns, Stoletov, Sheralixan, Abdurakhmankhan, Russian custom-house.

Долзарблиги: Мазкур мақола Елецк уездиди туғилган ва XIX аср охири - XX аср бошларида Бухоро-Афғонистон чегараларида хизмат сафарини ўтаган Д.Н.Логофетнинг ҳарбий соҳадаги фаолиятини ёритишга бағишланган. Ўрта Осиёнинг Россия томонидан босиб олинган ҳудудларида 1867 йилда маркази Тошкент бўлган Туркистон генерал-губернаторлиги ташкил қилинган эди. Ўрта Осиёнинг жанубий ҳудудлари Бухоро амирлиги таркибига кирган ва рус адабиётларида Шарқий Бухоро деб аталган бўлиб, бу ерлар Россия вассаллигига киритилган эди. Бухоро амирлигига қарашли бу ҳудудларни ва унга қўшни Афғонистонни тадқиқ қилиш мақсадида Россия ҳукумати бир қатор экспедициялар ташкил қилган. Бу каби экспедициялар Россия билан Англия ўртасидаги сиёсий манфаатлар тўқнаш келган нуқтани назоратдан қочирмаслик ниятида ташкил қилинган эди. Бухоронинг Афғонистон билан чегарасида чегара заставалари яъни чегарада соқчилик вазифасини ўтовчи аскарини бўлинмалар жойлаштирилган.

Рус ҳукумати томонидан Бухоро-Афғонистон чегараларини, қолаверса, Афғонистонни ўрганиш мақсадида ташкил қилинган экспедициялар иштирокчилари томонидан муҳим материаллар базаси йиғилган. Шулардан бири рус офицери Д.Н.Логофет чегара бўйлаб ўтказган тадқиқотларида Бухоро-Афғонистон муносабатлари, хусусан Афғонистон тарихига доир жуда қимматли материалларни қўлга киритган. Д.Н.Логофет илми рус офицерларидан бўлиб, ўзининг хизмат вазифалари доирасида бўлган ҳудудларни тўлиқ ўрганишга ҳаракат қилган ва кўплаб маълумотларни тўплаган-ки, улар бугунги тадқиқотларимиз учун ҳам қимматлидир.

Методлар:

Мақола тарих ва бошқа ижтимоий-гуманитар фанларда қабул қилинган қиёсий таҳлил, объективлик, тарихий кетма-кетлик, изчиллик, қиёсий таққослашга асосида ёритилди.

Афғонистон давлатининг маъмурий-сиёсий тузуми, иқтисодий ҳаёти, қўшни мамлакатлар, шу билан бирга Россия билан Афғонистон муносабатлари масалаласи XIX асрнинг сўнгги йиллари ва XX аср бошларида А.Галкин, А.Губаревич-Радобылский, Л.Ф.Костенко, В.В.Крестовский, Д.Н.Логофет, А.П.Хорошхин ва бошқа тадқиқотчиларнинг асарларида ёритилган. [2, 3, 4, 6, 7, 8-15, 20].

Тадқиқот натижалари:

Россия давлати ўзининг мустамлака сиёсати манфаатларига мос келадиган вазифаларни ҳал қилиш мақсадида Афғонистоннинг маъмурий-сиёсий тузими, ижтимоий-иқтисодий аҳволи ва маданий ҳаётини ҳар томонлама ўргана бошлаган. Россия шарқшуносларининг ўзига хос хусусияти, уларнинг фаолияти мамлакатнинг ташқи сиёсати вазифалари билан чамбарчас боғлиқлигида эди. Шунинг учун бу ҳолат барча рус тадқиқотчиларининг асарларида ўзининг аксини топган. Тадқиқотчиларнинг аксарияти амалдорлар, ҳарбийлардан иборат бўлиб, улар хизмат вазифалари доирасида Россиянинг Афғонистонга муносабати масаласи билан боғлиқ маълумотларни ҳам тўплаган ва келажакда бу давлат билан алоқаларни ташкил қилиш механизмлари, иқтисодий жиҳатдан Афғонистондан фойдаланиш каби масалалар бўйича ўз фикр-мулоҳазаларини ҳам билдиришган. Россия тадқиқотчилари Афғонистоннинг бошқарув тизими билан боғлиқ масалалар, статистик маълумотларга ҳам эътибор қаратишган, аҳолининг этник таркиби, қишлоқ хўжалиги аҳволи, аграр масалалар, саноат ишлаб чиқариши, савдо-сотиқ муносабатлари, савдо йўллари, унинг Ҳиндистон, Эрон, Бухоро амирлиги билан савдо алоқаларига ҳам катта аҳамият берганлар.

Россия империяси билан Афғонистон ўртасидаги сиёсий ва иқтисодий алоқаларни ўрнатишда анчагина муҳим роль ўйнаган рус офицери, узоқ вақт мобайнида Ўрта Осиёда хизмат қилган, кейинчалик публицистика билан шуғулланган Д.Н.Логофет 1865 йил 12 мартда Орлов губерниясининг Елецк уезди Гурьев қишлоғида дворян оиласида туғилган. Унга бағишланган нашрларда Д.Н.Логофет Гурьевдан саккиз километр узоқликдаги Полский селосида туғилганлиги айтилган. [17, С.603-604]. У рус армияси генерал-майори, биринчи жаҳон уруши иштирокчиси, ижтимоий-сиёсий мавзуларда асарлар яритувчи адиб ва шарқшунос олим бўлган. Унинг насил насаби дворянлардан бўлиб, отаси Орлов губерниясининг йирик заминдори бўлган.[18, С.14]. Энциклопедик лугатларда логофет оиласи Византиядаги константинопол черкови масъул лавозимларида фаолият юритиб, унга муҳрни сақлаш, канцелярия ва архив бошлиғи, ҳатто ҳисоботларни тузиш вазифалари юклатилганлиги эътироф қилинган. [16, С.1533-1534].

Д.Н.Логофетнинг бутун ҳаёти ҳарбий хизматда ўтган. У дастлаб Орловдаги кадетлар ҳарбий мактабини, сўнг Киев пиёдалар ҳарбий билим юртини тамомлайди. Шундан сўнг Москва университети ҳуқуқшунослик факультетида икки йил мобайнида таҳсил олади. Сўнгра, Санкт-Петербургдаги археология институтидаги шарқ тиллари курсини тамомлаб фаолиятини Марказий Осиёда давом эттиради. Унинг Марказий Осиёдаги фаолияти анчагина самарали бўлиб, бунга унинг шарқ тилларини билганлиги ва маҳаллий аҳоли билан таржимонларсиз мулоқот қилганлиги эди. У хизматини 1882 йилда бухоро-афғон чегарасида Амударё бригадаси қисмида командир лавозимидан бошлайди. 1902 йилдан чегара қўшинлари штаби офицери, 1904 йилдан Чегара қўриқчилар корпуси Амударё бригадаси командири, 1911-1914 йилларда Литва билан Шарқий Пруссия чегара бригадаси бошлиғи лавозимларида фаолият юритган.

Биринчи жаҳон уруши йилларида у жанубий-ғарбий фронтда Пинск эвакуация комиссияси раҳбари, 1915 йилда мамлакат чегараларини қўриқлаш хизмати чегара полки командири вазифаларини бажарган. 1917 йилда унинг соғлиғи ёмонлашганлиги сабабли ҳарбий хизматдан озод этилади. 1918 йил Д.Н.Логофетнинг ҳарбий хизматдаги тажрибаси туфайли, уни яна чегара қўриқлаш хизмати бош бошқармаси ёрдамчиси ва катта инспектори сифатида армияга жалб

қилади. Шунингдек, у 1919-1922 йилларда Москва кавалерия мактаби раҳбари ҳамда йилқиччилик бош бошқармаси жамияти аъзоси ҳам эди. Д.Н.Логофет 1922 йилда тепкили терлама касаллиги туфайли Москва шаҳрида вафот этди.

Д.Н.Логофет поручик (1891 й.), штабс-ротмистр (1909 й.), ротмистр (1899 й.), подполковник (1903), генерал-майор (1916) унвонлари соҳиби бўлиб, бир-қанча орденлар билан тақдирланади. Шарқий Бухоро тарихи ва этнографисини ўрганишдаги хизматлари учун Д.Н.Логофет 1915 йилда бутун Россия империяси ва Туркистон ўлкаси жуғрофия жамияти аъзолигига сайланади. [18, С.74].

XX аср бошларида Д.Н.Логофетнинг Афғонистон тарихи, Россия-Афғонистон ва Бухоро-Афғонистон муносабатларига оид бир нечта асарлари нашр қилинган. [8-15].

Д.Н.Логофет уч жилддан иборат "Ўрта Осиё чегараларида" деб номланган асарининг биринчи китобида Ўрта Осиёнинг Эрон билан чегарадош ҳудудлари, иккинчи китобида Россия-Афғонистон чегаралари ва Каспий денгизи қирғоқлари, Афғонистон билан Россия савдо алоқаларида Бухоронинг роли, Россия билан Афғонистон ўртасидаги чегара масалалари, Россия ҳукмрон доираларининг Бухоро чегараларини қўриқлаш масалалари, Амударё флотилияси ва унда қатнов масалалари тўғрисида маълумот берилади.[9,10,11]. Асарда Ўрта Осиё билан Афғонистон чегараларидаги ҳолатни батафсил ёритишга ҳаракат қилган, чегаралар орқали рус-афғон савдо алоқаларига ва чегара ҳудудларида жойлашган ҳар бир шаҳарларнинг таърифига алоҳида урғу бериб ўтган. [10, С.1-107]. Д.Н.Логофет ушбу асарнинг иккинчи китобида ўрта асрлардан бошлаб то ўзи хизмат қилган йилларгача бўлган даврда Афғонистон билан муносабатлар тарихига оид маълумотларга эътибор қаратган.[9, С.1-208]. Шунингдек, асарнинг учинчи китобида XIX асрнинг 30-йилларидан эътиборан Россиядан Афғонистонга, хусусан Кобулга махсус ҳарбий ва лингвистик тайёргарликка эга бўлган ҳарбий мутахассисларнинг сафарга юборилганлиги ва уларнинг фаолиятлари тўғрисидаги маълумотларни ёритишга эътибор қилган. Бу ўз навбатида Россиянинг Афғонистонга нисбатан тутган сиёсати қандай эди деган саволга ойдинлик киритишга ёрдам беради.

Асарда Россиянинг Осиёга кириб боришини тезлаштирган жараёнларга алоҳида урғу берилган. Ҳатто, 1835 йилда Россия ўзининг махсус вакили сифатида Я.В.Виткевични Кобулга масъул лавозимга тайинланишига аҳамият бериб, унинг маҳаллий тилларни яхши билиши, аҳоли билан бемалол мулоқот қила олганлиги туфайли Афғонистон ҳукмрон доиралари уни ёқтириб қолганлигини таъкидлайди. Муаллиф асарда поручик Я.В.Виткевичнинг Россия билан Афғонистон ўртасидаги муносабатларини ривожлантиришга қўшган хизматларига диққатни қаратади. [10, С.15-16; 19, С.236-255]. Келиб чиқиши полякларга мансуб бўлган Виткевич, полякларнинг 1830 йилдаги қўзғолонида қатнашганлиги ҳамда унинг жуда ўқимишли бўлганлигига алоҳида ўрин берган. Оренбург чегарасидаги заҳматли хизматлари ва оғир шароит Я.В.Виткевичдаги қобилиятни тоблайди. Ўта билимдонлиги сабабли Оренбург генерал-губернатори граф Перовский тавсияси билан Виткевич офицер мансабида, кейинчалик эса ўлка бошлиғи канцеляриясида хизмат қилган. [10, С.15-16]. Шу кезларда Афғонистонга маҳаллий тилларни биладиган мутахассисни жўнатиш зарурати пайдо бўлганда, бу масъулиятли вазифа Я.В.Виткевич зиммасига юклатилган.

Я.В.Виткевич қисқа икки йил ичида Россия-Афғонистон муносабатларини мустаҳкамлашга эришади. Шу вақтларда Англия шимолий-шарқий Ҳиндистондан

Афғонистон йўналишида ҳарбий ҳаракатга келиши рус-афғон муносабатларига соя ташлайди. Айнан шу даврдаги Россия-Афғонистон муносабатлари тарихи унинг даврига қадар номаълумлигича қолаётганлигини ёзган эди. [10, С.18].

Ваҳоланки, Афғонистон масаласи нафақат Россияни, балки инглиз разведкачиларини ҳам диққатини жалб қилган, бу минтақа манфаатлар тўқнаш келган нуқтага айланиб қолган эди. Маълумки, XIX асрнинг 30-йилларида Британия ҳукуматининг махсус топшириғи билан Афғонистон ва Ўрта Осиёга жўнатилган А.Бернс Бухорода афғонларнинг савдо-сотик билан шуғулланишига эътибор қаратиб, уларнинг баъзилари Бухоро орқали Россия билан ҳам савдо қилган, деб ёзади. Бу маълумот эса ўз навбатида Афғонистон савдогарларининг Россия билан иқтисодий муносабатларга киришганлигига ишорадир. Масалан, Бернс билан бирга Кобулдан Дулат деган афғон савдогари савдо қилиш учун Бухорога келганлиги, у ердан Россияга бормоқчи бўлганлиги ҳақида ёзиб қолдирганлигини эслатиш кифоя.[1, С.246].

Ҳиндистон, Кобул ва Бухоро ўртасидаги савдо ишларини Фазна туманида яшовчи афғон қабилалари - лоҳанийлар олиб борган. Лоҳанийлар ҳақидаги маълумот ўша даврда Бухорода бўлган Демезон томонидан ҳам эслатиб ўтилган.[5, С.77-78]. Бухорода 1835-1836 йилларда бўлган унинг зомондоши рус офицери, шарқшунос, сайёҳ-тадқиқотчи, Россиянинг Афғонистонга жўнатилган элчиси, дипломат, рус разведкачиси Я.В.Виткевич ҳам тасдиқлайди. [5, С.77-78].

Фикрини давом эттириб Д.Н.Логофет, XIX асрнинг 60-70 йилларида Россиянинг Ўрта Осиё ҳудудида олиб борган ҳарбий ҳаракатлари оқибатида Хива, Бухоро хонликлари ва Закаспий вилоятининг аста-секин босиб олиниши ва бу ҳудудларнинг Россия давлати таркибига қўшиб олиниши Россияни Афғонистонга яқинлаштирганлиги, у билан яхши қўшничилик муносабатларига қулай шароит яратганлигини эътироф қилган. Афғонистон тахтига келган Шералихон даврида Афғонистон бозорларида савдо қилаётган рус савдогарларига жуда яхши имкониятлар очилганлиги қайд этилган. Бу даврда Россия давлати Кобулга генерал Столетов бошчилигида махсус элчилик жўнатганлигини эътироф қилган. Элчилик Афғонистонда бир неча ой бўлган.

Амир Абдурахмонхоннинг тахтга келиши ва унинг Англиядан катта миқдордаги ёрдам олиши оқибатида Россия Афғонистон муносабатлари оғирлашган ва бу жараён узоқроқ давом этган. Оқибатда Афғонистон бозорларига рус товарлари киритилмай қўйган, бу товарларга нисбатан талаб ошиб борганлиги Афғонистон ҳукмрон доираларини Россияга нисбатан сиёсатини ўзгартиришга мажбур қилдики, рус савдогарлари яна Афғонистонга қатнай бошладилар. Айниқса, 1889 ва 1890 йиллардаги савдогар Засипкиннинг сафарлари қизиқарли бўлиб, у шимолий Афғонистоннинг асосий шаҳарларини кезиб чиққан. Асарда Россиянинг Афғонистон билан яқинлашишида Закаспий вилоятининг собиқ бошлиғи А.В.Комаровнинг катта хизматлари борлиги алоҳида таъкидлаган. Пенда ноziри подполковник Тарахановга бутун чегара чизиги генерали Наиб-Салор билан музоқора ўтказиб, Афғон амиридан рус савдогарларининг Афғонистонга кириб келишига рухсат олиб беришни сўраш буюрилган эди, чунки Абдурахмонхон рус савдогарларининг Афғонистонда савдо қилишини таъқиқлаб қўйган эди. [10, С.17-18].

Афғонистон амири рус савдогарларининг мамлакатда савдо ишларини олиб боришларига рухсат беради, натижада икки давлат ўртасидаги муносабатлар йўлга қўйилган ва мустақамланган. Аммо кейин бирдан, подполковник Тарновский

Афгон чегарасидан ўтиб ҳеч қандай рухсатсиз Афғонистон қалъасининг кичик қисмини эгаллаган, аҳолини эса рус вассаллигини тан олишга мажбур қилган. Бу воқеа полковник Ионов отрядларининг Помирни эгаллаши билан бир даврга тўғри келган. Инглизлар бу воқеадан фойдаланиб қолишади, Россия билан ҳар қанақа муносабатлар тўхтатилади. 1895 йилда Россия билан Афғонистон ўртасидаги Сарикўл дарёсидаги (Герируд) Вахандарё қишлоғидан Тажан дарёси бўйидаги Кала-Панж қишлоғигача бўлган оралиқдаги чегара чизиги аниқлаб олинади. Шу даврдан бошлаб Россиянинг Афғонистон билан расмий муносабатлари тўхтатилади, аммо савдо-сотиқ алоқалари эса аста-секин ривожланиб боради, рус товарлари Шимолий Афғонистон бозорларида кўплаб сотилаётганлиги эътироф қилинган. Д.Н.Логофет Афғонистонда катта маъқега эга бўлган Англиянинг Афғонистонни Россия билан барча муносабатларини узишга даъват қиладиган ҳамма чораларни кўрган, деб таъкидлайди. [10, С. 18].

Асарда 1893 йилда Россия молия вазирлиги Марказий Осиё савдо ишлари масаласини қайта кўриб чиқиш мақсадида, Кобеко бошчилигида махсус комиссия тузади. Комиссия Бухоро амирлиги ва Россия божхона тизимини бирлаштириш, шунингдек, Бухоро ва Афғонистон чегара қисми ўрнида рус-бухоро божхона тизимини ўрнатиш масаласини кўтариб чиқади. Натижада, 1894 йилда подшо ҳукумати бухоро-афгон чегара постида рус чегара кўриқлаш хизматини жорий этиш тўғрисида фармон чиқаради.

1894 йилда Россия ҳукумати Бухоро ва Хива чегараларидаги барча божхона пунктларини олиб ташлаб, уларнинг ўрнига Россия чегара чизигини ўрнатади, натижада Бухоро - Афғон чегараларида рус божхоналари фаолият юрита бошлади. Рус божхона тизимининг ўрнатилишидан кўзланган асосий мақсад, Афғонистонга ўтказиладиган турли хил маҳсулотларни назорат қилишдан иборат эди. Д.Н.Логофетнинг таъкидлашига кўра, Афғонистонга олиб чиқиладиган рус товарларининг ҳажмини ошириш учун "Молия вазирлиги айрим рус товарларини Афғонистонга олиб чиқишни кўпайтириш мақсадида уларга имтиёз белгилади, шу йўл билан Афғонистон бозорларида рус товарларининг инглиз товарлари билан рақобатлаша олишига ижобий шароит яратиб беради". [8, С.129]. Имтиёз берилган товарлар рўйхатига мануфактура маҳсулотлари, керосин, гугурт ва шакар киритилган. Кўриб ўтилатган даврда Россиянинг Афғонистон билан товар айрбошлаши 5 миллион рублгача етган.

Хулосалар:

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, XIX аср охирлари - XX аср бошларида Д.Н.Логофет фаолияти жуда серунум бўлиб, ўзидан кейин кўплаб тарихий асарларни қолдирган. Унинг асарларини Россия империясининг Афғонистонни иқтисодий жиҳатдан эгаллаш, унга сиёсий таъсир ўтказиш мақсадида кўзлаган ниятларини амалга ошириш сари қилинган ишлардан бири сифатида баҳолаш мумкин. Д.Н.Логофетнинг узоқ йиллик изланишлари ва тадқиқотлари Россия манфаатларига хизмат қилган бўлиб, Афғонистонга сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан таъсир ўтказиш ҳамда Марказий Осиё ва Афғонистонда Англия манфаатларига қарши курашишга қаратилган эди.

Иқтибослар/Сноски/References

1. Бернс А. Путешествие в Бухару. Ч. II. - М., 1848. [A. Berns. Travel to Bukhara. P. II. - М., 1848].

2. Галкин А. Краткий очерк Бухарского ханства. //Военный сборник. 1890. Т. 196. № 12. - С. 413-416. [Galkin A. A brief outline of the Bukhara Khanate. // Military collection. 1890. T. 196. No. 12. - P. 413-416].
3. Губаревич-Радобыльский. Значение Туркестана в торговле России с сопредельными странами Азии. Материалы для изучения хлопководства. Вып. II. - СПб., 1922. [Gubarevich-Radobylsky. Importance of Turkestan in Russian trade with neighboring Asian countries. Materials for the study of cotton. Vol. II. - SPb., 1922.].
4. Губаревич-Радобыльский А. Экономический очерк Бухары и Туниса. - РЭО, 1905. [Gubarevich-Radobylsky A. Economic story of Bukhara and Tunisia. - REO, 1905.].
5. Записки о Бухарском ханстве (Отчеты П.И.Демезона и Я.В.Виткевича). - М.: Наука, 1983. [Story about Bukhara Khanate (Reports P.I.Demezson and Ya.V.Vitkevich). - M.. Nauka, 1983].
6. Костенко Л.Ф. Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности. - СПб., 1870.[Kostenko L.F. Central Asia and the establishment of Russian citizenship in it. - SPb., 1870].
7. Крестовский В.В. В гостях у эмира Бухарского. - СПб., 1887. [Krestovskiy V.V. Visiting the Emir of Bukhara. - SPb., 1887].
8. Логофет Д.Н. Страна бесправия. Бухарское ханство и его современное состояние. - СПб., 1909. [Logofet D.N. The country of lawlessness. Bukhara Khanate and its situation statement. - SPb., 1909].
9. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Путевые очерки в 3-х книгах. Кн.: I. Персидская граница. - СПб., 1909. [Logofet D.N. On the borders of Central Asia. Travel reports in 3 books. I book. Borders Persian. - SPb., 1909].
10. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Путевые очерки в 3-х книгах. - Кн.: II. Русско-Афганская граница, - СПб., 1909. [Logofet D.N. On the borders of Central Asia. Travel reports in 3 books. II book. Borders Russian-Afghan. - SPb., 1909].
11. Логофет Д.Н. На границах Средней Азии. Путевые очерки в 3-х книгах. - Кн.: III. Бухарско-Афганская граница, - СПб., 1909. [Logofet D.N. On the borders of Central Asia. Travel reports in 3 books. III book. Borders of Bukhara-Afghan. - SPb., 1909].
12. Логофет Д.Н. Бухарское ханство под русским протекторатом. В 2-х томах. - СПб., 1911. [Logofet D.N. Bukhara Khanate under the Russian protectorate. In 2 volumes. - SPb., 1911].
13. Логофет Д.Н. В забытой стране. Путевые очерки по Средней Азии. - Москва, 1912. [Logofet D.N. In a forgotten country. Travel reports in Central Asia. - Moscow, 1912].
14. Логофет Д.Н. Кулябское бекство // Туркестанские ведомости /газета - 1905. 27 июля (9 августа). [Logofet D.N. District of Kulyab // Turkestan's Gazette / newspaper . - 1905. July 27 (August 9).]
15. Логофет Д.Н. По Каспийскому морю и персидской границе: путевые очерки по Средней Азии. - СПб., 1903. [Logofet D.N. On the Caspian Sea and the Persian border: travel reports in Central Asia. - SPb., 1903].
16. Полный православный богословский энциклопедический словарь Т. II. Изд-во П.П.Сойкина. - СПб., 1913. - С.1129-2464. [Complete Orthodox Theological Encyclopedic Dictionary T. II. Publishing House of P.P.Soykin. - SPb., 1912. - P.1129-2464].
17. Русская интеллигенция. Автобиографии и библиографические документы в собрании С.А.Венгерова: аннотир. Указ.: в 2-х т. - СПб., 2001. - Т. 1. - С. 603-604.

[The Russian intelligents. Autobiographies and biobibliographic documents in the collection of S. A. Vengerov: annotir. Degree: in 2 volumes. - SPb., 2001 .- Т. 1. - P. 603-604].

18. Соловьёв В.С. Д.Н.Логофет-исследователь Восточной Бухары. - М. 2015. [Solovyov V.S. D.N.Logofet - researcher of Eastern Bukhara. - M. 2015].

19. Халфин Н.А. Россия и ханства Средней Азии. - М.: Наука, 1974. [Khalfin N.A. Russia and Khanate Central Asia. - M.: Nauka, 1974].

20. Хорошхин А.П. Сборник статей, касающихся до Туркестанского края. - СПб., 1876. [Khoroshkhin AP Collection of articles relating to the Turkestan region. - SPb., 1876].

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

LOOK TO THE PAST

№3 (2020)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000